

ВІСНИК

Київського національного торговельно- економічного університету

Науковий журнал

Виходить шість разів на рік

Уперше вийшов друком у лютому 1998 р.

№ 3⁽¹³¹⁾2020

До жовтня 2000 р. виходив під назвою

"Вісник Київського державного торговельно-економічного університету"

Журнал визнано МОН України як фахове видання з економічних наук категорії "Б"

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

МАЗАРАКІ А.А., головний редактор;

ПРИТУЛЬСЬКА Н.В., заступник головного редактора;

МЕЛЬНИЧЕНКО С.В., відповідальний секретар

БАЙ С. І., д. е. н., професор, КНТЕУ;

БЕРІДЗЕ Р., д. е. н., професор, Батумський державний університет ім. Шота Руставелі (*Грузія*);

БЛАКИТА Г. В., д. е. н., професор, КНТЕУ;

БЛАНК І. О., д. е. н., професор, КНТЕУ;

БОЙКО М. Г., д. е. н., професор, КНТЕУ;

ВЕДМІДЬ Н. І., д. е. н., професор, КНТЕУ;

ВОЛОСОВИЧ С. В., д. е. н., професор, КНТЕУ;

ГЕРАСИМЕНКО А. Г., д. е. н., професор, КНТЕУ;

ДЖОУБ М., д., професор, Університет Маямі (*США*);

ДУБОВИК Т. В., д. е. н., професор, КНТЕУ;

ІЛЛЯШ О. І., доктор хабілітований, професор, Університет Миколая Коперника в Торуні (*Польща*);

ІЛЬЧЕНКО Н. Б., д. е. н., доцент, КНТЕУ;

ЛАБУРЦЕВА О. І., д. е. н., професор, КНТЕУ;

ЛАГУТІН В. Д., д. е. н., професор, КНТЕУ;

ЛАНГ Ф. П., доктор хабілітований, Брауншвейзький технічний університет (*Німеччина*);

ЛАЦЕ Н., д. е. н., професор, Ризький технічний університет (*Латвія*);

НАЗАРОВА К. О., д. е. н., професор, КНТЕУ;

НОВІКОВА Н. Л., д. е. н., доцент, КНТЕУ;

ПАВЛІК А., д. е. н., професор, Університет ім. Яна Кохановського (*Польща*);

ПИРОЖКОВ С. І., д. е. н., професор, КНТЕУ;

РОМАТ Є. В., д. держ. упр., професор, КНТЕУ;

СУВАН-АЧАРІЯ Ч., д. е. н., доцент, професор, Таксін університет (*Таїланд*);

ТАКАХАШИ Т., д. н., професор, Університет Такушоку (*Японія*);

ТКАЧЕНКО Т. І., д. е. н., професор, КНТЕУ;

ФІЛІС К., керівник Центру вивчення Росії, Євразії та Південно-Східної Європи, політолог (*Греція*), с. н. с., Коледж святого Антонія (*Велика Британія*);

ФОМІНА О. В., д. е. н., професор, КНТЕУ;

ЧУГУНОВ І. Я., д. е. н., професор, КНТЕУ;

ШУЛЬГА Н. П., д. е. н., професор, КНТЕУ

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач Київський національний торговельно-економічний університет

Заступник директора з наукової періодики ЦПНМВ – завідувач редакції С. Л. ОЛЮНІНА

Редактори:
Е. Ю. КИРИЧЕНКО, І. Й. РАСКАЗОВА
Художньо-технічний редактор
С. В. АНДРУШКО

Свідоцтво про державну реєстрацію
серія КВ № 13100-1984ПР від 23.08.2007

Індекс журналу
в Каталозі видань України на 2020 рік – 21910

Підписано до друку 17.06.2020.
Ум. друк. арк. 11. Тираж 250 пр. Зам. 252

Адреса редакції, видавця, виготовлювача:
вул. Кіото, 19, м. Київ-156, Україна, 02156.
Телефон редакції 529-50-24, факс: 513-85-36,
e-mail: visnik@knute.edu.ua

Надруковано на обладнанні КНТЕУ.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 4620 від 03.10.2013

Видається за рекомендацією Вченої ради КНТЕУ
(протокол засідання № 7 від 14.05.2020)

Статті проходять рецензування. Передрук і переклади матеріалів, опублікованих у журналі, дозволяються лише зі згоди автора та редакції Журнал представлено в міжнародних і національних наукометричних базах: Індекс Копернікус (*Index Copernicus*); реферативній базі даних "Україніка наукова", а також у пошуковій системі Академії Google (*Google Scholar*).

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2020

Київ · КНТЕУ · 2020

З М І С Т

ЕКОНОМІКА

ГЕРАСИМЕНКО А.	Нова нормальність економіки XXI ст.	5
САЛІХОВА О.	Високо технологічна економіка. Уроки Китаю	27

ФІНАНСИ

КАНСВА Т., ДРЕПІН А.	Міжбюджетні відносини в умовах децентралізації влади	50
ЗАМКОВА Н., ГНИДЮК І.	Фінансова політика субнаціонального рівня	66
СИТНИК Г., ОЛЕСЕНКО І.	Підприємства торгівлі: модель оптимізації структури поточних зобов'язань	79
СОЛОПЕНКО Т.	Алгоритм визначення цілей у бюджетуванні	91
МУНЬКА С.	Облікова ставка та інвестиційний процес в Україні	105

АУДИТ

НАЗАРОВА К., КОМІРНА О., НЕГОДЕНКО В.	Антикорупційний аудит	113
НЕЖИВА М., МІНЯЙЛО В.	Диджиталізація аудиту в умовах <i>COVID-19</i>	123

ВИЩА ОСВІТА

ХМУРОВА В., ГРАЩЕНКО І.	Дистанційна освіта в період пандемії <i>COVID-19</i>	135
КОРОЛЬ С., КЛОЧКО А.	<i>Hard</i> та <i>soft skills</i> бухгалтера	147

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

ПИРОЖКОВ С.	Управління соціально-економічним розвитком регіонів України (Відгук на монографію "Моніторинг соціально-економічного розвитку регіону", автори Пурський О.І., Харченко О.А., Мороз І.О.)	160
--------------------	--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА

ГЕРАСИМЕНКО А.	Новая нормальность экономики XXI в.	5
САЛИХОВА Е.	Высокотехнологичная экономика. Уроки Китая	27

ФИНАНСЫ

КАНЕВА Т., ДРЕПИН А.	Межбюджетные отношения в условиях децентрализации власти	50
ЗАМКОВА Н., ГНИДЮК И.	Финансовая политика субнационального уровня	66
СЫТНИК А., ОЛЕСЕНКО И.	Предприятия торговли: модель оптимизации структуры текущих обязательств	79
СОЛОПЕНКО Т.	Алгоритм определения целей в бюджетировании	91
МУНЬКА С.	Учетная ставка и инвестиционный процесс в Украине	105

АУДИТ

НАЗАРОВА К., КОМИРНАЯ О., НЕГОДЕНКО В.	Антикоррупционный аудит	113
НЕЖИВАЯ М., МИНЯЙЛО В.	Диджитализация аудита в условиях <i>COVID-19</i>	123

ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ

ХМУРОВА В., ГРАЩЕНКО И.	Дистанционное образование в период пандемии <i>COVID-19</i>	135
КОРОЛЬ С., КЛОЧКО А.	<i>Hard</i> и <i>soft skills</i> бухгалтера	147

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

ПИРОЖКОВ С.	Управление социально-экономическим развитием регионов Украины (Отзыв на монографию "Мониторинг социально-экономического развития региона", авторы Пурский О. И., Харченко А. А., Мороз И. О.)	160
--------------------	--	-----

C O N T E N T

ECONOMY

GERASYMENKO A.	New normal of the economy of the XXI century	5
SALIKHOVA O.	High-tech economy. China's lessons	27

FINANCE

KANEVA T., DREPIN A.	Intergovernmental relations in conditions of decentralization	50
ZAMKOVA N., HNYDIUK I.	Financial policy of the subnational level	66
SYTNIK A., OLESENKO I.	Trade enterprises: model of optimization of current liabilities structure	79
SOLOPENKO. T.	Program-target budgeting: expenditure objectives	91
MUNKA S.	Discount rate and investment process in Ukraine	105

AUDIT

NAZAROVA K., KOMIRNA O. NEHODENKO V.	Anti-corruption audit	113
NEZHUYVA M., MINIAILO V.	Digitalization of audit in the conditions of the COVID-19	123

HIGHER EDUCATION

KHMUROVA V., HRASHCHENKO I.	Distance education during the COVID-19 pandemic	135
KOROL S., KLOCHKO A.	Hard and soft skills of an accountant	147

CRITICISM AND BIBLIOGRAPHY

PYROZHKOVA S.	Management of socio-economic development of the regions of Ukraine <i>(The response to the monograph "Monitoring of social and economic development of the region", authors Purs'kij O. I., Harchenko O. A., Moroz I. O.)</i>	160
----------------------	---	-----

ГЕРАСИМЕНКО Анжеліка,

д. е. н., професор, професор кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київського національного торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: a.gerasymenko@knute.edu.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0313-6942>

НОВА НОРМАЛЬНІСТЬ ЕКОНОМІКИ ХХІ СТ.¹

За результатами компаративного аналізу базових інститутів та тенденцій розвитку світової економіки у ХХ ст. та в перших двох декадах ХХІ ст., а також дослідження їх зміни в часі визначено передумови формування нової нормальності світової економіки у ХХІ ст. Проілюстровано парадигмальну неспроможність економічної теорії ХХ ст. пояснити нові реалії функціонування світової економіки. Окреслено ймовірні тренди розвитку економіки та окремих її складових у ХХІ ст., що визначатимуть її нову нормальність.

Ключові слова: нова нормальність, криза, заощадження, надмірне споживання, економіка спільної участі (шерингова економіка), краудсорсинг.

Герасименко А. Новая нормальность экономики XXI в. По результатам компаративного анализа базовых институтов и тенденций развития мировой экономики в XX в. и в первых двух декадах XXI в., а также исследования их изменений во времени, определены предпосылки формирования новой нормальности мировой экономики в XXI в. Иллюстрируется парадигмальная неспособность экономической теории XX в. объяснить новые реалии функционирования мировой экономики. Определены вероятные тренды развития экономики и ее отдельных составных в XXI в., определяющие ее новую нормальность.

Ключевые слова: новая нормальность, кризис, сбережения, чрезмерное потребление, экономика совместного потребления (шеринговая экономика), краудсорсинг.

Постановка проблеми. Економіка ХХ ст. значною мірою базувалася на ідеології економічного зростання, чому неабияк сприяло стрімке зростання світового ВВП у цілому і у розрахунку на душу населення [1, с. 150; 2, с. 65]. І хоча таке зростання не було монотонним, виявляючись у циклічних спадах щорічних темпів економічного зростання

---

¹ Стаття підготовлена у межах виконання науково-дослідної роботи "Парадигмальні та концептуальні зрушення в економічній теорії ХХІ століття" (номер державної реєстрації 0118U000126).

у 1973–1975 рр. (нафтова криза 1973 р.), 1980–1982 рр. (реcesія початку 1980-х років), 1991–1993 рр. (криза в США та розпад СРСР), 1997–1998 рр. (азійська фінансова криза), останні все ж переважно залишалися в додатній площині, навіть у найважчі часи, демонструючи приріст ВВП [3].

Додатні темпи економічного зростання в ХХ ст. стали нормою. При цьому, якщо подвоєння ВВП на початку ХХ ст. зайняло близько 50 років, то ВВП 1950-х років подвоїлося вже у 1980-х, а ВВП 1980-х – у 2000-х роках, поступово скорочуючи потрібний для цього час. Для окремих же країн ці строки були навіть меншими. Наприклад, Китай останніми роками подвоював свій ВВП у середньому за 10 років.

Водночас, якщо уважніше дослідити динаміку темпів приросту світового ВВП, то можна помітити її спадний тренд. Якщо у 1960-х роках середній щорічний темп приросту складав близько 5.5 %, то у 2010-х – тільки 3 % [3]. Відповідна зміна не залишилася непомітною для економістів – теоретиків і практиків, які заговорили про так звану "нову нормальність" (НН) економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорія "нова нормальність" (*new normal*) вперше з'явилася ще в середині ХІХ ст. і використовувалася для опису кризової та посткризової реальності, відмінної від докризової, та такої, що вимагає від економічних акторів зміни стратегії поведінки. Перший пік її використання припадає на світову кризу 1857 р., другий, значно потужніший, – на кризу 1900–1901 рр., далі – на кризу 1913 р. і т.д., а ось уже в 1940-х роках згадування в літературі "нової нормальності" падає до мінімуму, на якому залишається протягом усієї "золотої доби капіталізму". Наступне відновлення інтересу до цієї економічної категорії спостерігається вже на межі ХХ–ХХІ ст. (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка використання категорії "нова нормальність", ХІХ–ХХІ ст.

Джерело: складено автором за даними Google Books Ngram Viewer [4].

Реанімації цієї категорії в сучасній економічній теорії ми завдячуємо М. Ель-Еріану, який у травні 2009 р. опублікував статтю "Нова нормальність" (*A New Normal*), в якій детермінував НН як тривалий,

складний та невизначений процес нормалізації економіки після світової фінансово-економічної кризи [5]. Його ідею підхопили інші економісти. Так, Дж. Стіглітц і П. Кругман використовували категорію "нова нормальність" для характеристики тривалих кризових явищ в економіці, зокрема високого рівня безробіття і низьких темпів економічного зростання [6].

Незважаючи на досить широке первинне трактування змісту "нової нормальності", саме остання характеристика – зниження темпів економічного зростання – стала основною детермінантою НН в економічній літературі. О. Воронкова визначає НН через деформацію траєкторії циклічного розвитку економіки з *U*-подібної до *L*-подібної, що характеризується швидким падінням, довгою рецесією з поетапним пошуком "дна" й повільним наступним відновленням [7, с. 119].

Я. Сілін, Є. Аніміца та Н. Новікова, підсумовуючи альтернативні дослідження змісту "нової нормальності", визначають її як новий (посткризовий) стан світової економіки, для якого характерними є, насамперед, низькі темпи економічного зростання, високий рівень безробіття, постійна загроза бідності для певних верств населення та ін., оскільки старі стимули економічної динаміки себе вичерпали [8, с. 715]. Аналогічної точки зору дотримуються Х. Аньган [9], І. Дунаєв [10, с. 65], Ф. Грін та Н. Стерн [11], П. Мозіас [12, с. 15–29], К. Тетерятніков [13, с. 28–36], О. Улюкаєв [14] та ін.

Поширення описаного підходу до детермінації НН має під собою, окрім іншого, й інформаційно-політичні передумови. Одразу після повернення цієї категорії на економічну арену наприкінці 2000-х, вона була взята на озброєння урядами Росії та КНР, які використовували поняття "нова нормальність" для пояснення внутрішній аудиторії причин погіршення стандартів життя через об'єктивну неможливість повернення російської економіки до попередніх високих темпів зростання в посткризовий період [15]. К. Тетерятніков пише, що під поняття "нової нормальності" виявилось досить легко підвести будь-які провали соціально-економічної політики, спроби зняти з влади відповідальність за останні, маніпулювати суспільною думкою [13, с. 32].

У травні 2014 р. китайський лідер Си Цзиньпін, оцінюючи стан справ у китайській економіці, скористався категорією "нова нормальність", після чого вона увійшла в офіційний обіг у партійно-урядовій документації КНР, набувши рис пропагованої ідеологемі. Її завданням стало зняти соціально-психологічну напругу в суспільстві та обґрунтувати необхідність запровадження нових реформ [12, с. 15–16].

Наслідком відповідного адвокатування нової нормальності став акцент не стільки на змістовній складовій НН, скільки на кількісній – зниженні темпів економічного зростання. Проте таке зниження є лише формою прояву НН, не відповідаючи на питання щодо її причин та ймовірних наслідків. В. Костриця і Т. Бурлай називають відповідний

підхід до дослідження НН вузьким, протиставляючи його широкому – такому, що пояснює зміст досліджуваного феномену через усталення нових норм і правил, сформованих під дією нових явищ, чинників та інституційних норм у соціально-економічній сфері [16]. Аналогічною є позиція Д. Бенца, яка обґрунтовує поняття "нова нормальність" наявністю нових умов, в яких не працюють старі правила гри і забезпечення економічного зростання вимагає нових рішень [17]. Схожої точки зору дотримуються А. Гальчинський, В. Лагутін, Л. Лебедева [18–20] та ін.

Метою статті є визначення передумов та векторів соціально-економічних трансформацій як ключових детермінант нової нормальності економіки ХХІ ст.

Матеріали та методи. Інформаційним базисом статті є наукові праці економістів-теоретиків, а також представників суміжних наук. Їх аналіз у статті поєднується зі статистичним та контент-аналізом матеріалів аналітичних звітів, підготовлених міжнародними організаціями та консалтинговими компаніями світового рівня. Для визначення передумов формування нової економічної нормальності використано компаративний аналіз, системний і хронологічний підходи.

Результати дослідження. На початку ХХ ст. світова економіка вже переживала подібний сучасному стан невизначеності та навіть парадигмальної неспроможності детермінувати дієву систему взаємозв'язків між економічними процесами і явищами, закономірності їх пов'язаної зміни, а зрештою – набір інструментів управління економічним розвитком суспільства. Попередні інструменти стимулювання економічного зростання перестали діяти, вилившись у Велику депресію та її наслідки. Власне саме в цей період й спостерігається активне застосування категорії "нова нормальність" в науковій літературі (рис. 1). Зміна економічної парадигми в середині ХХ ст., переосмислення системи економічних взаємозв'язків, розробка дієвих інструментів антициклічної політики держави "розвіяли туман невизначеності", усунувши потребу у кваліфікації НН. Нові умови та правила господарювання стали зрозумілими і звичними для економістів аж до кінця ХХ ст.

Фінансово-економічна криза 2008–2009 рр., як колись економічна криза 1929–1933 рр., показала неспроможність чинної парадигми економічної науки пояснити закономірності економічного розвитку в умовах сучасної реальності, а поточна криза 2020 р. стала її логічним продовженням, ілюстрацією довгострокової неефективності антициклічної політики в нових умовах господарювання. Зародившись у фінансовому секторі, криза 2008–2009 рр. мала б бути зупинена запровадженням стимулюючої монетарної політики – зниженням облікових ставок, купівлею центральними банками цінних паперів на відкритому ринку, зниженням норми обов'язкового резервування тощо. Досі ці монетарні інструменти діяли ефективно, розширюючи попит та підігриваючи економіку. Цього разу вони не спрацювали.

У намаганні здолати негативні наслідки світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. Федеральна Резервна система США всіляко намагалася збільшити грошову масу в обігу, вдаючись і до викупу довгострокових цінних паперів, і до довгострокового фіксування ставок, і до одночасного таргетування ставок інфляції та граничного рівня безробіття як передумови зростання процентної ставки, а після досягнення відповідного граничного рівня продовжила утримувати облікову ставку на рівні, нижчому від нормального для довгострокового періоду [21, с. 24]. Проте всі ці заходи, які в докризовій економіці вже давно б результували не просто запитуваним зростанням попиту, але й стрімким зростанням інфляції, в умовах НН утримували останню у діапазоні 0.7–3 % річних [22], забезпечуючи економічне зростання в середньому на рівні 1.5 %², а отже, – фактично не справлялися з поставленим завданням. Аналогічною була реакція на монетарне стимулювання в інших розвинених країнах. У Великобританії, як і в США, монетарне стимулювання призвело до скорочення безробіття до граничного рівня – фактичного забезпечення умов повної зайнятості, але не змогло розігнати зростання економіки понад 1.2 %³. Політика стимулювання інфляції в Японії дала не кращі результати. У сучасній практиці боротьби з кризою 2020 р., спостерігаються ті ж самі дії і та ж сама їх обмежена ефективність.

Чому ж економіки розвинених країн світу перестали реагувати на монетарне стимулювання? Тут єдиної відповіді немає. Радше за все, діяв комплекс факторів, що у своїй сукупності забезпечили такий результат.

Попередня економічна парадигма зародилася в період значного майнового розшарування населення, спричиненого монополізмом. Монополізм і породжена ним економічна влада були тими ринковими провалами, які знецінили пануючу до того часу ліберальну ідеологію неокласики, вимагаючи її зміни. Очевидно, що монополії існували й задовго до того, втім, їх вихід на національний рівень і зайняття домінуючого становища в структурі господарського механізму тогочасної економічної системи змінили самі засади останньої. Це вже не були поодинокі торговці, що зловживали своїм панівним становищем в окремому селіщі, впливаючи тільки на добробут кількох десятків чи сотень його жителів. Це були економічні актори, які встановлювали не стільки ціни, скільки правила й поширювали їх на всю національну економіку. Ці правила блокували дію механізму ринкового саморегулювання, працюючи на зростання добробуту монополістів найпростішим способом перерозподілу багатства від інших суспільних груп. Обмежена група заможних монополістів мала величезні статки, зростання яких, за законом Енгеля, обумовлювало приріст заощаджень, а зрештою – інвестицій

² Розраховано на основі даних Світового банку щодо темпів приросту ВВП на душу населення у 2010–2018 рр. [3].

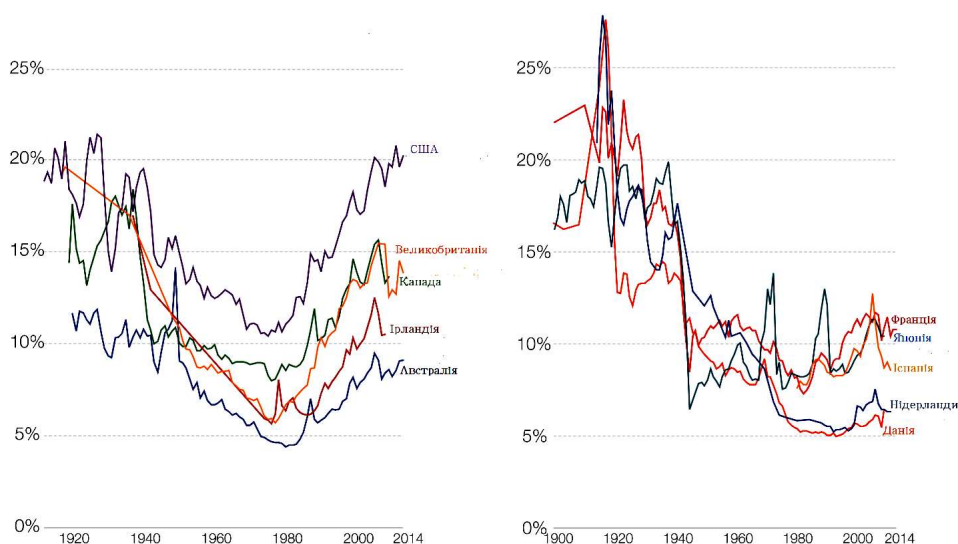
³ Те ж саме [3].

у розвиток економіки на противагу скороченню частки їх доходу, що витрачалась на споживання. Переважна частина бідного населення, що вимушена була коритися встановленим монополістами правилам, зubo-жіла, скорочуючи споживання. Відповідний дисбаланс між споживанням і заощадженням, а зрештою – між попитом і пропозицією, що призвів до кризи, примусив економістів-теоретиків того періоду замислитися над її першопричинами й обґрунтувати потребу послаблення ролі економічної влади монополій у господарському механізмі тогочасної економічної системи, її збалансування державною владою. Конкретні ж механізми такого збалансування, цілеспрямованого впливу держави на економіку загалом й економічний розвиток зокрема напрацьовані вже пізніше, в тому числі й в контексті монетарної політики. Її завдання щодо стимулювання економічного розвитку полягало у формуванні доступної економічним акторам грошової маси – стимулюванні дешевих кредитних ресурсів шляхом зниження облікової ставки, викупу державних облігацій і т.д., що дало змогу перевести надмірні заощадження у споживання, відновивши порушений баланс.

З чим ми стикнулися сьогодні, і в чому відмінність передкризової диспозиції 2008 р. від 1929 р.? *По-перше*, запровадження антимонопольної політики в переважній більшості країн світу, що діє на національному рівні, обмежуючи масштаби діяльності компаній навіть у разі їх функціонування в межах, набагато ширших за національні – аж до глобальних, з одного боку, й існування Світової організації торгівлі і її антидемпінгових та інших вимог до якості конкуренції у глобальних масштабах, з іншого, не кажучи вже про надмірну для ефективної координації кількість учасників глобального ринку, стримують монополізацію, не дозволяючи глобальній економіці повторити шлях національних економік кінця XIX ст.

По-друге, рівень майнового розширення населення в межах окремих економік (як поля дії національних регуляторних актів) переважно зменшився, хоча темпи такого зниження для різних країн є відмінними. Розглядаючи розвинені країни як драйвери економічного зростання у XX ст., можна виділити дві основні групи за характером зміни нерівномірності розподілу доходів у часі: ті, для яких крива динаміки відповідного розподілу (частка сукупного доходу, що концентрується 1 % найбагатших жителів) має *U*-подібну форму (до них належать США, Сполучене королівство Великобританії та Північної Ірландії, Канада, Австралія, Ірландія), та ті, для яких вона має *L*-подібну форму (Франція, Японія, Іспанія, Нідерланди, Данія). Незважаючи на відмінність у траєкторіях зміни, загальний рівень нерівномірності в досліджених країнах знизився (виняток становлять тільки США, де рівень нерівномірності розподілу доходів у 2014 р. повернувся до рівня 1920 р.) (рис. 2).

За законом Енгеля, зниження нерівномірності розподілу доходів означає однозначне зниження заощаджень багатшими верствами населення при невизначеності поведінки бідніших (насамперед, середнього класу, тому що рівень доходу бідного населення є недостатнім для заощадження). Отже, питання вихідного балансу між заощадженнями і споживанням транспонується в питання щодо споживчої поведінки середнього класу.

Рис. 2. Динаміка частки сукупного доходу, що концентрується 1% найбагатших жителів країни

Джерело: [23].

Економічна наука попередніх століть, аж до ХХ ст., розглядала споживання як елемент відтворювального циклу "виробництво – розподіл – обмін – споживання". Свідчення цьому можна знайти у працях А. Сміта, К. Маркса, Дж. Кейнса, Е. Хансена, П. Самуельсона та ін. Власне саме такий підхід до аналізу споживання закладено в економічні парадигми ХХ ст. Проте в сучасному суспільстві відтворення – це лише одна з функцій споживання, важливість якої із року в рік знижується, особливо в розвинених країнах, де частка заможного населення є більшою. Йдеться, насамперед, про згадуваний середній клас. Іншою функцією споживання, що на межі ХХ–ХХІ ст. набула неабиякої значущості, є самовираження, а саме споживання стало розглядатися як певний тип стратегічної поведінки.

С. Майлз акцентує увагу на значущості споживчої поведінки у повсякденному житті людей, яка стає для людини одним зі способів конструювання свого "Я" [24, с. 64], а Ж. Бодійяр вказує на знаковий характер споживчої поведінки, яка виступає кодом, мовою спілкування між людьми [25, с. 36]. Ще Т. Веблен у своїй моделі демонстративного

споживання пояснював, як привілейовані суспільні групи за допомогою споживання дорогих товарів і послуг, недоступних менш заможним верствам населення, формують соціальні бар'єри [26]. Альтернативна споживча стратегія називається референтною і передбачає споживання статусних благ менш заможними верствами населення з метою соціального "зближення" зі значимими для споживача соціальними групами. Цей тип споживчої стратегії де в чому теж є показним, але його "стратифікаційною" метою є вже не відтворення меж між статусними позиціями, а радше їхнє розмиття" [27, с. 196–197].

Наведені концепції не є чимось новим для суспільних наук ХХІ ст. Окремі з них є продуктом ХХ ст., а деякі навіть ХІХ ст. Однак мало не до кінця ХХ ст. описувані ними ідеї розглядалися як виняток із загальних правил поведінки. Той же ефект демонстративного споживання відомий в економічній науці як парадокс Веблена. Така назва говорить сама за себе, пояснюючи винятковість описуваної ним споживчої поведінки. Наприкінці ХХ ст. ця винятковість перетворилася на правило, а стратегічна споживча поведінка стала засобом задоволення потреб не стільки нижніх ланок піраміди Маслоу, скільки верхніх – насамперед, самовираження і самореалізації. Людство вступило в епоху споживання.

Чому цей інститут, який довго був приспаним, на межі ХХ–ХХІ ст. раптом набув такої ваги? Відповідь на це питання полягає у двох площинах: *перша* – обговорювана вище зміна соціальної структури населення, вирівнювання майнового статусу населення, зростання частки середнього класу, що може дозволити собі ірраціональну споживчу поведінку; *друга* – науково-технічний прогрес, розвиток ЗМІ, інформаційної інфраструктури і обумовлене ними стрімке зростання споживчої інформації при одночасному збереженні значного рівня інформаційної асиметрії.

Як відбувалося просування товарів у ХХ ст.? Комівояжери, реклама в друкованих засобах масової інформації, радіо-, телереклама. Ця реклама не була й не могла бути адресною. Вона орієнтувалася на потреби величезного масиву споживачів, знання про які у виробників були фрагментарними, такими, що базувалися на вибіркових статистичних дослідженнях і попередній динаміці продажів. Завданням же реклами було повідомити споживачів про здатність їхнього товару задовольнити наявні споживчі потреби, причому зробити це краще за конкурентів. І, хоча історія ХХ ст. знає приклади створення нових споживчих потреб завдяки рекламі, вони все ж залишаються поодинокими.

На початку ХХІ ст. ми отримали абсолютно іншу споживчу картину. Основним джерелом інформації, у тому числі й про товари та послуги, став Інтернет. Якщо радіо- чи телевізійні технології працювали односпрямовано, давали змогу тільки поширювати інформацію, то інтернет-технології працюють двоспрямовано, одночасно поширюючи інформацію серед населення, споживачів і збираючи її. Тут йдеться не тільки про історію взаємодії споживача з конкретним

постачальником, але про будь-яку інформаційну активність споживача: запити в пошукових системах, тексти листів, лайки в соціальних мережах, історія перегляду вебсторінок тощо. Вся ця інформація формує для продавців досить чіткий образ споживача з його уподобаннями, слабкостями й схильностями, дозволяючи якнайефективніше вгадати його потреби. І тут йдеться не про потреби в товарах чи послугах, радше потреби у відчуттях, емоціях, способах самовираження. Компаніям-виробникам надто дорого виробляти унікальні товари, які б найбільш повно задовольняли потреби кожного окремого споживача, їм вигідніше скористатися отриманою інформацією для маніпулювання споживачем, його переконання в тому, що саме споживання запропонованого ними товару здатне принести йому бажане – позитивні емоції, самовираження, задоволення – зробити його щасливим або, мовою маржиналістів, – максимізувати його корисність.

Описуючи відповідне зрушення у механізмі формування суспільних потреб і інтересів, французький соціолог Г. Дебор пише, що у свідомості споживачів зникають когнітивні засоби, які б мали забезпечувати диференціацію "справжніх потреб" і псевдопотреб. Як наслідок, має місце стабільне відтворення театралізованих абстрактно-споглядальних зразків споживчої поведінки [28, с. 70]. Корисність, уподобання – категорії *a priori* суб'єктивні, але персоніфікована переконуюча реклама забезпечує ще більшу їх варіацію в середовищі споживачів. Перегляд рекламного повідомлення, в якому зручним для конкретного споживача способом (тим, яким він зазвичай споживає інформацію) доноситься ідея про найкращий спосіб максимізації його корисності (придбання товару/послуги рекламодавця з метою задоволення потреби, яку споживач можливо навіть і не усвідомлював), змушує його вважати, що внаслідок споживання він отримав значно більший рівень корисності порівняно з тим, який би він отримав без стимулювання, наприклад, просто натрапивши на цей товар в магазині. Вона стимулює його до надмірного споживання. Причому не варто недооцінювати останнє, адже воно не є епізодичним явищем у сучасній економічній реальності. Швидше навпаки, йдеться про чітку й тривалу закономірність, що, взявши розбіг із розвинених економік, вже набула глобального характеру. Ж. Бодійар розглядає глобальне поширення моделі надмірного споживання як важливий і цілком закономірний наслідок модернізації капіталізму як світової системи [28, с. 70].

Вище ставилося питання щодо балансу між заощадженням і споживанням. Зараз вже можна на нього відповісти, спрогнозувавши зміщення відповідного балансу в бік останнього. На користь такого висновку свідчить і статистика, яка ілюструє спадний тренд заощаджень для більшості країн світу (винятками є Данія, Норвегія, Швеція, Швейцарія, Ірландія, Люксембург, Мексика, частково Китай (тут спад частки заощаджень у структурі використовуваного доходу почався лише з 2010 р.), а також Латвія, де відповідна частка досі залишається від'ємною) [29].

Чому у 2008–2009 рр. не спрацював інструментарій антициклічної монетарної політики? Окрім іншого, тому що надмірне споживання обумовило падіння заощаджень нижче мінімально необхідного рівня. Замість них у фінансових системах розвинених країн світу оберталися роздуті до масштабів фінансових бульбашок деривативи, які вже майже не впливали на економічну динаміку, що, в свою чергу, стимулювалася передусім споживанням. А якщо до цього додати, що споживання зростало в тому числі завдяки споживчому кредитуванню, то посткризове усвідомлення споживачами ризиків останнього стало додатковим чинником неспроможності монетарної політики стимулювати споживання в попередніх надмірних масштабах та відповідне йому економічне зростання.

Більше того, посткризове споживання навіть не ставило перед собою такої мети. Фінансова криза 2008–2009 рр. стала "холодним душем", що остудив перегріту надмірним споживанням економіку. Замість задоволення від споживання збіднілі споживачі отримали клопіт щодо обслуговування придбаних ними благ – будинків, автомобілів, особливо тих, що придбавалися для епізодичного споживання. А. Лозова наводить статистику, згідно з якою тільки в США зафіксовано 250 млн автомобілів, які не використовуються 92 % часу (стоять у гаражі або на парковці) [30, с. 286].

Виходом із ситуації, що склалася, стала поява шерингових сервісів, які власникам тимчасово вільних благ надавали можливість заробити грошей на їх утримання, а іноді й більше, а споживачам, які їх потребували, – тимчасовий і порівняно дешевий доступ до відповідних благ. Якщо до кризи 2008–2009 рр. кожен із жителів замських будинкових кооперативів у США добирався в місто на роботу власним авто, то в період кризи вони вдалися до кашерингу. У 2008 р. засновники *AirBnB* Б. Ческі, Д. Гебб та Н. Блечарзик створили інтернет-ресурс *Airbedandbreakfast.com* для того, щоб рекламувати послуги тимчасового розміщення туристів у власній квартирі у Сан-Франциско – ділитися вільним житловим простором. Ініціатива виявилася настільки вдалою, що десять років потому (у 2018 р.) ринкова капіталізація *AirBnB Inc.* оцінювалася у 38 млрд дол. США [31], а її онлайн-сервіс з розміщення, пошуку та короткострокової оренди житла діє у більш ніж 190 країнах світу, допомагаючи здавати/винаймати тимчасово вільні будинки, квартири, кімнати чи ліжка поза готельним сегментом [32]. Для порівняння міжнародній мережі готелів *Hilton* знадобилося понад 90 років, щоб побудувати 600 тис. номерів у різних куточках світу, *AirBnB* витратила на залучення такої ж пропозиції лише 4 роки [33].

Обмін тимчасово вільними ресурсами не є чимось абсолютно новим для економіки, сягаючи своїм корінням ще первісних суспільств. О. Андрусак та М. Ормоцадзе, цитуючи керівника *BlaBlaCar* в Україні та Росії О. Лазоренка, пишуть: "Вигоду на обміні ми освоїли

ще в дитинстві, коли міняли фантики на цукерки або брали один в одного велосипед замість ігрової приставки. Тільки якщо раніше все обмежувалося колом близьких, рідних і знайомих, то сьогодні глобалізація й технології дають змогу ці кордони розширити" [34]. З 2008 р. активного розвитку набувають онлайн платформи, які поєднують між собою попит та пропозицію на тимчасово вільні ресурси, товари і послуги, формуючи основу економіки спільної участі як підґрунтя НН. Внаслідок кризи 2020 р., яка, з одного боку, знизилася статки споживачів, а з іншого – забезпечила стрімкий приріст користувачів онлайн платформ у результаті їх змушеного перетоку з офлайн площини споживання, очікується стрибкоподібне зростання масштабів економіки спільної участі.

Сама категорія "економіка спільної участі" з'явилася в Оксфордському словнику лише в 2015 р., коли доходи шерингових платформ в Європі уже сягнули позначки 3.3 млрд євро [35, с. 74], а їх світовий аналог – 26 млрд дол. США [30, с. 284]. Такі бренди, як *Uber*, *AirBnB*, *BlaBlaCar*, *OLX*, *Ebay*, *TaskRabbit*, *Zipcar* та ін. глибоко вкоренилися в нашому житті. Соціологічні опитування показали, що наразі 78 % населення розвинених країн готові надавати свої речі у спільне користування незнайомим людям за певну винагороду [30, с. 286]. За даними *PriceWaterhouseCoopers*, масштаби шерингової економіки в Європі стрімко зростатимуть, забезпечивши до 2025 р. її дохід на рівні 335 млрд дол. США [36]. А Уряд КНР заявив, що до 2025 р. на цей сектор припадатиме до 20 % національного ВВП [33].

Феномен економіки спільної участі, хоч і був стимульований фінансово-економічною кризою 2008–2009 рр. та прискорений поточною кризою, втім, має й інші змістовні передумови поширення. Серед них зазвичай виділяють:

- розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечив доступ мільярдів людей по всьому світу до онлайн платформ, які забезпечують їх взаємовигідну взаємодію;
- екологічні проблеми людства, що вимагають перегляду споживчої поведінки – повторне використання, зменшення обсягів споживання нових товарів для зменшення їх виробництва, а зрештою, і породжуваного ним вуглецевого сліду в атмосфері; економіка спільної участі є засобом збереження високих стандартів життя, уникнення відмови від споживання в умовах меншого антропогенного впливу на планету, відповідаючи вимогам сталого розвитку;
- трансформація системи ціннісних орієнтирів.

На останньому слід зупинитися детальніше. Згідно з дослідженнями *PriceWaterhouseCoopers*, найбільш активним постачальником шерингових сервісів є населення віком від 25 до 44 років (48 % від усіх постачальників). За ними слідує люди віком 18–24 роки і 45–54 роки (по 14 %), 55–64 роки (8 %), 65 років і старше (16 %) [37].

Концентрація ж споживачів є найбільшою в молодшій групі. Тобто економіка спільної участі є продуктом переважно молодого покоління. З одного боку, це визначається їх тіснішою інтеграцією в світ інформаційно-комунікаційних ресурсів, з іншого, – їх відмінними ціннісними і світоглядними орієнтирами. Вони є більш комунікабельними і відкритими, схильними до довіри і формування нових соціальних спільнот, експлуатації цього соціального капіталу. Від 29 % респондентів у Чеській республіці до 58 % в Італії заявили про важливість фактору створення спільнот як стимулу до участі у шеринговій економіці [38]. Вони заперечують цінність власності, на якій будувалася економіка попередніх століть, відмовляючись від купівлі будинків, автомобілів тощо та віддаючи перевагу їх оренді. Народження в епоху глобалізації і швидких змін робить їх надзвичайно мобільними, а власність обмежує цю мобільність. Тому молоде покоління жертвує власністю заради свободи. Шерингова ж економіка якнайкраще відповідає цій ідеології, максимально спрощуючи їх доступ до ресурсів, товарів і послуг. Якщо їм треба житло, вони винаймуть його через *AirBnB* чи *HomeAway*, доїхати на інший бік міста – викличуть *Uber*, *Lyft* чи *Uklon*, захочуть покататися на сноуборді, позичать його через *Ebay* чи *OLX*, а на критику старшого покоління відповідатимуть риторикою Грети Тунберг щодо неспроможності останнього управляти життям на цій планеті та відсутністю у нього права на таку критику.

Народившись із ціннісних установок нового покоління, економіка спільної участі стала одним з основних векторів глобального економічного розвитку, що у XXI ст. протистоятиме ідеології надмірного споживання, окреслюючи контури нової нормальності глобальної економіки. Їх головна битва ще попереду, але уже сьогодні журнал *Time* включив економіку спільної участі до списку "10 ідей, які змінять світ у майбутньому" [30, с. 287].

Окремої уваги заслуговує поширення шерингових технологій за межі товарних ринків, їх вплив на формування капіталу – людського та фінансового. За даними *PriceWaterhouseCoopers*, можна зробити висновок, що саме спільне використання людських і фінансових ресурсів є тією сферою, де найближчим часом очікується прорив у застосуванні шерингових технологій [32].

Ринок праці XX ст. характеризувався домінуванням контрактної форми трудових відносин, а переважна більшість зайнятих перейшли на зарплатну модель винагороди [39, с. 24]. Поширення шерингової економіки на ринок трудових ресурсів, що виявляється через становлення краудсорсингових (у цьому випадку – краудворкінгових) або *gig*-платформ, які забезпечують легке і швидке поєднання попиту і пропозиції робочої сили в глобальних масштабах, суттєво похитнули таке домінування. *Uber*, *Lyft*, *Uklon* уже сьогодні ефективно забезпечують самозайнятність у сфері транспортних послуг і логістики,

Topcoder – у галузі програмування, *HourlyNerd* – у консалтингу, *Tongal* – у медійному бізнесі тощо [40, с. 78]. Наразі 20–30 % працездатного населення у США та Європі є фрілансерами. За оцінками *Deloitte*, ця цифра зростатиме і вже до 2025 р. у штаті працюватиме тільки чверть працівників, тоді як решта залучатимуться на умовах аутсорсингу [41, с. 73], насамперед через *gig*-платформи. Фактично йдеться про становлення так званої *gig*-економіки, яку Л. Лапідус та Ю. Полякова визначають як загальне поширення нових видів часткової зайнятості та короткострокових трудових контрактів замість довгострокових трудових відносин з роботодавцем на основі штатного працевлаштування [42, с. 74].

Великі компанії досить швидко оцінили переваги нової форми зайнятості. *По-перше*, вона заощаджує роботодавцям значні обсяги ресурсів, скорочує витрати на основні фонди, знижує накладні витрати, наприклад, вартість комунальних послуг. За даними *Randstad*, компанії щороку економлять понад 11 тис. дол. США на кожного працівника, що працює вдома [41, с. 74]. *По-друге*, підвищує продуктивність праці: фрілансери схильні швидше виконувати законтрактовані проекти, щоб взятися за наступний, а контроль якості виконаної роботи на етапі її приймання гарантує її відповідність встановленим вимогам, які до того ж не застарівають, оскільки формуються під кожен проект індивідуально. *По-третє*, вона підвищує гнучкість компанії, яка в такий спосіб отримує можливість ефективного задоволення попиту навіть на дуже волатильних ринках.

Рано чи пізно така доля спіткає й товарний сегмент шерингової економіки. Сьогодні тисячі дрібних продавців, залучених до шерингової економіки, склали помітну конкуренцію великому бізнесу, неможливу в попередній моделі економіки. Перед великими компаніями постала дилема: поступитися своїми ринковими позиціями на користь малого бізнесу, об'єднаного шеринговою платформою, або самому опанувати шерингову технологію і відновити своє домінування. Очевидно, вони оберуть друге, запропонувавши вигідні умови взаємодії для платформи (вступивши з нею в змову) або створивши альтернативну платформу. Тобто поточне посилення конкуренції в товарному сегменті є явищем тимчасовим.

Інша справа – ринок робочої сили. Хоча темпи концентрації попиту на ньому наразі є більшими, ніж темпи концентрації пропозиції у товарному сегменті, очікувати масових зловживань усе ж не варто. Сучасний ринок робочої сили суттєво відрізняється від того, який описував К. Маркс у XIX ст. чи Т. Шульц, Г. Беккер у XX ст. Робоча сила першого була некваліфікованою і тому не могла ефективно протидіяти монопольній владі роботодавців. Робоча сила інших – це, насамперед, інтелектуальний капітал, втім, так як освіта у XX ст. мала масовий характер, відбувалася за спільними для всієї множини студентів траєкторіями, формувала однакові знання і навички в межах обмеженого

кола спеціальностей, послаблення ринкової влади роботодавців було незначним. Робоча сила у XXI ст. обіцяє суттєво відрізнитися від перших двох. Гнучкі траєкторії базового навчання, безперервність навчання (*lifelong learning*) уже в найближчому майбутньому сформує дуже строкату картину пропозиції робочої сили. Знайти двох однакових фахівців ставатиме все важче, робоча сила диференціюватиметься, наділяючи окремих працівників ринковою владою. Великим корпораціям у вертикальній конкуренції протистоятиме не дисперсна множина однорідних працівників, а дисперсна множина диференційованих ринків робочої сили – по суті, зон ринкової влади окремих працівників. За свої унікальні знання і навички вони вимагатимуть високої платні, урівноважуючи тим самим моносонічну владу великих роботодавців.

Зайнятість у XX ст. була схожа на модель конкуренції за Демзедом – вона відбувалася на етапі найму, а після найму працівник фактично виходив з ринку праці і потрапляв повністю під владу роботодавця, незначно обмежену вимогами профспілкового руху. Якщо умови праці змінювалися або через певні обставини ставали неприйнятними для працівника (не виходячи при цьому за рамки, детерміновані профспілкою), він міг тільки звільнитися і повернутися на ринок праці, починаючи все спочатку. Зайнятість у XXI ст., реалізована на засадах фрілансу за посередництвом *gig*-платформ, більше схожа на конкуренцію за Ф. Хаском. Тут працівник завжди знаходиться в процесі торгу з множиною потенційних роботодавців, укладаючи короткотермінові контракти на виконання конкретних завдань, часто працюючи на кількох роботодавців одночасно. Він може постійно коригувати обмінні пропорції у своїй зоні ринкової влади, поглиблюючи свої знання й навички, постійно змінюючи власну капіталізацію.

Іншою сферою очікуваного стрімкого поширення шерингових технологій є фінансовий сектор. Краудсорсинг тут виявляється у вигляді краудфандингу, що є альтернативним банківській та інвестиційній системам інструментом акумуляції фінансових ресурсів населення на фінансування окремих проєктів з використанням інтернет-технологій та за посередництвом краудфандингових платформ та іншого інструментарію *FinTech* [43]. Тільки протягом 2019 р. у США та Канаді акумульовано 17.2 млрд дол. США з використанням краудфандингових технологій, що на третину більше, ніж протягом попереднього року. Для порівняння, протягом 2011 р. 452 краудфандингові платформи по всьому світу зібрали 1.5 млрд дол. США. До 2030 р. очікується зростання світового ринку краудфандингу до 300 млрд дол. США [44].

Краудфандинг є міною уповільненої дії для пануючої у XX ст. монополії фінансових інститутів. Вона сформувалася у найвужчому місці каналу руху фінансових ресурсів (*bottleneck*) між дисперсною множиною інвесторів-домогосподарств та не менш дисперсною множиною

компаній, що виявляють попит на фінансові ресурси. Масштаби національного, а починаючи з 1980-х років і більш широкого інтернаціонального ринку, що глобалізується, вимагали від таких компаній вливань капіталу, значно більших за бюджети, доступні окремим фізичним чи юридичним особам, не залишаючи їм шансу уникнути звернення до фінансових установ. Засновник нового бізнесу у ХХ ст., виходячи за межі гаражного виробництва, вимушений був звертатися до банку за кредитом, інвестиційного, венчурного фонду – за капіталом в обмін на право власності (акції) на новостворену компанію. У першому випадку, зважаючи на високий ризик банкрутства, він або зовсім не отримував кредит, або отримував його під величезні відсотки. В іншому – втрачав повноту контролю над власним бізнесом. Парадоксальними з точки зору здорового глузду, проте, логічним з позицій монополії фінансових компаній на посередництво у справі перетворення заощаджень на інвестиції, є випадки звільнення С. Джобса з *Apple Inc.* у 1985 р., зміщення з посади голови ради директорів *Tesla Inc.* І. Маска у 2018 р.

Уникнути цих негативних ефектів, відмовитися від посередництва фінансових компаній у справі формування/збільшення капіталу компанії раніше було неможливо, але вже на початку 2000-х років краудфандингова технологія це змінила. Тільки у 2019 р. майже 1.5 млрд краудфандингових проєктів отримали фінансування поза межами традиційних фінансових систем світу, зібравши в середньому по 28.6 тис. дол. США [44]. Не банкіри на *Wall Street* приймали рішення щодо їх фінансування, а кожен окремий інвестор, вкладаючи власні кошти у проєкт, що його зацікавив і викликав довіру.

Варто погодитися з А. Фоменко, який зазначає, що краудфандинг не є панацеєю для бізнесу і не зможе замінити інвестора, його знання ринку, зв'язків і контактів [45, с. 95]. Більше того, інвестиційний банкінг не сьогодні-завтра вийде на ринок краудфандингу і встановить на ньому своє домінування з боку пропозиції акумульованих ними традиційним способом ресурсів. Проте він не зможе монополізувати ринок повністю, залишаючи достатню нішу для незалежних гравців. Сучасні інформаційно-телекомунікаційні технології, які дають змогу трансформувати соціальний капітал у фінансовий, наприклад, за посередництвом соціальних мереж, є достатніми для ефективного функціонування цієї ніші з технічної та інформаційної точки зору, а поява монопольної маржі на множині диференційованих ринків робочої сили (коректніше сказати, ринків окремих навичок (*skill markets*) в умовах відмови від надмірного споживання – з економічної точки зору забезпечує відповідному механізму палне у вигляді заощаджень. Тобто поширення краудфандингу формує у світовій економіці свого роду запобіжник як інвестиційно-банківській монополії, так і обумовленим нею зловживанням, що стали каталізаторами фінансово-економічної

кризи 2008–2009 рр. *P2P* взаємодія між попитом і пропозицією капіталу, навіть реалізуючись в окремій частині, а не на всьому ринку фінансових послуг, критично знижує його концентрацію. Великі фінансові холдинги ХХ ст., на кшталт *Lehman Brothers*, будучи завеликими для провалу (*to big to fail*), своїм банкрутством обвалили фінансову систему США, а слідом – і всього світу. Збільшення дисперсності фінансового ринку шляхом використання інструментарію краудфінандингу забезпечує економіку від повторення сценарію кризи 2008–2009 рр., особливо в умовах відсутності адекватних змін у регулюванні фінансового сектора.

Висновки. Основними *передумовами* соціально-економічних трансформацій у ХХІ ст. є такі: обумовлена тривалим економічним зростанням та державним втручанням у дію ринкового механізму зміна соціальної структури населення, формування середнього класу; зміна балансу між заощадженням і споживанням на користь останнього, формування і стимульоване інформаційними маніпуляціями промислових гігантів поширення ідеології надмірного споживання; поширення контрактної форми зайнятості й домінування роботодавців над найманою робочою силою в інституційних рамках, обмежених вимогами профспілок; зростання масштабів господарювання, що, вимагаючи залучення недоступного для окремого економічного суб'єкта обсягу ресурсів, сприяло становленню монополії фінансових посередників, їх домінуванню в системі вертикальних конкурентних відносин над іншими учасниками фінансових ринків – інвесторами, з одного боку, й позичальниками чи споживачами інвестиційного ресурсу, з іншого.

Наведені чинники обумовили стійке накопичення диспропорцій у національних та глобальній економіках ХХ ст., що вилилося, з одного боку, в світову фінансово-економічну кризу 2008–2009 рр., а з іншого – у неспроможність традиційного антициклічного інструментарію її подолання та формування нової нормальності економічного розвитку ХХІ ст. Основним її *трендом* обіцяє стати розвиток шерингової економіки на всій множині товарних і ресурсних ринків, що вимагатиме перегляду таких базових інститутів, як власність і зайнятість, забезпечить перерозподіл та врівноваження переговорної сили між роботодавцями та найманими працівниками, знизить рівень ринкової концентрації на окремих ринках і в економіці загалом завдяки відволіканню все більшого ресурсу в сегмент *P2P* взаємодії між ринковими акторами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. World Economic Outlook, May 2000: Asset Prices and the Business Cycle. 2000, IMF. 299 p.
2. Bolt J., Timmer M., Zanden J. L. GDP per capita since 1820. *How Was Life?: Global Well-being since*. Jan Luiten van Zanden (eds.). OECD Publishing, 2014. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264214262-7-en>.

3. GDP per capita growth (annual %). The World Bank Data. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD.ZG?end=2018&start=1960&view=chart>.
4. Google Books Ngram Viewer. URL: <https://books.google.com/ngrams>.
5. El-Erian M. A. A New Normal. Secular Outlook. PIMCO, 2009.
6. Thomas Piketty T., Krugman P., Stiglitz J. The Genius of Economics. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Si4iyyJDa7c>.
7. Воронкова О. Н. "Новая нормальность" мирохозяйственного развития и стратегия российского бизнеса. *Финансовые исследования*. 2016. № 3 (52). С. 119-123.
8. Силин Я. П., Анимица Е. Г., Новикова Н. В. "Новая нормальность" в российской экономике: региональная специфика. *Экономика региона*. 2016. Т. 12. Вып. 3. С. 714-725.
9. Аньган Х. "Новая нормальность" Китая. *Foreign Affairs*. 2015. № 3. URL: <https://globalaffairs.ru/number/Novaya-normalnost-Kitaya-17500>.
10. Дунаєв І. Механізми формування регіональної економічної політики в умовах "нової нормальності". *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 2 (33). С. 64-74.
11. Green F., Stern N. China's "new normal": structural change, better growth, and peak emissions. Policy brief. 2015. URL: http://www.indiaenvironmentportal.org.in/files/file/Chinas_new_normal_green_stern_June_2015.pdf.
12. Мозиас П. "Новая нормальность" китайской экономики. *Мировая экономика и международные отношения*. 2015. Т. 59. № 12. С. 15-29.
13. Тетерятников К. С. Новая реальность/нормальность в мировой экономике и финансах. *Международная экономика*. 2017. № 12. С. 28-36.
14. Улюкаев А. Что делать? Версия Минэкономразвития. *Ведомости*. 2016. № 4092.
15. Юдаева К. Новая нормальность для России. *Экономическая политика*. 2010. № 6. С.196-200.
16. Костриця В. І., Бурлай Т. В. Неформальна та атипова зайнятість як "нова нормальність" у світі та Україні. *Економіка і прогнозування*. 2019. № 1. С. 7-34.
17. Бенц Д. С. Новая нормальность или экономическая отсталость? *Вестник Челябинского государственного университета. Экономические науки*. 2019. № 9 (431). Вып. 66. С.195-200.
18. Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми. *Економіка України*. 2012. № 5. С. 4-17.
19. Лагутін В. Можливості інституційного аналізу суспільної стабільності та розвитку. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2018. № 3. С. 37-52.
20. Лебедева Л. В. Нова політична економія – теоретична модель дослідження постіндустріального суспільства. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2012. № 2 (13). С. 97-100.
21. Буковинський С. А. Грошово-кредитна політика в сучасних умовах. *Економіка України*. 2014. № 6 (631). С. 23-36.
22. Current US Inflation Rates: 2009–2020. US Inflation Calculator. URL: <https://www.usinflationcalculator.com/inflation/current-inflation-rates>.
23. Posner M., Ortiz-Ospina E. Income Inequality. OurWorldInData.org. URL: <https://ourworldindata.org/income-inequality>.

24. Соловйова А. С. Ризики формирования сообщества потребления у современной Украине. *Научные работы. Политология*. 2012. Т. 197. Вып. 185. С. 63-66.
25. Бодийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. М.: Республика; Культурная революция, 2006. 269 с.
26. Веблен Т. Теория праздного класса. М.: Прогресс, 1984. 367 с.
27. Савчинський Р. О. Базові виміри споживчої поведінки в умовах суспільства споживання. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. 2009. Вып. 15. С. 196-200.
28. Лапіна В. В. Глобалізація моделі надмірного споживання як конфліктогенний чинник суспільного життя та соціальної напруженості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4 (29). С. 66-72.
29. Household savings. OECD data. URL: <https://data.oecd.org/hha/household-savings.htm#indicator-chart>.
30. Лозова Г. М. Перспективи розвитку економіки спільного споживання та особливості її регулювання. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2015. № 1 (30). С. 284-291.
31. Company value of Airbnb from 2016 to 2018. Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/339845/company-value-and-equity-funding-of-airbnb>.
32. Airbnb. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Airbnb>.
33. The numbers that make China the world's largest sharing economy. World Economic Forum. 2017. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2017/06/china-sharing-economy-in-numbers>.
34. Андрусак О., Ормоцадзе М. Вигідно поділилися: що таке шерингова економіка по-українськи. URL: <http://forbes.net.ua/ua/business/1412542-vigidno-podililisy-shcho-take-sheringova-ekonomika-po-ukrayinski>.
35. Кукса В. М. Економіка спільного споживання – нова система цінностей і довіри. *Фінансовий простір*. 2018. № 2 (30). С. 71-77.
36. Шерингова економіка стає популярною в Європі та світі. URL: <http://reformsua.org/novini/372-sheringova-ekonomika-staepopulyarnoyu-v-evropi-ta-sviti.html>.
37. The Sharing Economy. PriceWaterhouseCooper. URL: https://www.pwc.fr/fr/assets/files/pdf/2015/05/pwc_etude_sharing_economy.pdf.
38. Sharing Economy: ING International Survey Mobile Banking, New Technologies and Financial Behaviour 2015. URL: www.slideshare.net/ING/sharing-economy-ing-special-report.
39. Бёгенхольд Д., Клингмайр Р., Кандуч Ф. Индивидуальная самозанятость, человеческий капитал и гибридная работа в условиях гигномики. *Форсайт*. 2017. Т.11. № 4. С. 23-32.
40. Емельянова О. Я., Самсонов В. С., Шершень И. В. Современные тренды и проблемы развития мирового рынка удаленного труда. *РЕГИОН: системы, экономика, управление*. 2019. № 3 (46). С. 77-81.
41. Коновалова В. Г. Привлечение и удержание талантов в gig-экономике. Управление человеческими ресурсами – основа развития инновационной экономики. *Материалы VIII Международной научно-практической конференции*. Красноярск: СибГУ, 2019. С. 72-77.
42. Лапидус Л. В., Полякова Ю. М. Гигномика как новая социально-экономическая модель: развитие фрилансинга и краудсорсинга. *Вестник ИЭ РАН*. 2018. № 6. С. 73-89.

43. Мазаракі А., Волосович С. FinTech у системі суспільних трансформацій. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2018. № 2. С. 5-18.
44. Shepherd M. Crowdfunding Statistics: Market Size and Growth. Fundera. 2020. February, 3. URL: <https://www.fundera.com/resources/crowdfunding-statistics>.
45. Фоменко А. О. Сучасні умови розвитку краудфандингу в Україні. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2013. № 3 (23). С. 93-96.

Стаття надійшла до редакції 27.04. 2020.

Gerasyenko A. New normal of the economy of the XXI century.

Background. Economic paradigm, which was created in the beginning of the XX century, provided the theoretical grounds for economic growth, turning the latter into the norm. However, the gradual accumulation of economic disproportions and paradigm failure of economics to explain them emerged full blown the research of new normal.

Analysis of recent researches and publications. The new normal is the research subject of foreign and Ukrainian scholars. Most of them follow the instrumental approach that focuses on the change of the economic growth rate, not on substantial grounds and perspectives of the new normal.

The **aim** of the paper is to determine the background and the vectors of social and economic transformation that are the key determinants of the new normal of the economy of the XXI century.

Materials and methods. The paper applies the comparative analysis of basic institutes and trends of global economy's development in the XX century and the two decades of the XXI century. It is supplemented by statistical analysis and content analysis of factual data.

Results. The ongoing economic growth, large-scale creation of the middle class in the XX century, on the one hand, and informatization, on the other hand, promoted overconsumption, which became the catalyst of the further boost of economic growth. However, accumulation of economic disproportions and the shift in the values of new generation have resulted with a build-up of a sharing economy and rebalancing of the forces within it.

Conclusion. The background of the new normal covers the shift in the social structure of population, the shift in the balance between savings and consumption, employers' dominance over employees, business scale rising, financial monopoly, which have caused inefficiency of economic regulators and decrease of the rate of economic growth. Now they are inducing a reset of the role of market mechanism due to increase of economic dispersion under development of sharing technology and its dissemination over all the markets, including markets of goods and resource markets.

Keywords: new normal, crisis, savings, overconsumption, sharing economy, crowdsourcing.

REFERENCES

1. World Economic Outlook, May (2000). Asset Prices and the Business Cycle. IMF [in English].
2. Bolt, J., Timmer, M., & Zanden, J. L. (2014). GDP per capita since 1820. *How Was Life?: Global Well-being since*. Jan Luiten van Zanden (Eds.). OECD Publishing. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1787/9789264214262-7-en> [in English].
3. GDP per capita growth (annual %). The World Bank Data. *data.worldbank.org*. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD.ZG?end=2018&start=1960&view=chart> [in English].
4. Google Books Ngram Viewer. *books.google.com*. Retrieved from <https://books.google.com/ngrams> [in English].

5. El-Erian M. A. (2009). A New Normal. Secular Outlook. PIMCO [in English].
6. Thomas, Piketty T., Krugman, P., & Stiglitz, J. The Genius of Economics. [www.youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=Si4iyyJDa7c). Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=Si4iyyJDa7c> [in English].
7. Voronkova, O. N. (2016). "Novaja normal'nost'" mirohozjajstvennogo razvitija i strategija rossijskogo biznesa ["New Normality" of World Economic Development and Strategy of Russian Business]. *Finansovyje issledovanija – Financial researches*, 3 (52), 119-123 [in Russian].
8. Silin, Ja. P., Animica, E. G., & Novikova, N. V. (2016). "Novaja normal'nost'" v rossijskoj jekonomike: regional'naja specifika ["New Normal" in Russian Economy: Regional Specificity]. *Ekonomika regiona – Economy of region*, 12 (3), 714-725 [in Russian].
9. An'gan, H. (2015). "Novaja normal'nost'" Kitaja ["New Normal" of China]. *Foreign Affairs*, 3. Retrieved from <https://globalaffairs.ru/number/Novaya-normalnost-Kitaya-17500> [in Russian].
10. Dunaiev, I. (2017). Mekhanizmy formuvannia rehionalnoi ekonomichnoi polityky v umovakh "novoї normalnosti" [Mechanisms of Formation of Regional Economic Policy in Conditions of "New normality"]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia – State management and local self-government*, 2 (33), 64-74 [in Ukrainian].
11. Green, F., & Stern, N. (2015). China's "new normal": structural change, better growth, and peak emissions. Policy brief. Retrieved from http://www.indiaenvironmentportal.org.in/files/file/Chinas_new_normal_green_stern_June_2015.pdf [in English].
12. Mozias, P. (2015). "Novaja normal'nost'" kitajskoj jekonomiki ["New Normality" of the Chinese economy]. *Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija – World Economy and International Relations*. (Vol. 59), 12, 15-29 [in Russian].
13. Teterjatnikov, K. S. (2017). Novaja real'nost'/normal'nost' v mirovoj jekonomike I finansah [New Reality / Normality in the Global Economy and Finance]. *Mezhdunarodnaja jekonomika – International Economics*, 12, 28-36 [in Russian].
14. Uljukaev, A. (2016). Chto delat'? Versija Minjekonomrazvitija [What do we do? Version of the Ministry of Economic Development]. *Vedomosti – Vedomosti*, 4092 [in Russian].
15. Judaeva, K. (2010). Novaja normal'nost' dlja Rossii [New Normality for Russia]. *Ekonomicheskaja politika – Economic policy*, 6, 196-200 [in Russian].
16. Kostytsia, V. I., & Burlai, T. V. (2019). Neformalna ta atypova zainiatist yak "nova normalnist" u sviti ta Ukraini [Informal and Atypical Employment as a "New Normality" in the World and in Ukraine]. *Ekonomika i prohnuzuvannia – Economics and forecasting*, 1, 7-34 [in Ukrainian].
17. Benc, D. S. (2019). Novaja normal'nost' ili jekonomicheskaja otstalost'? [New Normalcy or Economic Backwardness?]. *Vestnik Cheljabinskogo gosudarstvennogo univertsiteta. Ekonomicheskie nauki – Bulletin of Chelyabinsk State University. Economic sciences*, 9 (431). Issue 66. 195-200 [in Russian].
18. Halchynskiy, A. (2012). Ekonomichnyi rozvytok: metodolohiia onovlenoi paradyhmy [Economic Development: a Methodology of an Updated Paradigm]. *Economy of Ukraine. Ekonomika Ukrainy. Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 5, 4-17 [in Ukrainian].
19. Lahutin, V. (2018). Mozhlyvosti instytutitsiinoho analizu suspilnoi stabilnosti ta rozvytku [Possibilities of Institutional Analysis of Social Stability and Development]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo torhovelno-ekonomichnogo universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, 3, 37-52 [in Ukrainian].
20. Lebedieva, L. V. (2012). Nova politychna ekonomiiia – teoretychna model doslidzhennia postindustrialnogo suspilstva [New Political Economy is a Theoretical Model of the Study of Post-industrial Society]. *Yevropeyskyi vektor ekonomichnogo rozvytku – European vector of economic development*, 2 (13), 97-100 [in Ukrainian].
21. Bukovynskiy, S. A. (2014). Hroshovo-kredytna polityka v suchasnykh umovakh [Monetary Policy in Modern Conditions]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 6 (631), 23-36 [in Ukrainian].

22. Current US Inflation Rates: 2009–2020. US Inflation Calculator. www.usinflationcalculator.com. Retrieved from <https://www.usinflationcalculator.com/inflation/current-inflation-rates> [in English].
23. Posner, M., & Ortiz-Ospina, E. Income Inequality. OurWorldInData.org. ourworldindata.org. Retrieved from <https://ourworldindata.org/income-inequality> [in English].
24. Soloviova, A. S. (2012). Ryzyky formuvannya suspilstva spozhyvannia u suchasni Ukraini [Risks of Consumer Society Formation in Modern Ukraine]. *Naukovi pratsi. Politolohiia – Scientific Works. Politicalology*, 197 (185), 63–66 [in Ukrainian].
25. Bodijjar, Zh. (2006). *Obshchestvo potrebleniia. Ego mify i struktury [The Consumer Society. Myths and Structures]*. Moscow: Respublika; Kul'turnaja revoliucija [in Russian].
26. Veblen, T. (1984). *Teoriia prazdnogo klassa [The Theory of the Leisure Class]*. Moscow: Progress [in Russian].
27. Savchynskiy, R. O. (2009). Bazovi vymiry spozhyvchoi povedinky v umovakh suspilstva spozhyvannia [Base Measurements of Consumer Behavior in the Conditions of the Consumer Society]. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiologichnoho analizu suchasnoho suspilstva – Methodology, Theory and Practice of Sociological Analysis of Modern Society*, 15, 196–200 [in Ukrainian].
28. Lapina, V. V. (2015). Hlobalizatsiia modeli nadmirnoho spozhyvannia yak konfliktohennyi chynnyk suspilnoho zhyttia ta sotsialnoi napruzhenosti [Globalization of the Excessive Consumption Model as a Conflict-causing Factor of Public Life and Social Tension]. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky – Actual problems of sociology, psychology, pedagogy*, 4 (29), 66–72 [in Ukrainian].
29. Household savings. OECD data. Retrieved from <https://data.oecd.org/hha/household-savings.htm#indicator-chart> [in English].
30. Lozova, H. M. (2015). Perspektyvy rozvytku ekonomiky spilnoho spozhyvannia ta osoblyvosti yii rehuliuвання [Prospects of the Development of Collaborative Consumption Economy and the Features of its Regulation]. *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky – Theoretical and applied issues of economics*, 1 (30), 284–291 [in Ukrainian].
31. Company value of Airbnb from 2016 to 2018. Statista. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/339845/company-value-and-equity-funding-of-airbnb> [in English].
32. Airbnb. Wikipedia. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/Airbnb> [in English].
33. The numbers that make China the world's largest sharing economy. World Economic Forum. 2017. Retrieved from <https://www.weforum.org/agenda/2017/06/china-sharing-economy-in-numbers> [in English].
34. Andrusiak, O., & Ormotsadze, M. *Vyhidno podilylsia: shcho take sherynhova ekonomika po-ukrainsky [Profitable Shared: What Is the Sharing Economy in Ukrainian]*. forbes.net.ua. Retrieved from <http://forbes.net.ua/ua/business/1412542-vigidno-podililisyashcho-take-sherynhova-ekonomika-po-ukrayinski> [in Ukrainian].
35. Kuksa, V. M. (2018). Ekonomika spilnoho spozhyvannia – nova systema tsinnosti i doviry [The Economy of Collaborative Consumption is a New System of Values and Trust]. *Finansovy prostir – Financial space*, 2 (30), 71–77 [in Ukrainian].
36. *Sherynhova ekonomika staie populiarnoiu v Yevropi ta sviti [The sharing economy is becoming popular in Europe and in the world]*. reformsua.org. Retrieved from <http://reformsua.org/novini/372-sherynhova-ekonomika-staepopulyarnoyu-v-evropi-ta-sviti.html> [in Ukrainian].
37. *The Sharing Economy*. PriceWaterhouseCooper. www.pwc.fr. Retrieved from https://www.pwc.fr/fr/assets/files/pdf/2015/05/pwc_etude_sharing_economy.pdf [in English].
38. Sharing Economy: ING International Survey Mobile Banking, New Technologies and Financial Behaviour (2015). Retrieved from www.slideshare.net/ING/sharing-economy-ing-special-report [in English].
39. Bjogenhol'd, D., Klinglmajr, R., & Kanduch, F. (2017). Individual'naja samozanjatost', chelovecheskij kapital i gibridnaja rabota v uslovijah gignomiki [Individual self-employment, human capital and hybrid work in the conditions of giganomica]. *Forsajt – Foresight*, 11 (4), 23–32 [in Russian].

40. Emel'janova, O. Ja., Samsonov, V. S., & Shershen', I. V. (2019). Sovremennye trendy I problemy razvitiya mirovogo rynka udalennogo truda [Current Trends and Problems of the Development of the Global Remote Labor Market]. *REGION: sistemy, jekonomika, upravlenie – REGION: systems, economics, management*, 3 (46), 77-81 [in Russian].
41. Konovalova, V. G. (2019). Privlechenie i uderzhanie talantov v gig-jekonomike. *Upravlenie chelovecheskimi resursami – osnova razvitiya innovacionnoj ekonomiki* [Attracting and Retaining Talents in the gig economy. Human resource management is the basis of the innovative economy development]. *Materialy VIII Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferenciiju – Proceedings of the VIII International Scientific and Practical Conference* Krasnojarsk: SibGU [in Russian].
42. Lapidus, L.V., & Poljakova, Ju. M. (2018). Gigonomika kak novaja social'no-ekonomicheskaja model': razvitie frilansinga i kraudsorsinga [Giganomics as a New Socio-economic Model: the Development of Freelancing and Crowdsourcing]. *Vestnik IE RAN – The IE RAS Bulletin*, 6, 73-89 [in Russian].
43. Mazaraki, A. & Volosovych, S. (2018). FinTech u systemi suspilnykh transformatsii. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, 2, 5-18 [in Ukrainian].
44. Shepherd, M. (2020). Crowdfunding Statistics: Market Size and Growth. Fundera. February 3. Retrieved from <https://www.fundera.com/resources/crowdfunding-statistics> [in English].
45. Fomenko, A. O. (2013). Suchasni umovy rozvytku kraudfandynhu v Ukraini [Modern conditions of crowdfunding development in Ukraine]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu – Bulletin of Berdyansk University of Management and Business*, 3 (23), 93-96 [in Ukrainian].

САЛІХОВА Олена,

д. е. н., провід. н. с. відділу моделювання та прогнозування економічного розвитку,
Державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України"
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, Україна

E-mail: salikhova_elena@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7669-6601

ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНА ЕКОНОМІКА. УРОКИ КИТАЮ¹

Досліджено сучасні тенденції реалізації промислової політики на інноваційних засадах та формування високотехнологічної індустрії Китаю. Проаналізовано програми державної допомоги на розробки та інновації, механізми надання преференцій сертифікованим високотехнологічним підприємствам, виробникам "вітчизняних товарів" у публічних закупівлях, підтримки китайського виробника в умовах пандемії COVID 19. Обґрунтовано передумови розвитку ендогенних інноваційних продуктів та становлення національних "технологічних чемпіонів", показана роль держави у цьому процесі.

Ключові слова: високотехнологічна промисловість, технології, інновації, таланти, державна допомога, промислова політика.

Салихова Е. Високотехнологичная экономика. Уроки Китая. Исследованы современные тенденции реализации промышленной политики на инновационных основах и формирования высокотехнологичной индустрии Китая. Проанализированы программы государственной помощи для разработки и инновации, механизмы предоставления преференций сертифицированным высокотехнологичным предприятиям, производителям "отечественных товаров" в публичных закупках, поддержки китайского производителя в условиях пандемии COVID 19. Обоснованы предпосылки развития эндогенных инновационных продуктов и становления национальных "технологических чемпионов", показана роль государства в этом процессе.

Ключевые слова: високотехнологичная промышленность, технологии, инновации, таланты, государственная помощь, промышленная политика.

Постановка проблеми. Інтернет речей, хмарні обчислення, великі дані, штучний інтелект, технології адитивного виробництва (3D-друк), робототехніка, біо- та нанотехнології трансформують традиційні моделі промислового виробництва. Індустрії, які швидко розвиваються під впливом нових технологій та інновацій, стають головними рушіями зростання економіки, впливаючи на міжнародний поділ праці та змінюючи структуру світової торгівлі. Спроможність країни приєднатися до технологічної "гонки", модернізувати свою промисловість та освоїти

¹ Статтю підготовлено в рамках цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України "Макроперспективи ендогенізації економічного розвитку України", державний реєстраційний номер роботи № 0117U006435.

© Саліхова О., 2020

випуск нової продукції на засадах національних інноваційних надбань обумовлює її конкурентоспроможність, подальший соціально-економічний розвиток та добробут нації.

За даними Звіту Національного наукового фонду США – 2020 [1], сьогодні у світі є три лідери за масштабами створення доданої вартості індустріями з високою місткістю досліджень і розробок (ДіР)²: США (1 044.7 млн дол. США), Китай (669.4 млн дол. США) та ЄС (619.5 млн дол. США). Проте і США, і ЄС з 2002 р. наростили показник лише удвічі, тоді як Китай показав експоненціальне зростання у 9 разів. Щодо індустрій із середньовисокою місткістю ДіР, Китай також показав винятково добру гру, ставши найбільшим у світі виробником хімічних речовин, електрообладнання, машин і обладнання, автомобільних, залізничних та інших транспортних засобів. За останні 10 років китайське виробництво електроустаткування виросло в три рази, а частка Китаю в світі зросла з 23 % до 46 %; у випуску інших машин та обладнання також відбулося подвоєння глобальної частки до 33 % у 2018 р. Китай випередив ЄС, ставши найбільшим у світі виробником автомобілів (27 % у світі). Чим обумовлений такий стрімкий розвиток Піднебесної у сегменті передових індустрій? Такий успіх має небагато аналогів у сучасному світі, а тому заслуговує на предметне вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські вчені досліджували феномен стрімкого розвитку економіки Китаю на інноваційних засадах [2; 3], а також обґрунтовували передумови глобального лідерства країни [4; 5]. Низка праць іноземних вчених подає моделі становлення та розвитку високотехнологічних секторів нових індустріальних країн і, зокрема, Китаю [7–9], вказуючи на внесок транснаціональних корпорацій у формування місцевого наукового та виробничого потенціалу [10–11], роль уряду приймаючої країни [12–15]. Водночас функції держави з формування та реалізації політики перетворення китайської індустрії (де раніш домінували складальні виробництва з низькою доданою вартістю) на високотехнологічний сегмент економіки та потужного гравця світового ринку дотепер недостатньо вивчена.

Метою статті є дослідження механізмів державної політики Китаю, які обумовили технологічне піднесення промисловості країни на засадах національних інноваційних надбань та перехід від екзогенно залежної до ендогенно орієнтованої стратегії розвитку економіки.

² Фахівці Національного наукового фонду США у звіті 2020 р. спираються на оновлену галузеву класифікацію ОЕСР, засновану на місткості ДіР. До високомістких ДіР-індустрій (*high R&D intensive industries*) належать галузі, що випускають такі товари: повітряні, космічні та супутникові апарати; фармацевтичні препарати; комп'ютерні, електронні та оптичні вироби; до середньовисокімістких ДіР-індустрій (*medium-high R&D intensive industries*) – галузі, що виробляють: зброю та боєприпаси; автомобілі, причепа та напівпричепа, медичні та стоматологічні інструменти; машини, обладнання; хімічну продукцію, електричне обладнання, залізничні та інші транспортні засоби, військову техніку.

Матеріали та методи. Теоретико-методологічною основою для написання статті стали наукові концепції та теоретичні розробки з питань розвитку промисловості; нормативно-правові акти, цільові програми і плани уряду Китаю у галузі науки і техніки, інновацій, фінансів, інвестицій, оподаткування, кадрового забезпечення, публічних закупівель в інтересах розбудови індустрії. Дослідження здійснювалося із використанням методів теоретичного узагальнення, порівняльного аналізу та синтезу, що дало змогу виявити ключові детермінанти розвитку високотехнологічної промисловості Китаю та перетворення країни на глобального лідера.

Результати дослідження. В основу технологічного розвитку промисловості Китаю покладено модель "зграї гусей, що летять" японського економіста К. Акамацу³, зміст якої полягає в тому, що в умовах міжнародної торгівлі менш розвинені країни, імпортуючи капіталомісткі товари (що є "носіями" технологій), запозичують технології, здійснюють реінжиніринг та імітаційні інновації, нагромаджують резерви капіталу і підвищують кваліфікацію робочої сили, що дає змогу їм поетапно нарощувати потенціал високотехнологічних галузей та переходити до експорту складних виробів з високою доданою вартістю.

Учні Акамацу доповнили модель аналізом внеску навчання в процесі роботи (*learning-by-doing*) та прямих іноземних інвестицій (ПІІ) транснаціональних корпорацій (ТНК) [7]. Зокрема Коджима представив модель у таких вимірах: раціоналізація виробництва – послідовний перехід від простих товарів до технологічно складних – зростання доданої вартості в промисловості, підвищення продуктивності; диверсифікація виробництва – послідовна поява нових індустрій від виробництва споживчих товарів до капіталомістких (від текстилю до сталі, далі – до автомобілів).

ЮНКТАД у "Доповіді про світові інвестиції за 1995 рік" [8], спираючись на здобутки ще одного послідовника Акамацу – Озави, вказує, що залучення технологій через інвестиції ТНК значно прискорило реалізацію моделі завдяки виключенню фази імпорту, в результаті чого приймаючі країни отримали можливість відразу освоїти виробництво і експорт технологічно складних виробів без тимчасових втрат на послідовний розвиток. Ця модель сприяла збільшенню обсягів реалізації високотехнологічної продукції на зовнішніх ринках, проте, як показало одне з попередніх досліджень [9, с. 403], за умов слабкого національного науково-технологічного потенціалу не дало змоги країнам, що розвиваються, наростити частку доданої вартості в отриманому доході до рівня країн-лідерів. Технологічні ресурси ТНК, маючи потужний інноваційний потенціал, здатні впливати на розвиток, *доповнюючи* внутрішні інвестиції через торгівлю та передання знань, навичок і технологій. Однак ТНК *не замінюють внутрішні зусилля*: вони можуть лише забезпечити доступ до матеріальних і нематеріальних активів і стимулювати

³ Докладно концепцію К. Акамацу розглянуто у праці [6].

внутрішні інвестиції і можливості. "У світі зростаючої конкуренції і прискорення технологічних змін ця додаткова і каталітична роль може бути дуже цінною. Оскільки глобалізація має свої небезпеки, країнам необхідно розбудовувати власні можливості для використання місцевого потенціалу"⁴, – зазначають експерти ЮНКТАД [10, с. 149]. ТНК потенційно можуть багато чого запропонувати для розвитку місцевого технологічного потенціалу. Однак у багатьох випадках вони не зацікавлені в переданні знань і підтримці інновацій у зарубіжних філіях, крім того, що необхідно для їх виробничого процесу або продукту [11, с. 15].

Озава звертає увагу на визначальну роль держави у розбудові місцевого потенціалу: "Уряд, хоча і повинен дерегулювати та приватизувати економічну діяльність, щоб розкрити життєздатність приватного сектора, може зіграти позитивну роль у розширенні ринкової системи ... для сприяння розвитку експортних галузей та структурної модернізації" [12, с. 30]. На думку вченого, в країнах, які знаходяться в інвестиційно орієнтованій стадії (*investment driven stage*) розвитку, для становлення галузей з більш високою доданою вартістю "роль уряду в забезпеченні матеріально-технічної інфраструктури, освіти, охорони здоров'я, стимулюванні досліджень і розробок є вкрай важливою" [12, с. 48]. Розвиток найбільш передових галузей вимагає належного управління зовнішніми факторами, а відтак, держава має створити відповідні інститути та надати інфраструктурні інвестиції для підтримки динамічних порівняльних переваг.

Дж. Іфу Лін, який був головним економістом Світового банку у 2008–2012 рр., вважає уряд каталізатором модернізації й технічного прогресу. У дискусії щодо детермінантів сталого розвитку [13], Лін зазначив, що більшість нових індустріальних країн, серед яких Китай, використовували промислову політику для прискорення розвитку. "Я ніколи не бачив країну, що розвивається, яка б успішно наздоганяла розвинені країни без використання промислової політики, і я ніколи не бачив, щоб розвинені країни продовжували утримувати свої лідируючі позиції без використання промислової політики", – констатував Лін⁵. На його думку, успіх зумовлений тим, що уряди цих країн реалізовували промислову політику та сприяли становленню нових галузей.

Члени Комісії зі зростання та розвитку Світового банку, в числі яких лауреат Нобелівської премії з економіки Роберт Солоу, у праці "Стратегія сталого зростання і розвитку в інтересах усіх верств населення", надали оцінку факторам недавнього успіху 13 економік⁶, і, зокрема,

⁴ Всі цитати з іншомовних джерел наведено у перекладі автора статті.

⁵ Учений зазначив також, що в XVI ст. Великобританія, США, Німеччина і Франція, середині XIX ст. – Японія, а за нею після Другої світової війни – країни Південно-Східної Азії застосовували промислову політику в своєму швидкому розвитку.

⁶ 13 історій успіху, поданих у праці, охоплюють такі економіки, що продемонстрували стійке зростання у післявоєнний період: Ботсвана, Бразилія, Китай, Гонконг, Індонезія, Японія, Республіка Корея, Малайзія, Мальта, Оман, Сінгапур, Тайвань, Таї-30

Китаю, що демонстрували, щонайменше, 7 %-вий приріст протягом не менше як 25 років. Зроблені висновки також вказують на ключову роль урядів у цьому: "Вони випробували різні стратегії, щоб допомогти диверсифікувати експорт або підтримати конкурентоспроможність. Це включало промислову політику, спрямовану на стимулювання інвестицій у нові сектори" [14, с. 7].

Експерти констатують, що втручання китайського уряду на інфраструктурному і політичному рівнях та конкретні дії з державної допомоги сприяли створенню процвітаючої індустрії [15, с. 18]. Численні дослідження підтверджують цю тезу. Отже, які саме заходи реалізував уряд Китаю?

З 1979 р., з приходом до влади Ден Сяопіна, в Китаї започатковано стратегію "Відкритих дверей", яка полягала у розширенні міжнародної торгівлі, ринково-орієнтованих економічних реформах, інституційних та правових реформах, а також нарощуванні імпорту з країн Заходу наукових здобутків, технологій та ноу-хау, що, на думку керівництва країни, мало "катапультиувати" КНР в нову еру⁷. В основу реформ було покладено принцип "чотирьох модернізацій": оборони, сільського господарства, науки та промислового виробництва. Першочерговим завданням політики нової індустріалізації став розвиток прикладної науки для посилення абсорбційної спроможності⁸ китайських підприємств до іноземних технологій.

На початковому етапі запроваджено план залучення та оволодіння ключовими технологіями – програму "Іскра". Її мета полягала у розвитку китайської сільської економіки шляхом запровадження наукових та технологічних досягнень в аграрному секторі та програму пріоритетного впровадження науково-технічних досягнень в інтересах соціально-економічного розвитку та зменшення соціальної напруги.

На другому етапі зроблено акцент на зміцненні прикладних досліджень та започатковано Програму "863"⁹ з розвитку високих технологій і Програму "Факел"¹⁰ з розбудови зон розвитку високотехнологічної

ланд. Дві інші країни, Індія та В'єтнам, на думку експертів, можуть найближчим часом приєднатися до цієї групи.

⁷ Окремі аспекти політики уряду Китаю, орієнтовані на структурні зрушення у бік національних високотехнологічних індустрій, розглянуто у [9, с. 237–257].

⁸ Концепція абсорбційної спроможності до інновацій, запропонована В. Кохеном й Д. Левінталем, ґрунтується на здатності господарюючих суб'єктів розпізнавати й усвідомлювати цінність нової інформації, асимілювати й використовувати знання із середовища, що зумовлює ефективність освоєння технологій у виробництві та впливає на отримання комерційних результатів.

⁹ Державний план розробки та розвитку високих технологій (1986 р.), що реалізує стратегічні пріоритети китайських ДіР, концентрується на 17 темах у 8 ключових сферах: біоінженерія, космічна техніка, інформатика, лазерна техніка, автоматика, енергетика, нові матеріали, техніка для освоєння світового океану.

¹⁰ Керівний план розвитку високотехнологічних галузей промисловості (1988 р.) для максимального наближення отриманих результатів ДіР до потреб індустрії.

промисловості та прискорення впровадження нових розробок, спрямованих на створення продуктів передових технологій з високим рівнем локалізації (не менше 80 %) та експортним потенціалом¹¹.

Створивши економічно ефективні господарюючі суб'єкти з виробництва експортоорієнтованої продукції та наростивши резерви капіталу і клас кваліфікованої робочої сили, уряд Китаю перейшов до *третього етапу* – розбудови фундаментальних наукових досліджень та будівництва пріоритетних державних лабораторій. У 1992 р. ініційовано програму "Підкорення вершини", мета якої посилити міць економіки фундаментальними науковими дослідженнями і забезпечити стабільний розвиток; у 1997 р. – план розвитку фундаментальних досліджень (Програма "973"); у 1998 р. – програму "Розбудова нових знань" для створення в Китаї мережі "міжнародних центрів знань" і розвитку інтелектуального новаторства. Це забезпечило перехід промисловості на якісно новий технологічний рівень.

Майже 25 років уряд Китаю, реалізуючи зазначені програми, формував науково-виробничий базис, закладаючи фундамент технологічному прориву на засадах національних інноваційних надбань.

З прийняттям Державної програми довго- і середньострокового планування розвитку науки і техніки на 2006–2020 рр. [16] (далі – Державна програма) економіка Китаю перейшла до якісно нового етапу розвитку, адже вперше було визначено пріоритет *ендогенних інновацій*¹². "Ми маємо визнати ендегенні інновації як національну стратегію, реалізувати їх у всіх аспектах модернізації та впровадити в усіх галузях промисловості", – зазначено у керівних вказівках документа. Водночас у розділі "Важливіші стратегії та заходи" наголошено на посиленні імпорту, поглинанні, асиміляції і реінновації зарубіжних знань і досвіду та формування ендегенних інновацій Китаю. Отже, Державна програма орієнтує на подальше запозичення зарубіжних ноу-хау, проте, не копіювання західних розробок, як це робилося на початковому етапі "китайського відродження", а поглинання та адаптування передових технологій з метою їх переосмислення для подальшого їх розвитку. Зміст реінновацій полягає у доскональному вивченні принципів функціонування певного об'єкта через використання прийомів зворотної розробки та відтворення досліджень. Це дає змогу провести

¹¹ Завдяки цій програмі до середини 1990-х років багато високотехнологічних товарів випускалося на базі компонентів, вироблених на території Китаю, а відтак, із більшою доданою вартістю.

¹² В оригіналі вживається словосполучення 自主创新 (*zizhu chuangxin*). Вчені в Китаї не дійшли консенсусу щодо відповідного перекладу цього терміна. Здебільшого вживають переклади: "ендогенні інновації" (з точки зору неокласичної економіки, а також теорії зростання); "корінні інновації" (з точки зору еволюційної економіки, а також ресурсної концепції); інші переклади – "самостійні інновації"; "самовизначені інновації"; "самоорієнтовані інновації"; "незалежні інновації". У цьому дослідженні використано термін "ендогенні інновації".

детальний аналіз, результатом якого є створення нового об'єкта з подібними або більш доскональшими функціями. Шляхи отримання іноземних технологій можуть бути як цілком законними в рамках договорів про трансфер технологій, так і не зовсім, як-от перевербування дослідників, промислове шпигунство чи "інвестиційне мародерство"¹³.

Для розвитку ендогенних інновацій у Державній програмі як пріоритет визначено розбудову високопрофесійних кадрових ресурсів – талантів. На її виконання ухвалено "План національного середньо- і довгострокового розвитку талантів на 2006–2020" [18]. Керівництво країни поставило за мету, з одного боку, створити велику команду з китайських фахівців високої кваліфікації, здатних розвивати ключові галузі економіки; з іншого – залучити закордонних спеціалістів у тих галузях знань, де є гостра потреба, а також використовувати іноземні освітні та навчальні ресурси. На реалізацію плану запущено програму "1000 талантів", завдання якої – залучити китайських емігрантів молодше 55 років з докторським ступенем, професорів відомих освітніх закладів, досвідчених керівників корпорацій і підприємців, що мають партнерів у сфері пріоритетних технологій. У 2010 р. до програми додали новий компонент – "завербований талант" має працювати повний робочий день у китайській установі щонайменше 5 років [19].

На виконання Державної програми започатковано 16 мегапроектів¹⁴ з розробки високотехнологічних продуктів, які покликані забезпечити "велике відродження нації". Їх реалізація відбувається в контексті Рішення Державної ради щодо прискорення нарощування і розвитку стратегічно важливих галузей промисловості (далі – Рішення) [20], яке визначило механізми державного сприяння (до 2020 р.) тим секторам, що спираються на значні технологічні досягнення, орієнтуючись на основні потреби розвитку, відіграють провідну роль у загальному соціально-економічному розвитку, обумовлюють довгостроковий розвиток

¹³ У [17] розглянуто політику Китаю щодо отримання доступу до західних технологій через злиття і поглинання та заходи з боку керівництва ЄС та США, пов'язані із захистом їхніх економік та національних технологічних надбань від таких інвестицій Китаю.

¹⁴ 16 мегапроектів спрямовані на такі напрями: основні електронні компоненти, високопродуктивні чипи загального призначення і базові програмні продукти; великомасштабне обладнання і технології для виробництва інтегральних схем; мережі широко-смугового бездротового мобільного зв'язку нового покоління; передові верстати з числовим програмним управлінням і основні технології виробництва; масштабна розвідка нафти і газу; великі сучасні ядерні реактори; контроль і обробка забруднення води; розведення нових сортів генетично модифікованих організмів; фармацевтичні інновації та розробки; контроль і лікування СНІДу, гепатиту та інших основних захворювань; створення великих літальних апаратів; розробка системи спостереження Землі високої чіткості; програми пілотованих космічних польотів і місячних зондів; 3 (три) проекти нерозкриті та вважаються секретними військовими проектами. Китай вже має практику реалізації великих проектів, серед яких – створення атомної і водневої бомб в ув'язці з виведенням на орбіту супутника в рамках проекту "Дві бомби, одна зірка".

і мають великий потенціал зростання. Пріоритетами для Китаю визначено: нове покоління індустрії ІКТ, передові машини і обладнання для виробничих процесів переробної промисловості, нові матеріали для промисловості, індустрії на базі біотехнологій, виробництво нової енергії для автомобільної промисловості, нову енергетику тощо.

Хоча зусилля попередніх років дали змогу Китаю розвинути промисловість, значною проблемою ще залишається *відсутність низки ключових технологій і компетенцій*, що унеможливорює посилення конкурентних переваг китайських товарів. З огляду на це, Державна рада у своєму Рішенні вказує: "Ми повинні повною мірою зрозуміти величезне значення прискорення вирощування і розвитку стратегічно нових галузей промисловості, подальшого посилення відчуття терміновості і відповідальності, використання історичних можливостей, нарощування зусиль". Зважаючи на це, поставлено завдання посилити дослідження ключових галузевих технологій; зміцнити потенціал технологічних інновацій промислових підприємств; прискорити реалізацію стратегії зміцнення талантів та об'єктів інтелектуальної власності, створити систему підтримки технологічних інновацій¹⁵.

Для реалізації Рішення створено *Фонд стратегічного розвитку промисловості, що розвивається*, у розмірі близько 300 млрд юанів. Завдяки заходам державної підтримки частка галузей, що розвиваються, у ВВП країни збільшилася з 4 % в 2010 р. до 8 % у 2015 р., а до 2020 р. заплановано зростання до 15 %. За оцінками китайських експертів, ці галузі мають масштаб виробництва в 10 трлн юанів, вони формують велику кількість нових точок зростання та широку інтеграцію секторів економіки, створюючи щорічно в середньому до 1 млн нових робочих місць. У період "13-ї п'ятирічки" (2016–2020) [22] Банк розвитку Китаю планує загальне фінансування 21 мегапроєкту через Фонд стратегічного розвитку промисловості, що розвивається, у розмірі не менше 1.5 трлн юанів, а також розширення підтримки інноваційних МСП. Також передбачається податкове стимулювання здійснення інвестицій у розробки, інновації, модернізацію підприємств, зокрема, в частині податку на прибуток.

У 2015 р. уряд схвалив Програму розвитку високотехнологічних індустрій "Зроблено в Китаї 2025" [23]. Вона передбачає формування до 2020 р. 15 інноваційних центрів державного рівня, які мають стати

¹⁵ Національний комітет з промислового розвитку України у 2017 р. ініціював програму підтримки інновацій промисловості відповідно до середньострокових пріоритетів інноваційної діяльності галузевого рівня на 2017–2021 рр. Завдяки цьому у 2018 р. запроваджено бюджетну програму "Державна підтримка технологічних інновацій для розвитку промисловості" (КПКВ 1201560). Експерти запропонували новий механізм державної допомоги [21] та розробили відповідний Проєкт постанови Кабінету Міністрів України. 19 жовтня 2018 р. Антимонопольний комітет України рішенням № 572-р. визнав, що нова державна допомога на технологічні інновації для розвитку промисловості є допустимою. Проте програма так і не запущена урядом України.

науково-технологічним фундаментом промисловості, розширення до 2025 р. їх кількості до 40 для забезпечення прориву за 10 напрямками: ІТ-індустрія нового покоління; верстати з числовим програмним керуванням і робототехніка; авіаційно-космічне обладнання; морське інженерне обладнання та високотехнологічні судна; передове устаткування для залізничного транспорту; енергозберігаюче обладнання та автомобілі, що працюють на нових джерелах енергії; силове енергетичне обладнання; сільськогосподарське машинобудування; виробництво нових матеріалів; біофармацевтика; виробництво медичної техніки, машин і обладнання для фармацевтичного виробництва. Завдання програми – до 2020 р., спираючись на ендогенні інновації, забезпечити виробництво на території Китаю не менше 40 % ключових комплектуючих і основних виробничих матеріалів для таких галузей, як авіаційно-космічна, зв'язок, виробництво великих енергоблоків, передання і перетворення електроенергії, інженерне, залізничне обладнання та побутова техніка; а до 2025 р. забезпечити не менше 70 % рівня локалізації виробництва за вказаними напрямками.

Одним з каталізаторів реалізації настанов програми "Зроблено в Китаї 2025" став програмний документ "Керівництво з активної реалізації концепції "Інтернет +", реалізація якого почалася 1 липня 2015 р. [24]. Його мета – забезпечення активного застосування китайськими підприємствами мережі Інтернет, прискорення темпів зростання національної економіки за рахунок впровадження інтернет-технологій в 11 найважливіших сферах, одна з яких – "Інтернет + промисловість". У рамках реалізації цього пріоритету передбачається впровадження Інтернету в переробну промисловість та розвиток "розумних" виробництв. Документ є дороговказом для галузевих міністерств і відомств, а також регіональних органів виконавчої влади (урядів) у процесі розробки і реалізації відповідних планів.

Запроваджені ініціативи уряду Китаю вимагали вдосконалення законодавчого підґрунтя. В 2015 р. внесено зміни до Закону КНР "Про сприяння впровадженню науково-технологічних досягнень" [25], відповідно до яких розширено заходи державної підтримки при впровадженні результатів ДіР у виробництво як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях. Зокрема, Глава III "Гарантії" (статті 33–39) вказують, що фінансові ресурси держави будуть використовуватися для зниження ставок за кредитами, надання кредитів під заставу інтелектуальної власності та кредитів під заставу акцій, субсидій, збільшення венчурного капіталу, для надання страхових послуг та інших заходів для прискорення впровадження. Стаття 12 Закону передбачає державну допомогу через публічні закупівлі, фінансування ДіР на проєкти з впровадження, якщо вони серед іншого "можуть значно підвищити технологічний рівень промисловості, економічні вигоди або створити нові галузі, що сприяють прискореному розвитку національної економіки". Відповідно до Закону, Державна рада і органи місцевого

самоврядування на всіх рівнях повинні зміцнювати координацію своїх політик у галузі науки і техніки, фінансів, інвестицій, оподаткування, розбудови талантів, промисловості, фінансів, публічних закупівель та військово-цивільної інтеграції для створення сприятливих умов для прискореної трансформації досягнень науки і техніки в інноваційні продукти та нові робочі місця.

13-й п'ятирічний план розвитку Китаю, що розпочався у 2016 р., ухваленням низки документів дав новий поштовх розвитку високотехнологічних індустрій, не змінюючи раніш визначені пріоритети.

Уряд Китаю уточнив *перелік високотехнологічних галузей для цільової підтримки держави* [26]. До нього включено 8 секторів (електронна інформація; біологія і нова медицина; космос; нові матеріали; високотехнологічні послуги; нова енергія і енергозбереження; ресурси і навколишнє середовище; передові технології виробництва і автоматизації), що конкретизовані за 52-ма технологічними напрямками. Господарючі суб'єкти, які працюють у пріоритетних високотехнологічних секторах, мають можливість отримати преференції, але за умови наявності *сертифіката високотехнологічного підприємства*¹⁶. Проте у 2016 р. критерії, за якими ідентифікують високотехнологічні підприємства, скореговано (у бік збільшення порогових значень показників), уточнено, що: для підприємств із виручкою менше 50 млн юанів на рік витрати на ДіР мають становити не менше 5 % від загального обсягу продажів; із доходом менше 200 млн юанів – не менше 4 %; із доходом понад 200 млн юанів – бути не менше 3 %. Окрім цього, принаймні 60 % ДіР підприємство має здійснювати на материковому Китаї. Обсяг реалізації продукції (послуг), вироблених на базі високих технологій, повинен перевищувати 60 % від загального доходу підприємства за звітний період.

Компанії, що отримали сертифікат високотехнологічного підприємства, мають низку преференцій від держави, зокрема:

пільговий режим з податку на прибуток. Підприємство на загальних умовах сплачує 25 % податку на прибуток, а для високотехнологічних підприємств податок на прибуток зменшується до 15 %;

кваліфікований дохід від передання технологій звільняється (або зменшується) від податку на прибуток. Протягом податкового року частина доходу від передання технології підприємства-резидента, яка не перевищує 5 млн юанів, звільняється від податку на прибуток, а частина, яка перевищує 5 млн юанів, оподатковується за вдвічі зменшеним податком на прибуток;

прискорена амортизація основних засобів. Застосовується метод скорочення періоду амортизації (мінімальний період має становити не менше 60 % нормативно визначеного строку амортизації), а також метод прискореної амортизації (зокрема, метод подвійного зменшення залишку або метод суми кількості років);

¹⁶ Основні засади сертифікації викладено у [9, с. 111–112].

надання пріоритету при отриманні дозволу на офісні та промислові землі;

подовження періоду перенесення збитків підприємства. З 1 січня 2018 р. ті резиденти, які мали збитки до отримання сертифіката, але не відшкодували їх за рахунок прибутку, можуть переносити їх на наступні роки (максимальний термін для них продовжено з 5 до 10 років);

передумови для підприємств отримати статус "публічного". Сертифікат є необхідною умовою для включення підприємства до складу Третьої ради директорів фондового ринку, і пріоритет віддається при затвердженні переліку акцій високотехнологічних підприємств, що відповідають вимогам лістингу;

пріоритет отримувати допомогу з державних фондів підтримки на всіх рівнях. Наявність сертифіката є однією з необхідних умов для участі у масштабних проєктах, що підтримуються державою;

субсидії на оплату оренди. Високотехнологічні підприємства, розташовані у зонах розвитку¹⁷, отримують субсидії при користуванні послугами інфраструктури.

У праці "Чи сприяє політика сертифікації високотехнологічних підприємств інноваціям у Китаї?" [27], спираючись на десятирічний досвід її реалізації, доведено, що такий підхід дає суттєві позитивні ефекти для інноваційної діяльності виробників високотехнологічних товарів¹⁸.

Основною організаційною формою інфраструктурної підтримки становлення передових виробництв є Зони розвитку високотехнологічної промисловості (далі – зони). У 2018 р. в країні їх налічувалося 169. Комітети, що управляють зонами, уповноважені запроваджувати інструменти державної політики і несуть за це повну відповідальність. Механізми державної підтримки реалізуються на всіх етапах інноваційного процесу, зокрема у вигляді: субсидій – на проведення наукових досліджень, здійснення технологічних інновацій, участь у великих спеціальних наукових і технологічних проєктах, отримання розробниками

¹⁷ Зокрема, зонах розвитку високотехнологічної промисловості та ін.

¹⁸ Ще у 2007 р. автором обґрунтовано необхідність запровадження селективного підходу у реалізації державної політики розбудови високотехнологічних виробництв в Україні, а також запропоновано методичний підхід до ідентифікації високотехнологічних промислових підприємств, щоб "оптимізувати процес надання державних преференцій промисловим підприємствам, що є основою конкурентоспроможності національної економіки" [28, с. 133]. Апробація авторського інструментарію на базі даних 7 639 вітчизняних господарюючих суб'єктів (коефіцієнт охоплення – 85 %) дала змогу дійти висновку про "наявність в Україні суттєвих розбіжностей параметрів господарюючих суб'єктів (з точки зору технологічного рівня процесів виробництва та продукції – прим. Автора) у межах певного виду діяльності" [29, с. 21], а відтак, в умовах обмежених ресурсів виправданим кроком має стати не підтримка "високотехнологічних" галузей у цілому, а "створення Державного реєстру високотехнологічних промислових підприємств України, що дасть змогу здійснити: адресний підхід у наданні державних преференцій – фіскальних пільг, державних грантів, грошових асигнувань, позик, субсидій, дотацій, держзамовлень, пільгових умов кредитування для стимулювання розробки та виробництва високотехнологічних товарів" [29, с. 22]. Незважаючи на цю аргументацію та успішну аналогічну практику Китаю, запропонований адресний підхід дотепер не започатковано в Україні.

прав інтелектуальної власності; *часткової компенсації витрат* – на впровадження результатів наукових досліджень у виробництво та заснування нових підприємств. Поряд зі стимулами для ДіР та інновацій, підприємствам, розташованим у таких зонах, надається ще низка преференцій: пільги на оренду земель під промисловими об'єктами, пільги у сплаті податку на прибуток і ПДВ для новостворених компаній, фінансова допомога на придбання виробничого обладнання та його лізинг. Є також стимули для залучення професіоналів і молодих спеціалістів на підприємства та установи – їм надають субсидії на придбання житла, а також фінансову допомогу. Окрім цього, компанії, що працюють у зонах, отримують "бонуси", пов'язані з інфраструктурою, зокрема, доступом до електрики, води та інших комунальних послуг, а також до переробки та видалення загальних відходів.

Проте найбільш вагомим допомогою держави є преференції для національних високотехнологічних виробників у системі *публічних закупівель* (враховуючи масштаб цього ринку країни із близько 1.4 млрд населення). Інтереси китайських суб'єктів господарювання закладено у Статті 10 Закону про публічні закупівлі Китаю, ухваленого ще 2002 р.¹⁹ [30]: "Публічні замовники мають закуповувати вітчизняні товари, техніку і послуги"²⁰. Визначення вітчизняних товарів, проектів і послуг здійснюється згідно з відповідними положеннями Держради.

Хоча у законі чітко не визначено зміст поняття "вітчизняні товари" (国货物), у праці "Публічні закупівлі в Китаї: досвід європейського бізнесу, який конкурує за державні контракти в Китаї" [31, с. 9] зазначено, що таким вважаються товари, в яких щонайменше 50 % доданої вартості створено на території КНР. Через систему публічних закупівель також заохочується інноваційна діяльність китайських виробників. До ендогенних інноваційних товарів²¹ може застосовуватися понижуючий коефіцієнт у розмірі 5–10 % у разі, якщо ціна є єдиним

¹⁹ Зміни до Закону у 2014 р. не торкнулися статті 10.

²⁰ Винятком може бути одна з таких ситуацій: товари, проекти або послуги, які необхідно придбати, недоступні в Китаї або не можуть бути отримані на розумних комерційних умовах; закупівлі здійснюються для використання за межами Китаю; інші закони і адміністративні правила передбачають інше. "Розумні комерційні умови" – це випадки, коли публічні замовники можуть придбавати іноземну продукцію, якщо вітчизняний еквівалентний товар більш ніж на 20 % дорожче за імпортований.

²¹ В оригіналі вживається словосполучення 国家自主创新产品 – "національний ендогенний інноваційний продукт" – це товари і послуги, включені до "Каталогу ендогенних інноваційних продуктів для цілей публічних закупівель", сформованих Міністерством фінансів у співпраці з Мінпромом, Міністерством науки і технологій та іншими органами. Продукти, що належать до каталогу, мають можливість отримати політичну підтримку в сфері публічних закупівель. Автором статті ще у 2007 р. рекомендовано створити "Реєстр високотехнологічних промислових продуктів вітчизняного виробництва" [28, с. 133] та обґрунтовано цільове призначення такого реєстру [29, с. 22]. Проте, незважаючи на успішну практику Китаю, ідентифікація продуктів передових технологій та надання преференцій їх виробникам дотепер не започаткована в Україні.

визначальним фактором, і 4–8 % – в інших випадках. Також через систему публічних закупівель китайські компанії спонукають до залучення та освоєння іноземних технологій, рекомендуючи закупівельним організаціям при схваленні покупки іноземних товарів, надаючи перевагу контрактам, що передбачають передання технології.

Прискорюючи розвиток національних високотехнологічних індустрій, уряд Китаю через галузеві керівництва закликає китайські компанії скористатися наявними можливостями країни при реалізації ініціативи "Один пояс, один шлях", максимально використовувати міжнародні ресурси для посилення національного технологічного потенціалу та залучати таланти. Уряд також надає підтримку у придбанні або інвестуванні в будівництво за кордоном промислових об'єктів та використання зарубіжних виробничих потужностей й екологічних ресурсів, заохочуючи розширювати присутність на цьому ринку, здійснювати злиття і поглинання перспективних об'єктів для отримання доступу до зарубіжних технологій²². Одночасно Китай стимулює іноземні компанії створювати на території Китаю науково-дослідні й промислові бази та розширювати контактну діяльність у сфері високих технологій.

За такої системної підтримки держави та цілеспрямованої промислової політики потенціал технологічних інновацій у Китаї значно посилюється, що сприяло появі таких провідних національних компаній, як *Huawei* і *CRRC*, які стали локомотивами національної економіки, здійснивши прориви в сфері високотехнологічних машин і обладнання. Також Китай створив низку національних інноваційних продуктів з ексклюзивною інтелектуальною власністю, яка повністю належить країні, серед них високошвидкісний поїзд *Fuxing* та перший у світі ядерний реактор 3-го покоління "Хуалонг-1" (у березні 2020 р. офіційно завершено його функціональне випробування в гарячому стані). Окремі технології перейшли від моделі "слідування" до "паралельного руху" і навіть "випередження". Як приклад – великий літак, відомий як "перлина сучасного виробництва" (проект C919), який Китай почав розробляти в 2008 р., спираючись на наукову й виробничу базу національної авіаційної промисловості з максимальним залученням глобальних ресурсів та міжнародного співробітництва. В кінці 2019 р. проект C919 офіційно вступив у фазу високоінтенсивних льотних випробувань – шостий (заключний) прототип перспективного китайського середньомагістрального літака C919 виконав перший випробувальний політ. Розвиток великих літаків є прикладом системних проривів у ключових технологіях у широкому спектрі наукових напрямів: нових матеріалів, передовій енергетиці, електроніці, автоматичному управлінні, комп'ютерах та інших галузях.

²² Більш детально це питання розглянуто у [18].

Для подальшого розвитку Китай визначив три мети: зміцнити технологічний потенціал виробництва та збільшити рівень локалізації на території країни завдяки освоєнню високотехнологічної компонентної бази; активізувати розбудову нових зон розвитку високотехнологічної промисловості; максимально використовуючи інноваційні ресурси, об'єднати великі дані, хмарні обчислення, інші передові технології з виробничими потужностями та трансформувати виробничі ланцюжки, ланцюжки поставок та ланцюжки доданої вартості.

Нинішня пандемія коронавірусу, що поширилася по всьому світу, безпрецедентно впливає на економічний і соціальний розвиток Китаю – за підсумками 1 кварталу 2020 р. ВВП скоротився на 6.8 % порівняно з минулорічним показником. Щоб стабілізувати роботу економіки загалом та високотехнологічну промисловість, зокрема, центральний банк за своєю програмою перекредитування в рамках заходів боротьби з епідемією ухвалив рішення надати пільгову кредитну підтримку ключовим підприємствам на суму 300 млрд юанів (близько 43 млрд дол. США), встановивши відсоткову ставку на рівні 1.28 %. Зони розвитку високотехнологічної промисловості для нормалізації роботи ініціювали власні механізми підтримки – від створення спеціальних фондів, до додаткових субсидій і преференцій компаніям, що працюють на їх території, а також зменшення податкового тягаря. Близько 3.2 млн китайських підприємств отримали від держави 42.3 млрд юанів (5.98 млрд дол. США) у вигляді повернення страхових внесків від безробіття. Вигодонабувачами стали 85.13 млн осіб. Це сприяло нормалізації ситуації в промисловості та мінімізувало скорочення робочих місць.

19 квітня 2020 р. на офіційному сайті Національного бюро статистики Китаю [32] вказано, що наприкінці першого кварталу промислове виробництво в країні почало стабілізуватися: в деяких регіонах, галузях і продуктах тренд змінився з негативного на позитивний. У березні додана вартість у промисловості скоротилася на 1.1 % порівняно з минулим роком, притому, що у січні-лютому було скорочення на 12.4 %. У березні серед 41 основних галузей промисловості 37 прискорили або скоротили падіння виробництва, а додана вартість 16 галузей досягла показника березня минулого року.

Високотехнологічні індустрії відновилися швидше за інші галузі – у березні їх додана вартість збільшилася на 8.9 % порівняно з березнем 2019 р. Падіння у виробництві обладнання уповільнилося до 3.6 %, що суттєво менше, ніж у січні-лютому; водночас сектор електроніки виріс на 9.9 %. Зростання спостерігалось у виробництві залізничного транспорту і суднобудуванні, аерокосмічної промисловості; спад у виробництві спеціального обладнання, електричних машинах, приладобудуванні та інших галузях скоротився більш ніж на 20 процентних пунктів.

Галузеві тенденції визначало прискорене зростання виробництва окремих високотехнологічних продуктів у березні 2020 р., зокрема, електроніки, а саме: "розумних" годинників, обладнання для 3D-друку,

друкованих плат з інтегральними схемами, серверів і напівпровідникових дискретних пристроїв відповідно на 112.8 %, 86 %, 79.7 %, 68.3 % і 66.9 %; таких нових матеріалів, як надчисте скло, високоефективне хімічне волокно і жароміцні сплави для сонячної енергетики – відповідно на 49 %, 44 % і 37.9 % порівняно з минулорічним показником.

Також статистичне бюро вказує, що в секторі високих технологій інвестиції у виробництво біофармацевтичних продуктів збільшилося на 15.1 %, у виробництво комп'ютерної та офісної техніки – на 3.2 %. Відбувається зростання експортних поставок – за підсумками I кв. 2020 р. на 3.1 %, тоді як за січень-лютий зафіксовано падіння на 19.1 %. Експорт виробничого обладнання збільшився на 7.2 % (з січня по лютий зниження більш ніж на 15 %), а зростання експорту продукції таких галузей, як електроніка, автомобілі, електричні машини, приладобудування та спеціальне обладнання становило відповідно 10.6 %, 7.9 %, 6.1 %, 3.1 % і 2.1 %. Експорт товарів, пов'язаних з боротьбою з епідемією, прискорився. У березні відвантаження продукції фармацевтичної промисловості зросли на 17.4 % порівняно з аналогічним періодом минулого року.

Загалом, за офіційною статистикою Китаю, підсумки березня показали, що промислове виробництво відновлюється завдяки цілеспрямованим системним заходам з боку держави, яка не змінила пріоритети, а лише посилила і розширила механізми їх реалізації.

Однак уряд країни не зупиняється на досягнутому. Китайська промисловість щільно інтегрована із світовою економікою. Закриття кордонів та ізоляція спонукають керівництво Китаю запроваджувати заходи зі стимулювання внутрішнього попиту, щоб компенсувати зовнішні шоки. Так, на початку квітня 2020 р. запущено низку інфраструктурних проєктів²³, реалізація яких активізує внутрішні інвестиції у коротко- та середньостроковій перспективі. Поряд з тим, китайські провінції почали стимулювати внутрішній попит за допомогою випуску споживчих купонів²⁴, що в короткостроковій перспективі покликаний

²³ Уряд провінції Китаю в Чжецзяні 17 квітня 2020 р. оголосив нові плани будівництва високошвидкісної лінії маглев (від англ. *Magnetic levitation*) – потяг на магнітній підвісці, що з'єднує Шанхай і Нінбо на півдні через Ханчжоу. Плани передбачають, що довжина лінії маглев складе близько 400 км і буде коштувати близько 100 млрд юанів (14.1 млрд дол. США). Ввести в експлуатацію нову лінію планується приблизно у 2035 р. У провінції Юньнань у Центральному Китаї розглядається питання про будівництво 430 км залізниці.

²⁴ Споживчі ваучери запустили 47 муніципалітетів Китаю. Рекордсменом став Ханчжоу, який видав споживачам ваучери вартістю 1.68 млрд юанів (240 млн дол. США). Ще десять міст Китаю роздали ваучери на суму більш ніж 100 млн юанів кожен. Ваучери видаються в електронному вигляді через системи онлайн-платежів *Alipay* і *WeChat Pay*. Ваучери можуть бути витрачені як на покупки, так і на відпочинок. Термін їхньої дії до 15 днів. Ця ініціатива охопила більше 700 округів, районів і міст по всій країні. Ваучери почали випускати й такі магазини, як *Suning Tesco* – платформа для онлайнпокупок B2C нового покоління. В кінці березня він видав ваучери на суму 620 млн юань (88 млн дол. США).

активізувати попит. Значну увагу приділяють стимулюванню експорту²⁵ та запровадженню нових бізнес-моделей, спираючись на цифрові технології.

Епідемія також вплинула на роботу глобальних ланцюгів виробництва, адже Китай є постачальником проміжних товарів для індустрій по всьому світу. Багато західних компаній почали шукати альтернативу Китаю. Проте не лише епідемічна криза визначає цю тенденцію та впливає на китайську промисловість. Через зростання витрат на робочу силу та загострення у 2018–2019 рр. китайсько-американської "торгової війни"²⁶ іноземні компанії переміщують свій бізнес у сусідні країни (В'єтнам, Малайзію і Філіппіни). Частина іноземних компаній намагаються мінімізувати ризики, диверсифікуючи свою діяльність: не залишаючи ринок Китаю, додають ще одну локацію в Азії, реалізуючи так звану стратегію "*The China Plus One Model*". Опитування, проведене Американською торговою палатою в Китаї у березні 2020 р., показало [34], що більшість компаній не планують найближчим часом переносити операції з виробництва і змінювати ланцюжки поставок з Китаю²⁷. Щодо європейських компаній, вони розглядають можливість перенесення частини виробництв компонентної бази на територію країн Центральної та східної Європи, в тому числі в Україну.

Оцінюючи перспективи розвитку економіки, керівництво низки країн вдалося до риторики щодо необхідності зменшення залежності від імпорту з Китаю та перегляду ланцюгів поставок. Проте, на думку автора, виходячи з обсягу прямих іноземних інвестицій у Піднебесну, сформованого виробничого потенціалу високотехнологічних секторів промисловості Китаю та міцних позицій країни як глобального постачальника компонентів для виробників кінцевої продукції індустріально розвинених країн, *малоімовірно у коротко- та середньостроковій*

---

²⁵ Китай ухвалив рішення майже удвічі збільшити кількість зон транскордонної електронної торгівлі: до діючих 59 додадуть ще 46 та запровадять преференційну податкову політику (буде скасовано ПДВ на товари, що постачаються в роздріб по каналах транскордонної онлайнторгівлі).

²⁶ "Посиллюючи економічний тиск на Китай, Штати в краях традиційх "*coercive diplomacy*" (дипломатії примусу) намагаються заставити опонента змінити державну політику в сфері передання технологій, інтелектуальної власності та інновацій, у тому числі, відмовитися від надання промислових субсидій, які, на думку Вашингтону, завдають шкоди компаніям США, конкуруючим з китайськими фірмами" [33].

²⁷ У короткостроковій перспективі понад 70 % респондентів не планують переносити операції з виробництва та постачання за межі Китаю через *COVID 19*. Близько 40 % респондентів кажуть, що їхня довгострокова стратегія ланцюгів поставок для Китаю залишатиметься тією ж самою, незалежно від впливу *COVID 19*, тоді як 52 % компаній вважають, що про це поки рано говорити. Щодо впливу *COVID 19* на їх імпорту та експорту діяльність, близько третини компаній вважають, що вплив буде обмежений. 68 % респондентів очікують, що їхні операції у Китаї повернуться до норми менш ніж за 3 місяці, а 96 % респондентів очікують повернення до нормального стану протягом 3–6 місяців.

перспективі очікувати, що ланцюги доданої вартості та потужні зв'язки, визначені технологічними картами виробництва, буде зруйновано та відбудуться значні структурні зміни. Проте у довгостроковій перспективі зміни у глобальному розподілі праці у високотехнологічних секторах будуть залежати від політичної волі керівництва країн, яким належать ключові технології, з огляду на тенденції фільтрації інвестицій та контролю за трансфером технологій [17].

Єдина галузь, в якій, імовірно за все, відбуватимуться швидкі зміни, це *фармацевтика*, де Китай сьогодні є ключовим світовим постачальником активних фармацевтичних інгредієнтів, необхідних для виробництва антибіотиків. Епідемія викликала перебої з поставками, проте ще не призвела до серйозного браку ліків завдяки значним запасам. В інтересах національної безпеки країни-реципієнти фармацевтичних компонентів з Китаю вдаватимуться до рещорінгу²⁸ або шукатимуть альтернативних постачальників та переносити виробництва в країни, що ближче до них розташовані. Але з огляду на ринок ліків Китаю з населенням близько 1.4 млрд осіб, це не змінить пріоритет уряду країни з розбудови фармацевтики у системі національної високотехнологічної промисловості.

Висновки. Технологічний прорив Китаю на засадах національних інноваційних надбань та розбудова національних виробників високотехнологічної продукції, конкурентоспроможної на зовнішніх ринках, обумовлені низкою детермінантів: запровадження довгострокових (на 15 років) державних програм та 5-річних планів розвитку технологій, інновацій та кадрового ресурсу та дотримання урядами протягом майже 40 років визначених пріоритетів дало змогу уникнути "шарахань" у досягненні наміченої цілі; поетапне формування національного науково-технологічного та виробничого потенціалу через реалізацію програм "863" та "Факел" дали змогу нагромадити резерви капіталу та кваліфікованої робочої сили, що створило підґрунтя для становлення й розвитку фундаментальних досліджень та сприяли переходу промисловості до ендогенних інновацій; запровадження податкових пільг на ДіР та прискорена амортизація основних засобів як для виробництва, так і здійснення наукових робіт сприяли модернізації і нарощуванню потенціалу промисловості та галузевих дослідницьких установ; "потрійний" принцип інноваційного позиціонування, на якому базуються програми державної підтримки досліджень і розробок Китаю, створення нових товарів, задоволення важливих потреб та розв'язання ключових проблем суспільства надає можливість спрямовувати ресурси державно-приватного капіталу передусім на комерційно затребувані інноваційні продукти; запровадження сертифікації високотехнологічних підприємств, що працюють у пріоритетних для держави галузях,

²⁸ Повернення виробництв, виведених за кордон.

безперервно здійснюють ДіР, отримують права інтелектуальної власності та використовують їх у своїй діяльності, що дало змогу, з одного боку, уряду Китаю здійснювати адресний підхід до заохочення інноваційно-активних господарюючих суб'єктів до подальшого розвитку; з іншого, – інноваційно-активним господарюючим суб'єктам, що отримали такий сертифікат, одержати доступ до низки привілеїв від держави без додаткових експертиз; надання преференцій у системі публічних закупівель китайським товарам загалом та ендогенним інноваційним продуктам зокрема дало змогу зміцнити потенціал національних виробників в умовах високої конкуренції з іноземними компаніями.

Ініціативи з формування нової генерації талантів сприяли не лише поверненню вчених китайського походження з-за кордону та залученню іноземних фахівців у науку та виробництво, але й становленню класу державних службовців, які володіють перспективним баченням та компетенціями, необхідними для формування та реалізації політики держави з розвитку високотехнологічного сектора.

Набуття Китаєм світового лідерства у високотехнологічних галузях промисловості стало результатом реалізації заходів далекоглядних китайських стратегів, що надало можливість у рекордно короткі терміни підняти національну науку і технології, а не "магічних чеснот" ринкових сил, де раціональні агенти природно створюють оптимальні умови для сталого економічного зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. The State of U. S. Science and Engineering 2020. URL: <https://nces.nsf.gov/pubs/nsb20201>.
2. Кораблін С. О. Китай: інвестиційні амбіції, обмеження та можливості. *Економіка і прогнозування*. 2019. № 3. С. 138-157.
3. Прудка О. В. Китайський досвід державного стимулювання інноваційної діяльності. *Наука, технології, інновації*. 2017. № 4 (4). С. 35-45.
4. Лагутін В. Д. Цивілізаційні та інституційні фактори глобальних економічних трансформацій ХХІ ст. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2019. № 2. С. 5-19.
5. Структурні трансформації у світовій економіці: виклики для України. *Аналітична доповідь*. В. Сіденко (керівник проекту) та ін. Київ: Заповіт, 2017. 182 с.
6. Саліхова О. Б., Бак Г. О. Стратегії азійських країн з розбудови національної промисловості через залучення технологій ТНК. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2014. № 3. С. 30-40.
7. Kumagai Satoru. A Journey Through the Secret History of the Flying Geese Model. *IDE Discussion Paper*. 2008. № 158. P. 22.
8. World Investment Report: Transnational corporations and competitiveness. URL: <http://unctad.org>.

9. Саліхова О. Б. Високотехнологічні виробництва: від методології оцінки до піднесення в Україні: монографія. НАН України. Інститут економіки та прогнозування. Київ, 2012. 624 с.
10. World Investment Report 1999: foreign direct investment and the challenge of development. URL: <http://unctad.org>.
11. UNCTAD. (2010). Foreign direct investment, the transfer and diffusion of technology, and sustainable development. New York and Geneva: United Nations publication. URL: <http://unctad.org>.
12. Ozawa Terutomo Foreign direct investment and economic development Transnational Corporations. Vol. I. № 1 (February 1992). P. 27-54.
13. Линь Ифу В. С., Чжан Вэйин. "Століття дебатів" промислової політики. URL: http://www.china.com.cn/cppcc/2016-11/15/content_39705608.htm.
14. World Bank (2008). The growth report: strategies for sustained growth and inclusive development. Washington, DC: World Bank. P.198.
15. The Indian pharmaceutical industry – the way forward. URL: <https://www.ipa-india.org/static-files/pdf/publications/position-papers/2019/ipa-way-forward.pdf>.
16. План Національного середньо- та довгострокового розвитку науки та технологій (2006-2020 pp.). URL: http://ww.gov.cn/jrzg/2006-02/09/content_183787.htmw.
17. Саліхова Е. ТурбоНяни. Левый берег. 2020. URL: https://lb.ua/economics/2020/02/25/450866_turbonyani_.html.
18. Створення наукових і технологічних талантів. URL:<https://www.gov.cn/gzdt/att/att/site1/20120428/001e3741a558110595fa01.pdf>.
19. UNESCO Science Report: towards 2030 – Executive Summary. URL: <https://en.unesco.org/USR-contents>.
20. Рішення Державної ради щодо прискорення вирощування і розвитку стратегічно важливих галузей промисловості. URL: http://www.gov.cn/zwgk/2010-10/18/content_1724848.htm.
21. Саліхова О. Б., Крехівський О. В. Новий механізм державної підтримки технологічних інновацій для розвитку промисловості. *Статистика України*. 2018. № 2. С. 30-35.
22. Повідомлення Державної ради з питань преси та поширення національного 13-го п'ятирічного плану розвитку національних стратегічних галузей. URL:http://www.moe.gov.cn/jyb_sy/sy_gwywj/201612/t20161220_292496.html.
23. Повідомлення Державної ради з питань преси та поширення "Зроблено в Китаї 2025". URL: http://www.china.com.cn/legal/2015-05/19/content_35606051.htm.
24. Настанови Держради з активного просування акції "Інтернет +". URL: http://www.gov.cn/zhengce/content/2015-07/04/content_10002.htm.
25. Закон Китайської Народної Республіки про сприяння трансформації наукових і технологічних досягнень (переглянутий у 2015 р.). URL: http://www.sic.cas.cn/zt/zscq/zlzs/zcwj/201704/t20170418_4777193.html.
26. Високотехнологічні галузі, що підтримуються державою. URL: <http://www.waizi.org.cn/law/6441.html>.
27. Huiling Liu, Fei Xing, Kseniya Yakshatas, Bo Li. Does the high-tech enterprise certification policy promote innovation in China? *Economics-ejournal*. 2018. December 13. URL: <http://www.economics-ejournal.org/economics/discussionpapers/2018-85>.

28. Саліхова О. Б. Методичні підходи до оцінки потенціалу виробництва в Україні високотехнологічної продукції, конкурентоспроможної на світовому ринку. *Наука та наукознавство*. 2007. № 4. Додаток. С. 130-134.
29. Саліхова О. Б. Адресна державна підтримка як чинник стимулювання розвитку високотехнологічних виробництв в Україні. *Економіка та прогнозування*. 2011. № 2. С. 9-23.
30. Закон про державні закупівлі Китайської Народної Республіки (переглянутий в 2014 р.). URL: http://fgw.yinchuan.gov.cn/fgzc/flfg/201812/t20181221_1224321.htm.
31. Public Procurement in China: European Business Experiences Competing for Public Contracts in China. Public Procurement Study. European Chamber, 2011. URL: <https://cbi.typepad.com/files/euccc-public-procurement-in-china-april-2011.pdf>.
32. Чжан Вейхуа: Прискорення відновлення виробництв та випуску промислової продукції. URL: http://www.stats.gov.cn/tjsj/zxfb/202004/t20200419_1739670.html.
33. Гиршфельд А., Салихова Е. Вагонные споры. Левый берег. 2019. URL: https://lb.ua/economics/2019/07/02/431000_vagonnie_spori.htm.
34. A Joint Survey: Supply Chain Strategies Under the Impact of COVID-19 of Large American Companies Operating in China. URL: <https://www.amcham-shanghai.org/en/article/joint-survey-supply-chain-strategies-under-impact-covid-19-large-american-companies>.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2020.

Salikhova O. High-tech economy. China's lessons.

Background. China in 2006 has embarked on a new path of high-tech industry development that is in line with today's ambitions and the realities of tomorrow and put a great attention and focus on endogenous innovation. The current philosophy of China industrial policy is based on the idea that the revival of industry must be through the megaprojects implementation, which are vehicles for an import substitution and creating Chinese indigenous innovations through the "co-innovation", "re-innovation" of foreign technologies and encouraging domestic high-tech companies.

Analysis of recent researches and publications revealed that, despite the high level of existing theoretical developments, the state's role in the formation and implementing the policy of transforming the Chinese industry (previously dominated by low value-added industries) into a high-tech sectors of the economy and a powerful player in the global market was still under-researched. The problems of the provision of the state aid for technological innovation in the interests of high-tech industry require further study.

The **aim** of the article is to explore the Chinese experience on policy changes and new approaches to the formulation and implementation of high-tech industrial development as a strategic priority; the analysis of programs through which the state encourages the private sector to invest in research and innovation in industry; mechanisms for providing preferences to certified high-tech enterprises, preferences for manufacturers of "domestic goods" in public procurement. The prerequisites for the success of the development of endogenous innovative products and the formation of national "technological champions" are substantiated, the role of the state in this process is shown.

Materials and methods. The theoretical and methodological basis for writing the article was the works of domestic and foreign scholars on the process of formation and implementation of industrial policy on innovative grounds, legislative and regulatory documents of China countries. The research was conducted using the methods of theoretical generalization, comparative analysis, analysis and synthesis, which made it possible to characterize the process of selecting priorities of industrial development, to identify the factors that affect its dynamics.

Results. The Government of China have commits resources and set in place integrated mechanisms to advance research and development, training, infrastructure and investment incentives; is pursuing a policy to the implementation of public procurement for local industry development and endogenous innovative products. The Government of China has been actively supporting a clear mandate: strengthen the technological potential of production and increase the level of localization in the country through the development of high-tech component base; the development of new zones of development of high-tech industries; maximizing the use of digital technology integrate big data, cloud computing, other cutting-edge technologies in manufacturing capabilities and transform manufacturing, supply and value chains.

Conclusion. China has effective decision-making vertical on the implementation of innovation-industrial policy mechanisms, identify strategic priorities and evaluate the necessary funding, to introduce state support programs, introduce instruments to stimulate domestic demand for domestic goods providers through the public procurement system for the development of high-tech industry. The experience of China has shown that long-term targeted government actions has a positive impact on technologies performance, providing added value growth, labor productivity and exports, accelerating economic development and increasing the world leadership.

Keywords: high-tech industry, technologies, innovations, talents, state aid, industrial policy.

REFERENCES

1. The State of U.S. (2020). Science and Engineering. Retrieved from <https://nces.nsf.gov/pubs/nsb20201> [in English].
2. Korablin, S. (2019). Kytay: investytsiyni ambitsiyi, obmezheniya ta mozhlyvosti [China: investment ambitions, limitations and opportunities]. *Ekonomika i prognozuvannâ – Economy and forecasting*, 3, 138-157 [in Ukrainian].
3. Prudka, O. (2017). Kytays'kyi dosvid derzhavnoho stymulyuvannya innovatsiynoyi diyal'nosti [Chinese experience of state stimulation of innovation activity]. *Nauka, tekhnolohiyi, innovatsiyi – Science, technology, innovation*, 4, 35-45 [in Ukrainian].
4. Lahutin, V.D. (2019). Tsyvilizatsiyni ta instytutsiyni faktory hlobal'nykh ekonomichnykh transformatsiy XXI st. [Civilizational and institutional factors of global economic transformations of the XXI century]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 2, 5-19 [in Ukrainian].
5. Sidenko, V. (2017). *Strukturni transformatsii u svitovii ekonomitsi: vyklyky dlia Ukrainy [Structural transformations in the world economy: challenges for Ukraine]*. Kyiv: Zapovit [in Ukrainian].
6. Salikhova, O. B., & Bak, H. O. (2014). Stratehiyi aziys'kykh krayin z rozbudovy natsional'noyi promyslovosti cherez zaluchennya tekhnolohiy TNK [Strategies of Asian countries for national industry development through attraction of MNC's technologies]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo – Foreign Trade: Economics, Finance, Law*, 3, 30-40 [in Ukrainian].
7. Kumagai, Satoru (2008). A Journey Through the Secret History of the Flying Geese Model. *IDE Discussion Paper*, 158, 22 [in English].
8. World Investment Report: Transnational corporations and competitiveness. *unctad.org*. Retrieved from <http://unctad.org> [in English].
9. Salikhova, O. B. (2012). *Vysokotekhnolohichni vyrobnytstva: vid metodolohii otsinky do pidnesennia v Ukraini [High-tech production: from the methodology of valuation to uplift in Ukraine]*. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut ekonomiky ta prohozuvannia [in Ukrainian].
10. World Investment Report (1999): foreign direct investment and the challenge of development. Retrieved from <http://unctad.org> [in English].

11. UNCTAD (2010). Foreign direct investment, the transfer and diffusion of technology, and sustainable development. New York and Geneva: United Nations publication. Retrieved from <http://unctad.org> [in English].
12. Ozawa, Terutomo (1992). Foreign direct investment and economic development *Transnational Corporations, I*, 27-54 [in English].
13. Lin Yifu, V. S., & Zhang, Wein "The Age of Debate" Industrial Policy. Retrieved from http://www.china.com.cn/cppcc/2016-11/15/content_39705608.htm [in Chinese].
14. World Bank (2008). The growth report: strategies for sustained growth and inclusive development. Washington, DC: World Bank. 198 [in English].
15. The Indian pharmaceutical industry – the way forward. Retrieved from <https://www.ipa-india.org/static-files/pdf/publications/position-papers/2019/ipa-way-forward.pdf> [in English].
16. Plan of the National Medium and Long-term Plan for the Development of Science and Technology (2006–2020). Retrieved from http://www.gov.cn/jrzq/2006-02/09/content_183787.htmw [in Chinese].
17. Salikhova, E. (2020). *Turbonyani [Turbo Nannies]*. Levyi bereg. Ukrayna – LB.ua. Retrieved from https://lb.ua/economics/2020/02/25/450866_turbonyani_.html [in Russian].
18. Creation of scientific and technological talents. *www.gov.cn*. Retrieved from <https://www.gov.cn/gzdt/att/att/site1/20120428/001e3741a558110595fa01.pdf> [in Chinese].
19. UNESCO Science Report: towards 2030 – Executive Summary. *en.unesco.org*. Retrieved from <https://en.unesco.org/USR-contents> [in English].
20. The decision of the State Council to accelerate the cultivation and development of strategically important industries. Retrieved from *www.gov.cn*. http://www.gov.cn/zwqk/2010-10/18/content_1724848.htm [in Chinese].
21. Salikhova, O. B., & Krekhivsky O. V. (2018). Novyi mekhanizm derzhavnoi pidtrymky tekhnolohichnykh innovatsii dlia rozvytku promyslovosti [A New Mechanism for State Support to Technological Innovation for Industrial Development]. *Statystyka Ukrainy – Statistics of Ukraine*, 2, 30-35 [in Ukrainian].
22. State Council Press Release and National 13th Five-Year Development Plan for National Strategic Industries. *www.moe.gov.cn*. Retrieved from http://www.moe.gov.cn/jyb_sy/sy_gwywj/201612/t20161220_292496.html [in Chinese].
23. State Council Press and Distribution Report "Made in China in 2025". *www.china.com.cn*. Retrieved from http://www.china.com.cn/legal/2015-05/19/content_35606051.htm [in Chinese].
24. State Council Guidelines for Active Promotion of Internet + Promotion. *www.gov.cn*. Retrieved from http://www.gov.cn/zhengce/content/2015-07/04/content_10002.htm [in Chinese].
25. People's Republic of China Law on Promoting the Transformation of Scientific and Technological Advances (2015). Retrieved from http://www.sic.cas.cn/zt/zscq/zlzs/zcwj/201704/t20170418_4777193.html [in Chinese].
26. State-supported high-tech industries. *www.waizi.org.cn*. Retrieved from <http://www.waizi.org.cn/law/6441.html> [in Chinese].
27. Huiling, Liu, Fei, Xing, Kseniya, Yakshtas, & Bo, Li (2018). Does the high-tech enterprise certification policy promote innovation in China? *Economics-ejournal*. December, 13. Retrieved from <http://www.economics-ejournal.org/economics/discussionpapers/2018-85> [in Chinese].
28. Salikhova, O. B. (2007). Metodichni pidkhody do otsinky potentsialu vyrobnytstva v Ukrayini vysokotekhnolohichnoyi produktsiyi, konkurentospromozhnoyi na svitovomu rynku [Methodical approaches to the assessment of the production potential of high-tech products competitive in the world market in Ukraine]. *Nauka ta naukoznavstvo – Science and Science of Science*, 4. Annex, 130-134 [in Ukrainian].
29. Salikhova, O. B. (2011). Adresna derzhavna pidtrymka yak chynnyk stymuluyannya rozvytku vysokotekhnolohichnykh vyrobnytstv v Ukrayini [Targeted state support as a factor in stimulating the development of high-tech industries in Ukraine]. *Ekonomika ta prohnozuvannya – Economics and Forecasting*, 2, 9-23 [in Ukrainian].

30. Government Procurement Law of the People's Republic of China (2014). Retrieved from http://fgw.yinchuan.gov.cn/fgzc/flfg/201812/t20181221_1224321.htm [in Chinese].
31. Public Procurement in China: European Business Experiences Competing for Public Contracts in China (2011). Public Procurement Study. European Chamber. Retrieved from <https://cbi.typepad.com/files/euccc-public-procurement-in-china-april-2011.pdf> [in English].
32. Zhang, Weihua: Accelerating the resumption of production and manufacturing. Retrieved from http://www.stats.gov.cn/tjsj/zxfb/202004/t20200419_1739670.html [in Chinese].
33. Hirshfeld, A. M., & Salikhova, E. B. (2019). Vagonnyye spory. [Train disputes]. Retrieved from https://lb.ua/economics/2019/07/02/431000_vagonnie_spori.htm [in Russian].
34. A Joint Survey: Supply Chain Strategies Under the Impact of COVID-19 of Large American Companies Operating in China. www.amcham-shanghai.org. Retrieved from <https://www.amcham-shanghai.org/en/article/joint-survey-supply-chain-strategies-under-impact-covid-19-large-american-companies> [in English].

КАНСВА Тетяна,
к. е. н., доцент,
декан факультету фінансів та обліку
Київського національного
торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: t.kaneva@knute.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3302-9593>

ДРЕПІН Антон,
аспірант кафедри фінансів
Київського національного
торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: antdrepin@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7000-1274>

МІЖБЮДЖЕТНІ ВІДНОСИНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

Запропоновано напрями подальшого розвитку міжбюджетних відносин в умовах децентралізації. Обґрунтовано положення щодо підвищення фіскальної значимості місцевих податків, зокрема податку на майно. Досліджено критерії фінансової спроможності територіальних громад. Визначено особливості функціонування системи міжбюджетних трансфертів в Україні. Детерміновано засади підвищення результативності механізму розподілу інвестиційних трансфертів, освітньої та медичної субвенцій.

Ключові слова: місцеві бюджети, бюджетна децентралізація, доходи місцевих бюджетів, місцеві податки, міжбюджетні трансферти, суспільні послуги.

Канева Т., Дрепін А. Межбюджетные отношения в условиях децентрализации власти. Предложены направления дальнейшего развития межбюджетных отношений в условиях децентрализации. Обоснованы положения относительно повышения фискальной значимости местных налогов, в частности налога на имущество. Исследованы критерии финансовой состоятельности территориальных общин. Определены особенности функционирования системы межбюджетных трансфертов в Украине. Детерминированы основы повышения результативности механизма распределения инвестиционных трансфертов, образовательной и медицинской субвенций.

Ключевые слова: местные бюджеты, бюджетная децентрализация, доходы местных бюджетов, местные налоги, межбюджетные трансферты, общественные услуги.

Постановка проблеми. Система міжбюджетних відносин формується під впливом чималої кількості чинників, зокрема інституційних, суспільних, економічних, адміністративних тощо. За умов реформування бюджетної системи вбачається доцільним забезпечення поетапності та

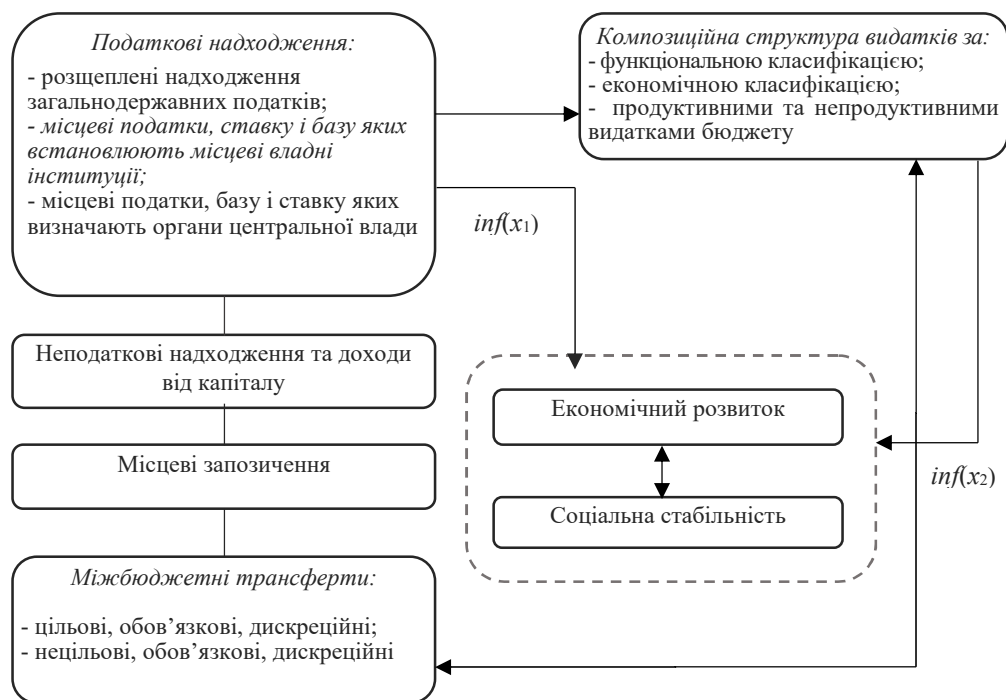
еволюційності змін. Реалізація останнього враховує виважену модифікацію управлінських механізмів зі збереженням інституційної пам'яті, що дає змогу уникнути серйозних розривів у вигляді фіскальної розбалансованості, зниження рівня бюджетної результативності та недофінансування суспільних послуг, збільшення рівня незадоволеності населення щодо їх невідповідної якості. Навіть у деяких країнах, в яких задекларовано перехід до бюджетної децентралізації, близько 85 % видатків місцевих бюджетів фінансуються за рахунок трансфертів, що підтверджує потребу системних змін економічного та інституційного характеру. Крім того, вкрай важко адаптувати модель взаємодії органів місцевого самоврядування та центральної державної влади у сфері бюджетної політики без належного інституційного середовища та стратегії розвитку бюджетної системи. Регулювання функціональних повноважень має супроводжуватись необхідним перерозподілом фінансових ресурсів між ієрархічними складовими цієї системи на засадах достатності, економічності, результативності та ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню аспектів удосконалення міжбюджетних відносин у країнах з розвинутою і трансформаційною економікою присвячено праці зарубіжних учених, зокрема Е. Асліма, Б. Нейпаті, Р. Баля, Р. Бірда, М. Баекгаарда, М. К'яергаарда, А. Кіріясу, Л. Муїнело-Галло, А. Саккі, С. Салотті [1–5] тощо. Методологічні та практичні засади розвитку системи міжбюджетних відносин досліджували вітчизняні науковці: А. Мазаракі, І. Чугунов, М. Пасічний, Є. Кузькін, М. Кульчицький, І. Сторонянська, С. Юшко [6–12]. Водночас, важливим є подальше адаптивне удосконалення основних засад взаємодії органів центральної влади та місцевого самоврядування у сфері формування, розподілу та використання бюджетних ресурсів для країни з трансформаційною економікою, враховуючи процеси фіскальної децентралізації та пріоритети економічної політики держави.

Метою статті є обґрунтування положень щодо розвитку вітчизняної системи міжбюджетних відносин як інструменту регулювання соціального і економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

Матеріали та методи. Теоретико-методологічною основою цієї статті є наукові праці вітчизняних та іноземних дослідників. Її комплексний характер обумовив доцільність застосування специфічних і загальнонаукових методів, зокрема: системного підходу, аналітичної оцінки, синтезу, економіко-математичного моделювання, наукового абстрагування.

Результати дослідження. Бюджетна політика у сфері міжбюджетних відносин включає три важливих аспекти щодо: розподілу повноважень між рівнями бюджетної системи щодо здійснення видатків; конструювання моделі розподілу податкових надходжень до дохідної частини державного і місцевих бюджетів; дизайну системи міжбюджетних трансфертів (*рис. 1*).

Рис. 1. Структурно-логічна схема впливу міжбюджетних відносин на економічний розвиток і соціальну стабільність

де $inf(x_1)$ – вплив дохідної частини місцевих бюджетів, насамперед податкових надходжень на економічний розвиток і соціальну стабільність;
 $inf(x_2)$ – вплив видатків місцевих бюджетів на економічний розвиток і соціальну стабільність.

Джерело: розробка авторів.

Ключовими завданнями зазначеної бюджетної політики є сприяння покращанню рівня суспільного добробуту та елімінації розриву в рівнях доходів громадян; зниження транзакційних витрат системи управління із належним виконанням функцій держави; наближення публічних послуг до отримувачів із забезпеченням їх якості, що відповідає суспільним запитам, і підвищення довіри населення до держави як інституту. Обсяг і структура дохідної частини місцевих бюджетів у сфері комбінаторного регулювання податкових надходжень, трансфертів і місцевих запозичень як інструменту фінансування інвестиційних та інфраструктурних проєктів впливає на динаміку показників економічного розвитку. Під час регулювання структури податкових надходжень та здійснення розподілу повноважень у сфері справляння місцевих податків стосовно детермінації ставки і бази податку відбувається вплив на діяльність суб'єктів господарювання, динаміку споживання і заощаджень домогосподарств. Найбільший потенціал у напрямі зміцнення фінансової спроможності територіальних громад має підсистема

місцевих податків і зборів. Задля зростання обсягів надходжень потрібно оптимізувати ступінь податкової автономії, покращити якість адміністрування цих податків шляхом використання сучасних фінансових технологій і оптимізації чисельності працівників податкової служби, які відповідають за їх справляння.

Перевагами зарахування *майнових податків* до бюджетів територіальних громад є іммобільність податкової бази, стабільність надходжень, незважаючи на субституцію фаз економічного циклу, нейтральний ефект у контексті податкової конкуренції. Громадяни можуть мігрувати всередині країни, орієнтуючись на спектр власних критеріїв для проживання у певній територіальній громаді, передусім економічних. Відповідно, домогосподарства потребують надання з боку місцевих інституцій комплексу суспільних послуг у сфері утримання інфраструктури, громадського здоров'я, освіти, соціального захисту. Саме тому Чарльз Тібу і вітчизняні дослідники ідентифікували майнові податки як важливий інструмент фінансування цих послуг, певний гарантований і справедливий механізм розподілу публічних благ [8; 13]. Прив'язка податку з власності до фінансування суспільних послуг знижує рівень популізму в прийнятті управлінських рішень місцевими органами влади та підвищує ефективність видатків.

Поступальний перехід до практики встановлення бази оподаткування *податку на нерухомість* у вигляді її ринкової вартості потребує системної розбудови інституційних засад майнового оподаткування та трансформації повноважень адміністраторів бази, й відповідно часових затрат. Альтернативним сценарієм справляння податку на нерухоме майно, який може діяти в транзитивний період, є використання площі нерухомості як бази, однак з диференціацією ставок залежно від типу нерухомості та коригуючого коефіцієнта територіальної громади залежно від чисельності жителів. До *типів нерухомості* слід віднести житлову нерухомість, будинки для відпочинку, промислову і комерційну нерухомість тощо. Територіальні громади і відповідно коригуючий коефіцієнт ставки податку доцільно ранжувати з урахуванням чисельності постійних жителів, можливою є така градація: до 3 000 мешканців; 3 001–7 000; 7 001–25 000; 25 001–50 000; понад 50 000, окремо слід виділити столицю, певні населені пункти, міста-курорти, рекреації. Такий підхід дасть змогу певною мірою згладити дисбаланс ринкової вартості нерухомого майна та його цільового призначення, посилити фіскальну ефективність справляння цього податку. Водночас, *цей сценарій має бути тимчасовим*, надалі детермінація бази оподаткування має здійснюватися, виходячи з вартості нерухомості.

Універсальною рестрикцією для ефективного функціонування майнових податків як місцевих є витрати на їх *адміністрування*. Передусім це стосується роботи, пов'язаної із збором та аналізом інформації щодо ідентифікації об'єктів власності, що підлягають оподаткуванню.

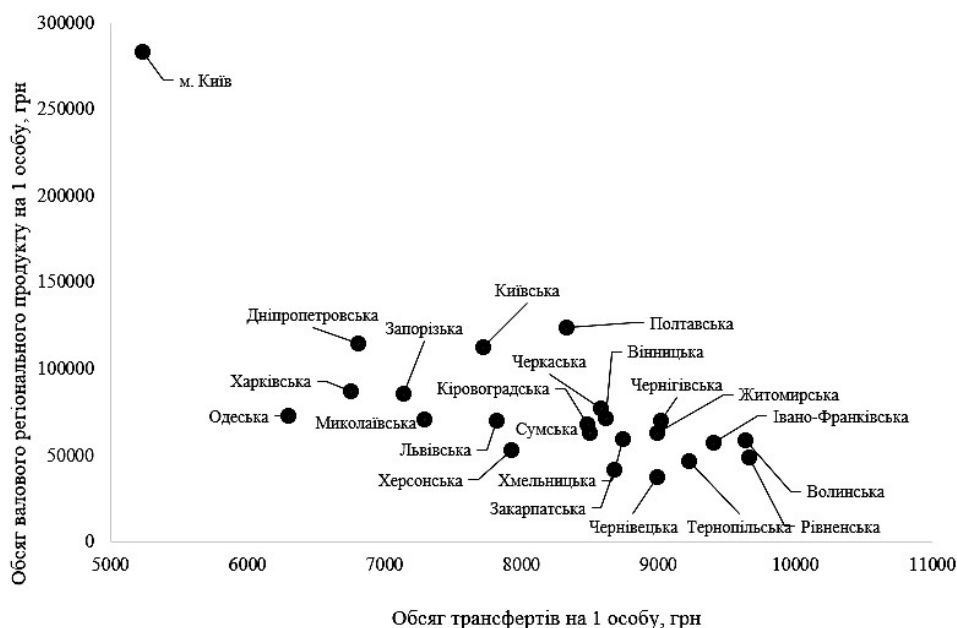
Потрібно забезпечити умови, в тому числі фінансові, для наповнення та своєчасного оновлення реєстрів нерухомості та кадастрових карт, здійснювати оцінку податкової бази послідовно, без суттєвих лагів у часі. Актуальним і доцільним є використання технологічних новацій для впорядкування цього процесу, у цьому є зацікавленість як владних інституцій, так і суспільства загалом. Розвиток демократичних процесів потребує постійного вдосконалення інститутів, зокрема громадянського суспільства, що, у свою чергу, виявляється в його активній участі в ланцюжку податки – бюджет – суспільні послуги. Високоякісні послуги в сфері освіти і медицини сприяють розвитку людського капіталу, який є ендогенним інструментом забезпечення економічного розвитку. Емпіричне підтвердження позитивного впливу освіти на зростання реального ВВП знайшло відображення у працях Р. Барро [14], Н. Беноса та С. Зоту [15], Н. Ханіф і Н. Аршед [16], Л. Хонгі та Л. Хуан [17]. Регіональні індекси людського розвитку використовуються при визначенні обсягів трансфертів у певних країнах світу, зокрема Мексиці.

Стратегічним вектором подальшого вдосконалення бюджетної політики країни є виважена *оптимізація частки міжбюджетних трансфертів* з урахуванням низки економічних детермінант. До останніх належать: розподіл засобів виробництва за регіонами, галузевими структурами економіки в контексті територіального масштабування; показники валового регіонального продукту й інвестицій на одну особу; показники зайнятості; демографічні характеристики населення. Слід зазначити, що економічний потенціал адміністративно-територіальних одиниць поступово вирівнюється в межах країни, але залишається ще суттєво різним. На початку 2000-х років співвідношення максимального показника ВРП на одну особу (м. Київ) до мінімального (Чернівецька область) становило 18,7, то у 2018 р. – 7,56 [18].

Результати аналіз обсягу трансфертів у дохідній частині місцевих бюджетів у регіональному аспекті на одну особу (за винятком Донецької і Луганської областей через військовий конфлікт та велику кількість переміщених осіб) свідчать про загальну тенденцію: чим вищий рівень валового регіонального продукту, тим нижчий обсяг трансфертів з державного бюджету на одну особу при достатньому скоригованому коефіцієнті апроксимації R^2 (рис. 2).

Розглянувши значення показника прямих іноземних інвестицій на одну особу за адміністративно-територіальними одиницями (без урахування столиці, де показник є суттєво вищим) [18], слід констатувати, що територіальні диспропорції за цим показником поступово знижуються: якщо на початку 2000-х років максимальний індикатор (Дніпропетровська область) перевищував мінімальний (Чернівецька область) у 60 разів, то у 2013 р. співвідношення максимального показника (Дніпропетровська область) та мінімального (Тернопільська область) знизилось до 43,4 раза, а у 2019 р. – до 25 разів відповідно. Попри скорочення розриву значень

наведеного показника за регіонами, рівень економічної концентрації всередині країни залишається доволі відчутним, що вчергове є аргументом виваженої податкової децентралізації.

Рис. 2. Міжбюджетні трансферти за регіонами та валовий регіональний продукт на одну особу у 2018 р.

Джерело: побудовано авторами за даними Міністерства фінансів України та Державної служби статистики України [18; 19].

Загалом, на показник обсягу міжбюджетних трансфертів на одну особу ($tran_{per\,capita}$) впливають основні чотири детермінанти – потреба фінансування публічних благ і послуг (освіта, охорона здоров’я, інфраструктура тощо) (exp_{needs}), вирівнювання податкоспроможності ($fisc_{capacity}$), низка суспільних факторів (soc_f) та чисельність населення територіальних громад (pop):

$$tran_{per\,capita} = \beta_0 + \beta_1 exp_{needs} + \beta_2 fisc_{capacity} + \beta_3 soc_f + \beta_4 pop + \varepsilon,$$

де ε – помилка.

Значно впливає на розвиток міжбюджетних відносин адміністративно-територіальний устрій країни, розмір територіальних громад та кількість мешканців, які там постійно проживають: емпіричний досвід засвідчує, що в країнах з великою чисельністю сільського населення та невеликих за чисельністю територіальних громадах, частка трансфертів з бюджету центрального рівня є вищою. До того ж важливе значення має інфраструктурна складова, яка включає загальну протяжність автомобільних доріг, утримання і ремонт яких потребує виділення додаткового фінансування за рахунок коштів бюджету.

Нобелівський лауреат Дж. Б'юкенен [20] зауважував, що в адміністративно-територіальних одиницях присутня суттєво різна фіскальна спроможність, і з часом цей розрив лише посилюється. Адже субституція податкових надходжень трансфертами знижує потребу і зацікавленість органів місцевого самоврядування в посиленні рівня податкоспроможності та мобілізації доходів. Базовими принципами, які повинні визначати конфігурацію та інституційні співвідношення доходної частини місцевих бюджетів, є *ефективність, справедливість і стабільність*. Надання органам місцевого самоврядування фінансового ресурсу у вигляді надходжень бюджету має підвищувати рівень *ефективності* використання публічних фінансів, покращувати рівень фіскальної дисципліни та забезпечувати стимули для розширення економічної і податкової бази територій. Принцип *справедливості* передбачає забезпечення однакового набору суспільних послуг населенню країни, незалежно від місця проживання, та гарантію відсутності викривлення рівня податкового навантаження за регіонами. *Стабільність* передбачає постійність закріплення відповідних джерел надходжень за місцевими бюджетами, які були б відносно стійкими до циклічних флуктуацій економіки. Одночасно дотримуватись цих принципів доволі складно, що потребує пошуку і модифікації архітекtonіки міжбюджетних відносин, досягнення виваженого балансу між податковими надходженнями і трансфертами в структурі доходів місцевих бюджетів.

Перший універсальний вид міжбюджетних трансфертів полягає у вирівнюванні податкової бази з урахуванням динамічних показників податкових надходжень, географічного розташування, чисельності та щільності населення, демографічної структури за віком тощо. Тобто враховуються параметри, які є незалежними від впливу соціально-економічної політики місцевої влади. Держава, застосовуючи цей фіскальний інструмент, має на меті забезпечити населення будь-якого регіону належним базовим пакетом гарантій та суспільних послуг. У сучасних умовах в Україні здійснюється горизонтальне вирівнювання податкоспроможності для обласних бюджетів за податками на доходи фізичних осіб та прибуток; для бюджетів міст обласного значення, бюджетів об'єднаних територіальних громад, районних бюджетів – за податком на доходи фізичних осіб. У разі, коли індекс податкоспроможності, який враховує рівень податкоспроможності на одну особу, є меншим за визначене Бюджетним кодексом значення, відповідному місцевому бюджету надається у встановленому порядку базова дотація. Натомість, у випадку перевищення індексу у понад 1.1 раза передається реверсна дотація з відповідного бюджету. Крім того, можуть надаватися й інші дотації економічного спрямування, наприклад, для певних депресивних регіонів, трансферти на реалізацію інвестиційних програм. Функціонує: додаткова дотація на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів унаслідок запровадження державою пільг; субвенція на виконання

інвестиційних проєктів; субвенція на фінансування заходів соціально-економічної компенсації ризику населення, яке проживає на території зони спостереження; субвенція на проєкти ліквідації підприємств вугільної і торфодобувної промисловості на умовах співфінансування [7].

Важливого значення набуває питання оцінки величини та процедури надання місцевим бюджетам *інвестиційних трансфертів*. Бюджетним кодексом закріплено основні принципи їх надання: об'єктивності та відкритості; єдності; збалансованого розвитку територій; цільового використання коштів. Крім того, детерміновано основні засади виділення таких субвенцій з державного бюджету. Однак певні інституційні прогалини присутні в механізмі розподілу цих субвенцій, зокрема такий розподіл має здійснюватися у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України з урахуванням завдань державної стратегії регіонального розвитку, регіональних стратегій, динаміки показників соціально-економічного розвитку. Відповідно до положень Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 р., а також проєкту Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 рр. завдання щодо інвестиційних проєктів у регіональному розвитку визначені без конкретних формулювань для регіонів та територіальних громад, що посилює можливості диспропорцій у розподілі за умов недостатнього рівня розвитку інституційного середовища. Протягом 2014–2019 рр. частка цього трансферту в доходах місцевих бюджетів коливається від 0.10 % у 2014 р. до 1.24 % в 2017 р., середнє значення показника за вказаний період становить 0.63 %. Доцільною є конкретизація показників та критеріїв, які враховуються при розподілі субвенції на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій. Врахування показника інвестицій на одну особу при розподілі трансферту сприятиме зниженню територіальній диспропорцій економічного розвитку.

Другий універсальний вид міжбюджетних трансфертів полягає у наданні фінансового ресурсу місцевим бюджетам для вирівнювання видаткового компоненту задля виконання делегованих державою функцій і забезпечення населення відповідних територіальних громад якісними і доступними суспільними послугами, підтримкою інфраструктури. До цього виду трансфертів слід віднести субвенцію на здійснення державних програм соціального захисту, освітню і медичну субвенції, субвенції на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту й утримання доріг. Загалом, проблема надання населенню суспільних послуг рівною мірою в межах наявних адміністративно-територіальних одиниць присутня для країн як з розвиненою, так і трансформаційною економікою. Спостерігається різна щільність населення за регіонами, суттєві відмінності демографічної структури населення, в тому числі щодо частки школярів та людей похилого віку, сільського і міського населення, диферентний рівень малозабезпечених осіб тощо. Означені параметри впливають на кількість, формат і укомплектованість закладів соціальної інфраструктури, вартість суспільних послуг на одну особу.

Видатки на загальну середню освіту фінансуються за рахунок коштів місцевих бюджетів. Розглянувши показник середніх витрат на одного учня за адміністративно територіальними одиницями за 2018 р., визначено, що розмах варіації цього показника становить 28.7 %. Водночас, якщо розглядати конкретні кейси в областях, містах і районах, то показник співвідношення максимального і мінімального обсягу бюджетних видатків бюджету на одного учня становитиме 12.68 рази. В свою чергу, максимальне значення перевищує середнє по країні у понад 5 разів. Наведена ситуація потребує більш ґрунтовного дослідження причин та усунення таких надмірних диспропорцій. Найвище середнє значення індикатора укомплектованості класів спостерігається у столиці – близько 28 учнів, натомість найнижчий показник зафіксовано у Тернопільській області – 16 осіб. Зважаючи на обмеженість фінансових ресурсів, необхідним є дотримання певних нормативів щодо функціонування закладів соціальної інфраструктури в територіальних громадах. Імплементация зазначеної опції спрямована на оптимізацію видатків бюджету та покращання якості суспільних послуг. Кабінетом Міністрів України затверджено Методику формування спроможних територіальних громад, під якою варто розуміти територіальну громаду, яка має відповідний кадровий потенціал, фінансові ресурси та розвинену інфраструктуру. Остання категорія за визначенням державних інституцій включає наявність у населеному пункті закладу загальної середньої освіти I–III ступеня, медичної амбулаторії, кількість дітей шкільного віку має перевищувати 250, дошкільного – понад 100. До основних критеріїв спроможності територіальних громад віднесено чисельність населення; кількість учнів; площу територіальної громади; індекс податкоспроможності відповідного місцевого бюджету; частку місцевих податків і зборів у доходах бюджету. Причому повне задоволення критерію чисельності учнів у територіальній громаді становить понад 500 осіб, відповідно максимальне задоволення критерію чисельності населення територіальної громади – понад 7 тис. мешканців.

Важливим інституційним аспектом підвищення фінансової спроможності місцевого самоврядування та забезпечення фіскальної децентралізації є ініціювання та забезпечення необхідних передумов для добровільного об'єднання територіальних громад, яке розпочалось з 2015 р. Результати аналізу характеристики чисельності населення об'єднаних територіальних громад (ОТГ) свідчать, що станом на 2020 р. в 13.7 % ОТГ проживає менше 3 тис. жителів, що відповідає значенню 0.3 для першого критерію спроможності, у 41.0 % ОТГ мешкає від 3 до 7 тис. жителів, що відповідає значенню 0.6 для зазначеного критерію. Відповідно 45.3 % ОТГ відповідають максимальному значенню критерію чисельності населення. За нашими оціночними розрахунками, близько 69.2 % ОТГ відповідають найвищому значенню другого критерію спроможності, що стосується кількості учнів. За критерієм площі 55.5 % ОТГ

є меншими за 200 км², що відповідає значенню 0.3 за цим критерієм, 32.6 % ОТГ мають площу території у межах 200–400 км², що відповідає значенню 0.6 критерію. В свою чергу, лише 11.9 % ОТГ мають достатній показник площі, який відповідає максимальному значенню спроможної територіальної громади.

За 2015–2019 рр. середнє значення частки місцевих податків і зборів у структурі доходів місцевих бюджетів (без урахування трансфертів) за регіонами не перевищувало 20 %, що є мінімальним індикатором критерію спроможності територіальної громади для місцевих бюджетів семи областей. Зокрема: для Донецької області (14.50 %), Волинської (16.54 %), Закарпатської (16.85 %), Луганської (17.41 %), Рівненської (18.80 %), Житомирської (19.69 %), Львівської (19.75 %). Натомість в усіх інших адміністративно-територіальних одиницях значення цього показника знаходяться в діапазоні 20–28 %, що задовольняє значення 0.6 аналізованого критерію. Найвищі значення частки місцевих податків у дохідній частині зафіксовано для місцевих бюджетів Черкаської області (27.80 %), Харківської (26.87 %) та м. Києва (26.78 %). Наприклад, у країнах ОЕСР частка майнових податків перевищує 25 % доходів місцевих бюджетів, у деяких випадках цей показник перевищує 50 % доходів, хоча спостерігається певне зниження цього показника в останні декади. Ця ситуація посилює необхідність підвищення функціональної ефективності органів місцевого самоврядування у сфері податкового регулювання соціального і економічного регулювання. Важливим є розбудова інституційних засад майнового оподаткування, адаптивне використання провідного досвіду розвинених країн щодо адміністрування місцевих податків. Структура оподаткування є залежною від рівня економічного розвитку, тому варто враховувати цей фактор і поступово адаптувати іноземні практики до вітчизняних реалій. З огляду на зазначене, досвід таких країн, як США, Канада, Великобританія, Швейцарія, в яких зафіксовано найвищу фіскальну значимість податків на майно, країнам з емерджентною економікою застосувати доволі складно. Несвоєчасне впровадження певних алгоритмів оподаткування може спричинити зростання податкового навантаження і частки ухилення від нього. Науковий і практичний інтерес становить досвід країн Центральної та Східної Європи, які пройшли транзитивний етап трансформації бюджетної системи та податкової політики.

Співвідношення майнових податків до ВВП у презентованій вибірці країн коливається в межах 0.30 % – 1.42 %, причому переважна більшість надходжень від цих податків зараховується до дохідної частини місцевих бюджетів, а в Естонії, Латвії, Польщі до них зараховується 100 % обсягу надходжень, що відповідає вітчизняній практиці (таблиця).

**Фіскальна значущість податків на майно в країнах
Центральної і Східної Європи, середні значення 2001–2019 рр., %**

Країна	Частка майнових податків			
	у податкових надходженнях МБ	МБ у ВВП	у ВВП	МБ у загальній структурі майнових податків
Чеська Республіка	49.80	0.19	0.45	42.22
Естонія	80.20	0.30	0.30	100.00
Угорщина	21.00	0.48	0.98	48.98
Латвія	13.57	0.72	0.96	75.00
Литва	80.24	0.34	0.34	100.00
Польща	35.61	1.42	1.42	100.00
Словаччина	58.65	0.41	0.45	91.11
Україна	13.04	0.80	0.80	100.00

Джерело: складено авторами на основі даних [18;19; 21].

Вищу фіскальну значущість майнових податків, ніж в Україні, зафіксовано в Угорщині, Латвії та Польщі. Проте, розглянувши значення вагового показника надходжень податків на майно, що зараховуються до місцевих бюджетів, констатуємо, що лише у Польщі показник є більшим.

Водночас, аналіз динаміки вагового показника майнових податків у податкових надходженнях місцевих бюджетів свідчить, що значення наведеного показника є значно вищими за показники України, крім показника Латвії, який є майже тотожним. Так, у Польщі значення цього показника є більшим на понад 20 в. п. У цій країні близько 80 % надходжень від податку на нерухомість сплачують суб'єкти підприємництва, окремо запроваджено податок на комерційну нерухомість. Об'єктом оподаткування виступають будівлі, зокрема офісні та торговельні центри, окремі магазини, які здають відповідно свою площу для оренди або довгострокової оренди, вартість яких перевищує 10 млн злотих. Базою оподаткування є дохід від оренди або ж початкова вартість оподаткованого активу. Імплементация та виважена адаптація зазначеного досвіду сприятиме зростанню обсягів надходжень податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки для територіальних громад з високою чисельністю і щільності населення [21].

Дизайн міжбюджетних трансфертів також є важливим індикатором взаємодії центральних і місцевих публічних інституцій у сфері фінансового управління. *По-перше*, необхідним є ідентифікація чітких цілей трансфертів, наприклад, вирівнювання фіскальної спроможності, фінансування суспільних послуг, підтримка функціонування критичної інфраструктури. *По-друге*, територіальні громади мають бути наділені відповідним рівнем фінансової автономії та мати реальну можливість впливу на формування і регулювання бюджетних програм. *По-третє*,

місцеві органи влади повинні мати в своєму арсеналі достатній обсяг фінансових ресурсів для виконання функціональних повноважень. *По-четверте*, обсяг дохідної частини відповідного місцевого бюджету має стохастичну залежність від податкоспроможності адміністративно-територіальної одиниці, тому має бути врахований принцип справедливості при подальшому удосконаленні міжбюджетних відносин. *По-п'яте*, з імплементацією механізму перспективного планування місцевих бюджетів обсяг трансфертів має визначитись на трирічну перспективу. *По-шосте*, дизайн та механізм розподілу трансфертів має бути публічним та гласним з метою досягнення консенсусу в суспільстві. *По-сьоме*, надання і розподіл міжбюджетних трансфертів має забезпечувати стимули для збалансованої бюджетної політики. *Восьмим* ключовим принципом є ефективність використання фіскальних інструментів та підзвітність за результати використання цільових трансфертів. Цільові трансферти у вигляді субвенцій наразі є домінуючими, з 2015 р. їх частка в загальній структурі перевищує 90.0%, відповідно середнє значення у 2015–2019 рр. становить 93.18 %. До 2015 р. в структурі міжбюджетних трансфертів превальювали дотації, які не мали конкретного цільового призначення, так їх середнє значення впродовж 2001–2014 рр. становило 53.72 %. Найвищі значення наведеного індикатору спостерігались у 2005 р. на рівні 61.85 %.

Спеціальні цільові трансферти – освітня і медична – з 2015 р. домінують у загальній структурі міжбюджетних трансфертів, середнє значення їх частки за 2015–2019 рр. становить 22.85 % та 22.42 %. За рахунок використання цих інструментів фінансується широка мережа освітніх і медичних закладів, окремі програми місцевих бюджетів. Результати аналізу значень показника співвідношення освітньої і медичної субвенцій до видатків місцевих бюджетів на фінансування наведених суспільних послуг свідчать про достатньо високу залежність місцевих органів влади від повноти і своєчасності перерахування цих трансфертів, хоча в останні роки цей показник поступово знижується [19]. За адміністративно-територіальними одиницями найбільша частка освітньої субвенції у видатках на освіту зафіксована в Івано-Франківській області, найнижча – у столиці. Відповідно найбільше значення частки медичної субвенції у видатках на охорону здоров'я спостерігається у Закарпатській області, найменше – у м. Києві. При розподілі зазначених субвенцій застосовується фінансовий норматив бюджетної забезпеченості, який є технічним індикатором співвідношення обсягу виділених державою фінансових ресурсів до кількості споживачів суспільних послуг (освіти та медицини). З метою вдосконалення механізму розподілу цільових трансфертів слід враховувати державні стандарти якості відповідних послуг, адже якісне надання послуг населення є одним з базових завдань бюджетного регулювання соціального розвитку. На думку Є. Кузькіна [9], неповнота системи стандартів надання

суспільних послуг є однією з причин недостатньої прозорості процедур формування й виконання видатків місцевих бюджетів, зниження ініціативності місцевих органів влади щодо пошуку резервів збільшення бюджетних надходжень, зниження ефективності використання бюджетних коштів їх розпорядниками.

Висновки. Розвиток міжбюджетних відносин має бути спрямованим на підвищення ефективності використання публічних фінансів, покращання фіскальної дисципліни та забезпечення стимулів для розширення економічної і податкової бази територій. Певний потенціал у напрямі зміцнення фінансової спроможності територіальних громад має підсистема місцевих податків і зборів. З огляду на зазначене, важливо покращувати якість адміністрування цих податків шляхом використання сучасних фінансових технологій. Поступальний перехід до практики встановлення бази оподаткування податку на нерухомість у вигляді її ринкової вартості потребує системної розбудови інституційних засад майнового оподаткування та трансформації повноважень адміністраторів бази, відповідно й часових затрат.

Альтернативним сценарієм справляння податку на нерухоме майно, який може діяти в транзитивний період, є використання площі нерухомості як бази, однак з диференціацією ставок залежно від типу нерухомості та коригуючого коефіцієнта територіальної громади залежно від чисельності жителів.

Доцільна також конкретизація показників та критеріїв, які враховуються при розподілі субвенції на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій. Врахування показника інвестицій на одну особу при розподілі трансферту сприятиме зниженню територіальних диспропорцій економічного розвитку. З метою вдосконалення механізму розподілу цільових трансфертів слід враховувати державні стандарти якості відповідних послуг, адже якісне надання послуг населенню є одним з базових завдань бюджетного регулювання соціального розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aslim, E. G., & Neyapti, B. (2017). Optimal fiscal decentralization: Redistribution and welfare implications. *Economic Modelling*, 61, 224-234.
2. Bahl, R., & Bird, R. M. (2018). *Fiscal Decentralization and Local Finance in Developing Countries*. Edward Elgar Publishing.
3. Baekgaard, M., & Kjaergaard, M. (2016). Intergovernmental grants and public expenditures: Evidence from a survey experiment. *Local Government Studies*, 42(2), 189-207.
4. Kyriacou, A. P., Muineló-Gallo, L., & Roca-Sagalés, O. (2017). Regional inequalities, fiscal decentralization and government quality. *Regional Studies*, 51(6), 945-957.
5. Sacchi, A., & Salotti, S. (2017). The influence of decentralized taxes and intergovernmental grants on local spending volatility. *Regional Studies*, 51(4), 507-522.

6. Чугунов І. Я., Павелко А. В., Канєва Т. В. та ін. Державне фінансове регулювання економічних перетворень; за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 376 с.
7. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки: монографія; за заг. ред. І. Я. Чугунова. Київ: Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
8. Pasichnyi, M., Kaneva, T., Ruban M., & Nepytyaliuk, A. (2019). The impact of fiscal decentralization on economic development. *Investment Management and Financial Innovations*, 16(3), 29-39. DOI: 10.21511/imfi.16(3). 2019.04.
9. Кузькін Є. Ю. Фінансове забезпечення фіскального простору місцевого самоврядування: монографія. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця; ПП "Технологічний Центр", 2019. 260 с.
10. Кульчицький М. І. Міжбюджетні відносини в економічній системі України: монографія. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 493 с.
11. Сторонянська І. З., Бенювська, Л. Я. Бюджети розвитку місцевих бюджетів: проблеми формування та використання в контексті поглиблення фінансової децентралізації. *Фінанси України*. 2016. № 5. С. 34-47.
12. Юшко С. В. Роль місцевих податків і зборів у формуванні доходів бюджетів місцевого самоврядування. *Фінанси України*. 2018. № 1. С. 72-87.
13. Tiebout, C. M. (1956). A pure theory of local expenditures. *Journal of political economy*, 64 (5), 416-424.
14. Barro, R. J. (2001). Human Capital and Growth. *American Economic Review*, 91(2).
15. Benos, N., & Zotou, S. (2014). Education and economic growth: A meta-regression analysis. *World Development*, 64, 669-689.
16. Hanif, N., & Arshed, N. (2016). Relationship between School Education and Economic Growth: SAARC Countries. *International Journal of Economics and Financial*. Issues 6(1), 294-300.
17. Hongyi, L. I., & Huang, L. (2009). Health, education, and economic growth in China: Empirical findings and implications. *China Economic Review*, 20(3), 374-387.
18. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
19. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk>.
20. Buchanan, J. M., & Musgrave, R. A. (1999). Public finance and public choice: two contrasting visions of the State. *Mit Press*.
21. OECD Data. URL: <https://data.oecd.org>.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2020.

Kaneva T., Drepin A. Intergovernmental relations in conditions of decentralization.

Background. There is a plethora of factors that affect the intergovernmental relations, e. g. institutional, social, economic, and administrative. The regulation of the institutions' functional powers should be arranged regarding the necessity of the financial resources' redistribution between the hierarchical components of the budgetary system, on basis of the principals of sufficiency, economy, efficiency and effectiveness.

The **aim** of this article is to define the statements on the domestic intergovernmental relations' improvement in order to regulate the administrative-territorial units' social and economic development.

Materials and methods. This article's theoretical and methodological bases are represented by the scientific works of domestic and foreign scholars. The systematic approach, methods of analytical estimation, synthesis, economic-mathematical modeling, and scientific abstraction were applied.

Results. The prospects for the intergovernmental relations' further development in conditions of decentralization are suggested. The provisions on increasing the fiscal significance of local taxes, in particular the property tax, are substantiated. The territorial communities' financial capacity criteria are investigated. The functional peculiarities of the intergovernmental transfers' in Ukraine are determined. The propositions to increase the efficiency of investment grants, educational and medical subventions have been determined.

Conclusion. The intergovernmental fiscal relations' development should be focused both on the public finances and fiscal discipline improvement. The incentives to expand the economic and tax bases of the territories should be provided as well. The sub-system of the local taxes, fees and contributions has a potential for strengthening the local communities' financial capacity. Considering the above, it is important to improve those taxes' quality of administration using the appropriate modern financial technologies. It is advisable to specify the indicators and criteria that are regarded, while the subsidies for social and economic development of the territories are allocated. In order to justify the mechanism for the conditional intergovernmental grants' allocation, the national quality standards for public services should be taken into account.

Keywords: local budgets, budget decentralization, local budget revenues, local taxes, intergovernmental transfers, public services.

REFERENCES

1. Aslim, E. G., & Neyapti, B. (2017). Optimal fiscal decentralization: Redistribution and welfare implications. *Economic Modelling*, 61, 224-234 [in English].
2. Bahl, R., & Bird, R. M. (2018). Fiscal Decentralization and Local Finance in Developing Countries. Edward Elgar Publishing [in English].
3. Baekgaard, M., & Kjaergaard, M. (2016). Intergovernmental grants and public expenditures: Evidence from a survey experiment. *Local Government Studies*, 42(2), 189-207 [in English].
4. Kyriacou, A. P., Muinel-Gallo, L., & Roca-Sagalés, O. (2017). Regional inequalities, fiscal decentralization and government quality. *Regional Studies*, 51(6), 945-957 [in English].
5. Sacchi, A., & Salotti, S. (2017). The influence of decentralized taxes and intergovernmental grants on local spending volatility. *Regional Studies*, 51(4), 507-522 [in English].
6. Chugunov, I. Ja., Pavelk, A. V., Kanjeva, T. V. et al. (2015). *Derzhavne finansove reguljuvannja ekonomichnyh peretvoren' [State financial regulation of economic transformations]*. A. A. Mazaraki (Ed.). Kyiv: Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t [in Ukrainian].
7. *Bjuzhethno-podatкова polityka u systemi reguljuvannja ekonomiky (2018) [Fiscal policy in the system of economic regulation]*. I. Ja. Chugunov (Ed.). Kyiv: Globus-Press [in Ukrainian].
8. Pasichnyi, M., Kaneva, T., Ruban M., & Nepytyaliuk, A. (2019). The impact of fiscal decentralization on economic development. *Investment Management and Financial Innovations*, 16(3), 29-39. DOI: 10.21511/imfi.16(3).2019.04 [in English].
9. Kuz'kin, Je. Ju. (2019). *Finansove zabezpechennja fiskal'nogo prostoru misceвого samovrjaduvannja [Financial support of the fiscal space of local self-government]*. Harkiv: HNEU im. S. Kuznecja; PP "Tehnologichnyj Centr" [in Ukrainian].
10. Kul'chyc'kyj, M. I. (2015). *Mizhbjuzhethni vidnosyny v ekonomichnij systemi Ukrai'ny [Intergovernmental relations in the economic system of Ukraine]*. L'viv: LNU im. I. Franka [in Ukrainian].
11. Storonjans'ka, I. Z., & Benovs'ka, L. Ja. (2016). Bjuzhety rozvytku miscevyh bjuzhethiv: problemy formuvannja ta vykorystannja v konteksti poglyblennja finansovoi' decentralizacii' [Development budgets of local budgets: problems of formation and use in the context of deepening financial decentralization]. *Finansy Ukrai'ny – Finance of Ukraine*, 5, 34-47 [in Ukrainian].
12. Jushko, S. V. (2018). Rol' miscevyh podatkiv i zboriv u formuvanni dohodiv bjuzhethiv misceвого samovrjaduvannja [The role of local taxes and fees in the formation of local government revenues]. *Finansy Ukrai'ny – Finance of Ukraine*, 1, 72-87 [in Ukrainian].

13. Tiebout, C. M. (1956). A pure theory of local expenditures. *Journal of political economy*, 64 (5), 416-424 [in English].
14. Barro, R. J. (2001). Human Capital and Growth. *American Economic Review*, 91(2) [in English].
15. Benos, N., & Zotou, S. (2014). Education and economic growth: A meta-regression analysis. *World Development*, 64, 669-689 [in English].
16. Hanif, N., & Arshed, N. (2016). Relationship between School Education and Economic Growth: SAARC Countries. *International Journal of Economics and Financial. Issues* 6(1), 294-300 [in English].
17. Hongyi, L. I., & Huang, L. (2009). Health, education, and economic growth in China: Empirical findings and implications. *China Economic Review*, 20(3), 374-387 [in English].
18. Derzhavna sluzhba statystyky Ukraini'ny [State Statistics Service of Ukraine]. www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
19. Ministerstvo finansiv Ukraini'ny [Ministry of Finance of Ukraine]. mof.gov.ua. Retrieved from <https://mof.gov.ua/uk> [in Ukrainian].
20. Buchanan, J. M., & Musgrave, R. A. (1999). Public finance and public choice: two contrasting visions of the State. *Mit Press* [in English].
21. OECD Data. Retrieved from <https://data.oecd.org> [in English].

ЗАМКОВА Наталія,
д. філос. н., професор, директор
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного
торговельно-економічного університету
вул. Соборна, 87, м. Вінниця, 21050, Україна

E-mail: ZamkovaN@ytei.com.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9557-2607>

ГНИДЮК Інна,
к. е. н., доцент, завідувач кафедри фінансів
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного
торговельно-економічного університету
вул. Соборна, 87, м. Вінниця, 21050, Україна

E-mail: Hnydiuk@ytei.com.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6724-7740>

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА СУБНАЦІОНАЛЬНОГО РІВНЯ

Обґрунтовано питання осучаснення адміністративно-територіального устрою України та його впливу на фінансову політику субнаціонального рівня. Розглянуто основні складові фінансової політики, досліджено сучасний стан формування та розвитку фінансової політики субнаціонального рівня на прикладі Вінницької області. Запропоновано напрямки розвитку фінансової політики субнаціонального рівня в умовах адміністративно-територіальної реформи.

Ключові слова: фінансова політика, субнаціональний рівень, податкова політика, бюджетна політика, інвестиційна політика.

Замкова Н., Гнидюк И. Финансовая политика субнационального уровня. Обоснованы вопросы модернизации административно-территориального устройства Украины и его влияния на финансовую политику субнационального уровня. Рассмотрены основные составляющие финансовой политики, исследовано современное состояние формирования и развития финансовой политики субнационального уровня на примере Винницкой области. Предложены направления развития финансовой политики субнационального уровня в условиях административно-территориальной реформы.

Ключевые слова: финансовая политика, субнациональный уровень, налоговая политика, бюджетная политика, инвестиционная политика.

Постановка проблеми. Важливим аспектом соціально-економічного розвитку держави є виразно окреслене, інтенсивне функціонування фінансової системи, ефективність якої вимагає формування результативної фінансової політики як на національному, так і на субнаціональному рівнях. Базові принципи та механізми формування, організації і регулювання руху фінансових ресурсів на всіх рівнях бюджетної системи України визначає саме фінансова політика. В умовах європейської інтеграції зміни адміністративного методу на індикативний у взаємовідносинах "центр – регіон", а також під впливом процесів глобалізації, все більшої значущості набуває максимальне врахування потреб регіону. Отже, враховуючи те, що саме від ефективності

фінансової політики залежить темп соціально-економічного розвитку як держави в цілому, так і регіонів зокрема, дійдемо висновку про необхідність дослідження фінансової політики саме на субнаціональному рівні, оскільки не всі визнають райони та області реальним рівнем локального врядування якраз через те, що їх виконавчі органи обираються державою. Натомість їх варто було б називати "субнаціональними органами влади" або навіть "територіальними представництвами влади". Проте і у вітчизняному законодавстві, і в щоденному мовленні ці органи називають місцевим самоврядуванням, хоча в дійсності це має стосуватися тільки міст обласного значення і об'єднаних територіальних громад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За період становлення України як суверенної та незалежної держави вітчизняними науковцями постійно проводяться дослідження з переформатування фінансової політики та її складових в умовах реформи децентралізації влади. Сучасний стан фінансової політики України та її складових досліджували В. Малишко, А. Пучко, І. Чугунов, М. Пасічний [1–3]; вплив євроінтеграційних процесів на розвиток та переформатування фінансової політики розглядав О. Курило [4]; напрямки розвитку фінансової політики вивчали А. Мазаракі, С. Волосович [5], а шляхи її удосконалення – С. Задворних [6]. Фінансову політику з посиленням наголосом на бюджетну її складову досліджено у працях Г. Возняк, І. Долозіної, А. Павелко, В. Макогон [7–10]; податкова складова фінансової політики представлена у працях А. Нікітішина [11]; роль монетарної складової у механізмі фінансової політики розглянуто В. Міщенком, І. Льоном [12], В. Лагутіним [13] та ін.

Однак попри достатній рівень існуючих досліджень становлення та розвитку фінансової політики держави подальшого вивчення в реаліях сьогодення потребують проблеми реалізації фінансової політики на субнаціональному рівні, розкриття напрямів підвищення її ефективності в умовах осучаснення адміністративно-територіального устрою України.

Метою статті є дослідження сучасного стану фінансової політики на субнаціональному рівні та обґрунтування пріоритетних напрямів її ефективності.

Матеріали та методи. Основою дослідження є сукупність таких наукових методів, як узагальнення, порівняння, статистичний, аналізу та синтезу (для з'ясування загальних та особливих рис фінансової політики на субнаціональному рівні). Інформаційну базу дослідження сформували наукові доробки вітчизняних та зарубіжних учених і практиків, статистичні матеріали та інтернет-джерела.

Результати дослідження. В умовах реформи гостро постає питання осучаснення адміністративно-територіального устрою України та дослідження сучасного стану державної регіональної фінансової політики. Попри те, що з 2014 р. Україна перебуває у стані реформ

і реформатування бюджетної системи, бюджетний устрій залишається трирівневим, а саме: Автономна Республіка Крим та області – субнаціональний (регіональний) рівень, райони відносять до субрегіонального рівня, громади – до базового, що підпорядковують один або більше населених пунктів [14, с. 11].

Наразі актуальним питанням є фінансове облаштування всіх рівнів бюджетної системи та забезпечення їх соціально-економічного розвитку. Особливе значення в дослідженні цього питання належить фінансовій політиці субнаціонального рівня України. Таку політику варто розглядати у напрямку бюджетної, податкової, кредитної та інвестиційної політик регіону.

Попри те, що протягом останніх п'яти років держава намагається сформулювати цілі та завдання субнаціональної фінансової політики, вона все ще має імпульсивний, тактичний та індивідуальний характер. Особливо помітний тактичний характер, оскільки фінансова політика підпорядковується поточним завданням, виконує функції перерозподілу та стабілізації, неповною мірою відповідає стратегічним орієнтирам соціально-економічного розвитку [7, с. 241].

З огляду на це, досліджено сучасний стан фінансової політики Вінницької області. Основу фінансової політики субнаціонального рівня формує бюджетна політика, пов'язана безпосередньо з формуванням, а також виконанням бюджетів усіх рівнів. Основні показники доходів бюджету Вінницького регіону без урахування офіційних трансфертів наведено у *табл. 1*.

Таблиця 1

**Доходи бюджету Вінницької області (без офіційних трансфертів)
у 2014–2018 рр., млн грн**

Показник	2014	2015	2016	2017	2018	Відхилення (2018/2014)
Податкові надходження	1 103.2	1 162.3	1 754.2	5 497.3	6 702.9	5 599.7
Неподаткові надходження	155.3	323.4	330.5	1227.9	1103.5	948.2
Доходи від операцій з капіталом	1.7	96.8	62.9	82.7	112.7	111.0
Усього	1 260.2	1 582.5	2 147.6	6 807.9	7 919.1	6 658.9

Джерело: складено авторами за даними Департаменту фінансів Вінницької обласної державної адміністрації.

З *табл. 1* випливає, що податкові надходження займають лівову частку у дохідній частині бюджету Вінницької області, якщо не враховувати офіційних трансфертів – приблизно 80 %, інші 20 % припадають на неподаткові надходження та доходи від операцій з капіталом. Загалом податкові надходження протягом 5 останніх років займають більшу частину доходів. Так, у 2014 р. цей показник становив 34.3 %, у 2015 р. – 42.6 %, у 2016 р. – 55.6 %, у 2017 р. – 66.6 %, у 2018 р. – 75.6 %. Можна спостерігати збільшення частки податкових надходжень з 2014 р. по 2018 р., що свідчить про поліпшення стану податкової політики області.

Найбільша частка у доходах бюджету Вінницької області належить податку на доходи фізичних осіб, яка у 2018 р. становила 5 137.2 млн грн (48.2 %). Друге місце посідають місцеві податки і збори, частка цього податку в загальних надходженнях у 2018 р. становила 22.4 %, хоча ще в 2013 р. – 7.9 %, у 2014 – 9.1 %, 2015 – 22.4 %, 2016 – 24.8 %.

Два зазначених податкових надходження (податок на доходи фізичних осіб і місцеві податки та збори) становлять 70.6 % від загальних податкових надходжень до місцевих бюджетів. Важливо і те, що за рахунок власних податкових джерел органи місцевої влади Вінницької області можуть фінансувати вагому частку своїх потреб. У цьому випадку і залежність відносно вхідних грошових потоків місцевих бюджетів від резолюції вищих владних органів буде мінімальною.

Неподаткові надходження та доходи від операцій з капіталом не охоплюють таких масштабів, як податкові надходження. Проте упродовж аналізованого періоду відбувається явне їх збільшення. Так, неподаткові надходження з 2014 по 2017 рр. збільшились на 1 072.6 млн грн. Доходи від операцій з капіталом за досліджуваний період зросли, що свідчить про ефективне управління власним капіталом.

Динаміку надходжень офіційних трансфертів від органів державного управління до бюджету Вінницької області протягом останніх шести років представлено у *табл. 2*.

Таблиця 2

**Офіційні трансферти від органів державного управління до бюджету
Вінницької області у 2014-2019 рр., млн грн**

Показник	2014	2015	2016	2017	2018	2019 (план)
Базова дотація	312.3	314.9	262.2	301.2	353.4	400.8
Додаткові дотації	–	–	–	745.5	718.7	642.4
Субвенції	7 018.9	6 951.0	8 302.9	10 785.8	11 596.3	11 116.9
Усього	7 331.2	7 265.9	8 565.1	11 832.5	12 668.4	12 160.1

Джерело: складено авторами за даними Департаменту фінансів Вінницької обласної державної адміністрації.

Офіційні трансферти мають найбільшу частку у дохідній частині обласного бюджету. Обсяги офіційних трансфертів, виділених бюджету Вінницької області, в 2018 р. збільшились на 521.9 млн грн відносно 2017 р. та на 411.1 млн грн порівняно з 2014 р., їх частка у доходах місцевих бюджетів Вінницької області в 2014–2019 рр. становила близько 63 %, що свідчить про високий рівень залежності бюджетів від міжбюджетних трансфертів.

Аналіз динаміки надходження офіційних трансфертів у 2014–2019 рр. у Вінницької області демонструє тенденцію до збільшення обсягів базової та додаткових дотацій. Зокрема, у 2018 р. ці показники становили 353.4 млн грн та 718.6 млн грн, що відповідно на 41.1 млн грн та 718.6 млн грн більше, ніж в аналізованому 2014 р.

Обсяги надходження субвенцій не мають чіткої динаміки в досліджуваний період, що пов'язано з особливістю фінансування певних програм. Так, у 2014 р. сума субвенцій становила 7 018.9 млн грн, що на 67.9 млн грн більше, ніж у 2015 р. Проте у 2016–2019 рр. цей показник мав чітку динаміку до збільшення та зріс у 2018 р. на 3 293.3 млн грн порівняно з аналізованим 2016 р.

Динаміку міжбюджетних трансфертів з обласного бюджету у 2014–2019 рр. за районами Вінницької області представлено у *табл. 3*.

Таблиця 3

Міжбюджетні трансферти з Вінницького обласного бюджету у 2014–2019 рр., млн грн

Район	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Барський	79.2	15.9	14.8	31.9	32.6	24.8
Бершадський	86.0	17.7	13.9	32.5	39.8	32.4
Вінницький	71.3	10.3	14.3	38.1	40.7	37.2
Гайсинський	75.1	8.8	6.9	25.1	16.0	13.4
Жмеринський	64.8	15.9	13.8	27.6	25.3	23.2
Ллінецький	58.2	4.5	0.6	12.6	9.0	8.0
Калинівський	76.5	14.4	10.7	39.8	21.8	12.6
Козятинський	74.5	12.8	8.7	27.8	24.8	18.9
Крижопільський	39.9	2.3	1.7	12.3	10.8	7.5
Липовецький	56.2	13.2	8.9	24.1	22.5	14.6
Літинський	64.4	12.7	9.9	27.1	28.4	21.1
Могилів-Подільський	51.0	15.1	13.4	23.7	30.9	27.5
Мурованокуриловецький	41.3	8.9	7.4	19.6	18.5	13.7
Немирівський	66.1	7.2	7.4	23.4	13.6	13.5
Оратівський	38.2	6.0	4.3	14.0	9.0	6.1
Піщанський	27.6	5.0	3.4	6.8	12.3	9.7
Погребищенський	43.6	9.4	6.9	13.7	15.3	10.9
Теплицький	45.4	7.8	5.7	18.0	16.0	13.3
Тиврівський	70.3	10.9	8.5	28.7	15.8	7.5
Томашпільський	46.2	7.8	5.1	14.7	13.7	9.7
Тростянецький	52.5	7.1	4.5	18.4	17.0	10.4
Тулчинський	70.8	15.9	9.8	29.3	29.4	24.4
Хмельницький	72.3	12.3	9.1	27.1	20.5	17.0
Чернівецький	35.3	8.4	7.2	12.6	15.7	14.3
Чечельницький	35.4	8.0	6.2	14.6	18.4	14.8
Шаргородський	10.4	23.3	19.2	45.1	47.2	39.2
Ямпольський	57.4	14.3	11.6	19.5	30.4	26.0

Джерело: складено авторами за даними Департаменту фінансів Вінницької обласної державної адміністрації.

Результати аналізу міжбюджетних трансфертів з Вінницького обласного бюджету до бюджетів районів свідчать, що стійкої динаміки до збільшення або зменшення їх суми немає. Загальні суми трансфертів, які передаються на районний рівень, залежать від особливостей фінансування певних програм та проєктів, які розвиваються на певній території.

Місцеві податки й збори посідають вагомe місце у формуванні бюджету Вінницької області, динаміку їх надходжень представлено у *табл. 4*.

Таблиця 4

**Місцеві податки та збори до бюджету Вінницької області,
2014–2019 рр., млн грн**

Надходження	2014	2015	2016	2017	2018	2019 (план)
Плата за землю	498.8	435.4	627.0	754.2	842.7	896.6
Плата за нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	3.9	15.3	28.8	64.3	98.0	110.6
Єдиний податок	–	438.6	712.4	947.5	1160.0	1281.5
Туристичний збір	0.17	0.21	0.39	0.47	0.64	1.5
Збір за місце для паркування транспортних засобів	0.06	0.053	0.041	0.046	0.045	0.27
Транспортний податок	–	9.3	5.3	8.0	9.5	7.5
Усього	502.9	898.7	1373.9	1774.5	2110.9	2297.9

Джерело: складено авторами за даними Департаменту фінансів Вінницької обласної державної адміністрації.

Результати аналізу місцевих податків та зборів свідчать, що найбільшу частку займає плата за землю, яка у 2018 р. на 11.7 % більше, ніж у 2017 р. Вагоме місце серед місцевих податків та зборів посідає плата за нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, що є структурним елементом податку на майно. Цей податок у 2018 р. на 33.7 млн грн більше, ніж у 2017 р.

Єдиний податок у 2018 р. також показав тенденцію до збільшення: на 22.4 % порівняно з 2017 р. Так само і у транспортному податку, який у 2018 р. зріс на 1.6 млн грн відносно 2017 р. Демонструють тенденцію до збільшення збори за місця для паркування транспортних засобів та туристичний.

Для ефективного аналізу фінансової політики Вінницької області розглянемо систему видатків, за допомогою яких органи місцевого самоврядування Вінниччини виконують поставлені перед ними функції (*табл. 5*).

Таблиця 5

**Структура видатків бюджету Вінницької області за функціональною
класифікацією у 2014–2019 рр., млн грн**

Напрямок фінансування	2014	2015	2016	2017	2018	2019 (план)	Відхилення (2018/2014)
Державне управління	340.5	427.0	519.8	811.2	1 171.4	1 447.5	1 107
Економічна діяльність	12.5	18.1	21.7	22.4	48.0	67.5	55
Охорона навколишнього природного середовища	6.3	15.4	6.9	22.9	16.3	58.6	52.3
Житлово-комунальне господарство	109.1	385.1	283.7	399.9	548.1	774.4	6 65.3
Охорона здоров'я	1 617.8	1 985.2	2 005.2	280.0	2 978.4	3 008.5	1 390.7
Духовний та фізичний розвиток	64.2	82.5	100.9	1 437.9	180.3	214.4	150.2
Освіта	2 595.1	3 121.3	3 282.4	4 820.8	6 008.3	6 896.8	4 301.7
Соціальний захист та соціальне забезпечення	3 121.3	2 792.3	4 720.3	6 258.5	6 413.9	4 500.9	2 393.5
Усього	6 852.9	8 799.8	10 940.3	16 574.6	16 796.7	16 968.6	10 115.7

Джерело: складено авторами за даними Департаменту фінансів Вінницької обласної державної адміністрації.

За 2018 р. з бюджету області проведено видатків на 97.5 % від плану на рік з врахуванням змін загальною сумою на 172.4 млн грн (або на 14.1 %) більше, ніж у 2017 р. Вагому частку серед видатків бюджету області за функціональною класифікацією займає соціальний захист та соціальне страхування. Як видно з *табл. 5*, у 2018 р. порівняно з 2014 р. спостерігається збільшення частки вихідних грошових потоків на соціальний захист та соціальне забезпечення на 2 393.5 млн грн. Витрати на соціальний захист та соціальне забезпечення збільшилися за рахунок збільшення обсягу видатків на соціальний захист пенсіонерів.

Крім того, за 2018 р. на фінансування житлово-комунального господарства використано на 4.8 % більше проти аналогічного періоду минулого року, на будівництво – на 40.4 %, на утримання та розвиток автомобільних доріг – у 2.9 раза більше.

За 2018 р. проведено 18 424.1 млн грн видатків загального фонду, що становить 97.8 % плану на рік з урахуванням змін (заплановано 18 836.1 млн грн), проти 2017 р. цей показник збільшився на 2 064.7 млн грн або на 12.6 %.

Кредитну політику у Вінницькій області можна розглядати за: наданням пільгових довгострокових кредитів молодим сім'ям на будівництво та придбання житла; бюджетними позиками суб'єктам господарювання; довгостроковими кредитами індивідуальним забудовникам (*табл. 6*).

Таблиця 6

Надання кредитів з обласного бюджету у 2014-2019 рр., млн грн

Показник	2014	2015	2016	2017	2018	2019 (план)
Пільгові довгострокові кредити молодим сім'ям на будівництво та придбання житла	–	–	–	1.3	1.4	2.0
Бюджетні позички суб'єктам господарювання	0.8	6.2	6.7	17.4	14.8	8.1
Довгострокові кредити індивідуальним забудовникам житла	6.4	4.3	10.3	10.1	10.1	13.7

Джерело: складено авторами за даними Департаменту фінансів Вінницької обласної державної адміністрації.

Як випливає з *табл. 6*, у 2018 р. молодим сім'ям на будівництво та придбання житла видано пільгових довгострокових кредитів на 115.1 тис. грн більше, ніж у попередньому році, проте бюджетних позичок суб'єктам господарювання – суттєво менше, а довгострокових кредитів індивідуальним забудовникам житла – лише на 14.3 тис. грн менше, ніж в аналізованому 2017 р.

Варто звернути увагу, що у 2018 р. повернуто коштів по пільгових довгострокових кредитах молодим сім'ям на будівництво та придбання житла у розмірі 0.5 млн грн, бюджетних позичок від суб'єктів господарювання – 4.9 млн грн та довгострокових кредитів від індивідуальних забудовників житла – 5.4 млн грн.

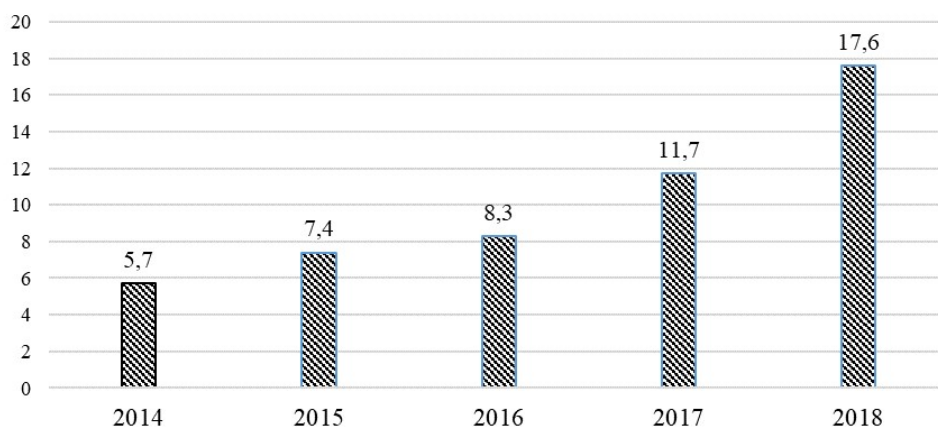
Вінницький регіон є одним з найбільш інвестиційно привабливих, так як має чималий промисловий, сільськогосподарський, а також

науковий потенціал, розвинену транспортну інфраструктуру, зручне географічне розміщення відносно ринків нашої держави, країн ЄС та СНД.

На інвестиційному ринку Вінниччини вагому частку посідають інвестиції в основний капітал, а саме інвестиційні проєкти, які безпосередньо поєднані з реконструкцією й осучасненням, технічним переформатуванням працюючих підприємств, купівлею обладнання, новітніх технологій тощо.

Загалом, протягом останніх років у Вінницькому регіоні простежуються стратегічні тенденції щодо нарощення обсягів інвестицій в основний капітал (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка залучення капітальних інвестицій у Вінницькій області у 2014–2018 рр., млн грн

Джерело: побудовано авторами за даними Департаменту фінансів Вінницької обласної державної адміністрації.

З рис. 1 видно, що у 2018 р. суб'єктами господарювання всіх форм власності освоєно 63 % більше фінансових інвестицій в основний капітал з усіх джерел порівняно з 2014 р.

Розглядаючи склад інвестицій в основний капітал за видами економічної діяльності (табл. 7), можна відзначити, що більша частина інвестицій спрямована у сільське господарство та промисловість.

Дані табл. 7 доводять, що у 2016–2018 рр. у Вінницькому регіоні простежується збільшення інвестицій у сільське господарство і промисловість, інформацію і телекомунікації, транспорт, державне управління, а зменшення – у тимчасове розміщування й організацію харчування.

В основний капітал промисловості регіону у 2018 р. залучено на 42 % інвестицій більше проти 2016 р., більша частина з них спрямована у виробництво продуктів харчування. Це засвідчує, що більшість суб'єктів харчової промисловості регіону постійно працюють за новими виробничими технологіями, спрямовуючи свої зусилля на оптимізацію економічних взаємовідносин з сільгоспвиробниками, диверсифікацію асортименту продовольчих товарів та примноження експортного потенціалу.

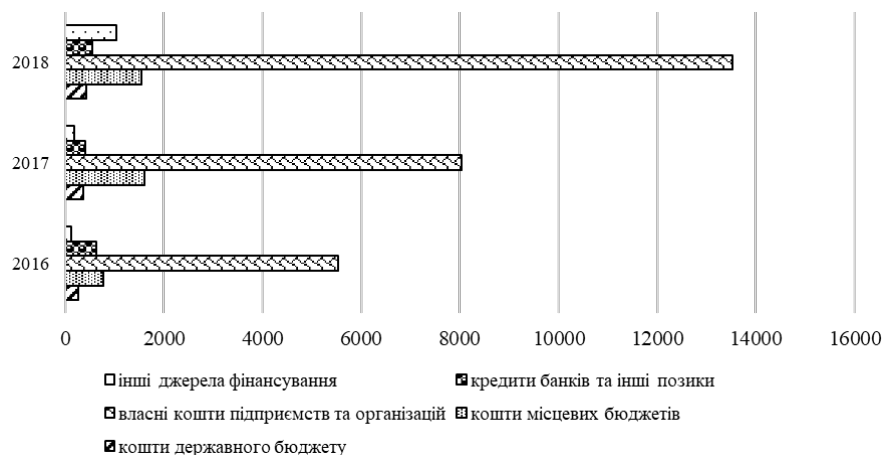
**Капітальні інвестиції Вінницької області
за видами економічної діяльності у 2016-2018 рр., млн грн**

Вид діяльності	2016	2017	2018	Відхилення (2018/2016)
Сільське, лісове та рибне господарства	337.1	4 627.6	4 803.4	1 432.6
Промисловість	1 875.3	2 485.0	7 700.1	5 824.8
Будівництво	1 048.2	1 351.4	1 703.4	221.2
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів та мотоциклів	269.0	550.4	396.7	127.6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	182.8	370.8	438.2	255.4
Тимчасове розміщення й організація харчування	16.1	10.4	225.8	209.7
Інформація та телекомунікації	47.7	54.3	92.6	44.9
Фінансова та страхова діяльність	9.9	12.0	14.7	4.8
Операції з нерухомим майном	153.2	157.1	226.7	73.5
Професійна, наукова та технічна діяльність	174.0	155.1	203.7	29.7
Державне управління та оборона; обов'язкове соціальне страхування	825.6	1 206.2	1 361.7	536.1
Освіта	124.4	114.0	141.2	16.8
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	153.5	578.5	446.5	293.0
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	18.6	22.8	21.6	3.0

Джерело: складено авторами за даними Департаменту фінансів Вінницької обласної державної адміністрації

Суттєві приватні інвестиції спрямовуються у сільське господарство. Також спостерігається щорічне зростання інвестицій у державне управління. Не менш важливим є збільшення кількості інвестицій у галузь освіти.

Інвестиційна діяльність у Вінницькій області фінансується з різних джерел (рис. 2).

Рис. 2. Основні джерела фінансування інвестиційної діяльності у Вінницькій області у 2016–2018 рр., млн грн

Джерело: складено авторами за даними Департаменту фінансів Вінницької обласної державної адміністрації.

Як засвідчують дані рис. 2, найвагомим джерелом фінансування є власні фінансові ресурси суб'єктів господарювання. Зазначений факт є позитивним, з огляду на те, що на практиці кредит майже перестав виконувати інвестиційну роль у провідних галузях промисловості та для більшості суб'єктів господарювання.

У 2016–2018 рр. впроваджено 40 інвестиційних проєктів у промисловості та суміжних галузях, це сприяло створенню понад 1 150 нових робочих місць. У регіоні сприятлива атмосфера щодо впровадження 54 довготермінових інвестиційних проєктів у промисловості та суміжних галузях.

Інвестиційний потенціал Вінниччини високо оцінили партнери з 50 країн світу, інвестувавши свої кошти в створення на території області майже 400 потужних підприємств з високими стандартами виробництва та соціальної відповідальності. Щорічно кількість підприємств з іноземними інвестиціями невинно зростає, забезпечуючи підвищення рівня добробуту населення Вінницької області.

Загалом, обсяг прямих іноземних інвестицій, внесених в економіку області станом на 1 січня 2018 р., складав 203.4 млн дол. США. Основна частина інвестицій (80.7 % загального обсягу акціонерного капіталу) надійшла з країн ЄС – 164.1 млн дол. США, з інших країн світу – 39.3 млн дол. США (19.3 %).

Регіональна фінансова політика є складовою економічної політики держави, яка представлена бюджетною, податковою, кредитною та інвестиційною політиками. Дослідження практики формування доходів місцевих бюджетів показало, що основним джерелом, за рахунок якого відбувається наповнення місцевих бюджетів, є податкові надходження та офіційні трансферти. Місцеві податки і збори також мають велике значення у наповненні бюджету Вінниччини, найбільшу частку серед них становлять плата за землю та єдиний податок.

Якщо аналізувати видаткову частину бюджету Вінницької області за 2016–2018 рр., то за функціональною класифікацією найбільше видатків спрямовано на освіту та соціальний захист – 25 % та 17 % відповідно. Найменше коштів витрачено на охорону навколишнього середовища та духовний і фізичний розвиток – 1 та 2 % відповідно.

За підсумками дослідження інвестиційної політики регіону виявлено, що незначний рівень інвестування Вінницької області за наявності потужного інвестиційного потенціалу потребує уваги як до збільшення наявних у регіоні, так і до залучення нових прямих іноземних інвестицій і супроводу інвесторів. Варто систематизувати роботу у цій сфері, творчо поставитися до організації та реалізації маркетингових заходів. Головними вектором діяльності повинні стати формування маркетинг-планів, покращання якості продукції, збільшення діапазону участі в маркетингових заходах для регіону, створення його позитивного іміджу. Потребує оновлення, а також актуалізації інформація

як на субнаціональному інвестиційному порталі, так і на інтерактивній інвестиційній карті України. Представники органів місцевого самоврядування вважають, що вирішення проблем в інвестиційній сфері в інституційному плані можливе завдяки створенню місцевої агенції регіонального розвитку із функцією залучення та супроводу інвесторів.

Висновки. Фінансова політика на субнаціональному рівні ще не є ідеальною, але реформа адміністративно-територіального устрою сприятиме її переформатуванню. Дедалі більшої актуальності набуває пошук нових напрямів розвитку фінансової політики субнаціонального рівня. Стратегічними завданнями такої фінансової політики наразі мають стати максимальне фінансове облаштування регіону, скоординованість бюджетної та податкової політики на національному та субнаціональному рівнях. Сприятливим для фінансового розвитку регіону є використання грошових ресурсів Державного фонду регіонального розвитку, прийняття бюджету участі, а також впровадження довгострокового фінансового планування на субнаціональному рівні.

Перспективами подальших розвідок у зазначеному напрямку будуть дослідження розвитку фінансової політики з урахуванням нового адміністративно-територіального поділу, а також впливу пандемії COVID-19 на фінансове забезпечення у частині його достатності на субнаціональному рівні держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Малишко В. В., Пучко А. О. Фінансова політика України на сучасному етапі. *Траектория науки*. 2017. № 1. Т. 3. С. 41-48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/trna_2017_3_1_6.
2. Пасічний М. Д. Фінансова політика держави: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 440 с.
3. Чугунов І., Пасічний М. Фінансова політика України в умовах глобалізації економіки. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2016. № 5. С. 5-18.
4. Курило О. В. Фінансова політика України в умовах євроінтеграційних процесів. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 19. С. 1085-1088.
5. Мазаракі А., Волосович С. Домінанти інституційної модернізації фінансової системи України. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2016. № 1. С. 5-23.
6. Задворних С. С. Удосконалення фінансової політики України щодо детінізації фінансових потоків шляхом створення Громадського бюро. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 4. С. 716–721. URL: <http://global-national.in.ua/archive/3-2015/148.pdf>.
7. Возняк Г. В. Бюджетна політика розвитку регіонів України в умовах фінансової децентралізації: концептуальні підходи до формування. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2017. Вип. 1(49). Т.1. С. 237-243. Серія "Економіка".

8. Долозіна І. Л. Механізми протидії податково-бюджетними дисбалансами в розвитку субнаціональної ланки публічних фінансів України. *Причорноморські економічні студії*. 2018. № 36. Ч. 2. С. 169-172.
9. Павелко А. В., Чугунов І. Я. Бюджетна політика економічного розвитку. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2015. № 2. С. 64-73.
10. Чугунов І. Я., Макогон В. Д. Бюджетна стратегія в умовах економічних перетворень. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2018. № 5. С. 5-18.
11. Нікітішин А. О. Податкова політика в умовах економічних перетворень: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 480 с.
12. Міщенко В. І., Льон І. М. Роль монетарного регулювання у стимулюванні економічного розвитку. *Фінанси України*. 2017. № 4. С. 75-93.
13. Лагутін В. Економічна політика держави та ефекти її реалізації. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2017. № 4. С. 5-20.
14. Левітас Тоні, Джикіч Ясміна. Реформа врядування на субнаціональному рівні та фінанси органів місцевого самоврядування в Україні: 2014-2018. Київ: SKL International/SIDA, 2019. 51 с.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2020.

Zamkova N., Hnydiuk I. Financial policy of the subnational level.

Background. *The maximum consideration of region's needs is increased under the European integration context, the administrative model change to the center-region relationship, as well as under the globalization processes influence. Therefore, given the fact that the rate of socio-economic development of the state and the regions depends on the effectiveness of the financial policy, in particular, it is possible to conclude that it is necessary to study the financial policy at the subnational level.*

The aim of the article is to study the current state of financial policy at the subnational level.

Materials and methods. *The methods of generalization, comparison, statistical, analysis and synthesis are used in our study. The information base of the research is formed by scientific achievements of Ukrainian scientists and practitioners, statistical materials and Internet sources.*

Results. *The current state of financial policy formation and development of the subnational level is investigated on Vinnytsia region example.*

Vinnytsia region fiscal policy analysis shows that there are different sources of filling the budget of the region, using which, local governments have the opportunity to perform their assigned functions of development of local communities. Research into the practice of local budget revenue generation has shown that tax revenues and official transfers are the main source of local budget replenishment.

Credit policy in the Vinnytsia region is considered in the context of providing preferential long-term loans to young families for construction and purchase of housing, budget loans to business entities, long-term loans to individuals.

Investigation of the region's investment policy shows the low level of investment in the region with significant investment potential and requires attention both to the existing ones in the region, as well as to attracting new foreign direct investments and support of investors.

Conclusion. *Today the issue of finding new directions for subnational level of financial policy development is becoming increasingly relevant. In our opinion, the strategic objectives of such financial policy should be the maximum financial arrangement of the region, the coordination of fiscal and tax policies at national and subnational levels.*

Keywords: financial policy, subnational level, tax policy, budgetary policy, investment policy, income, expenditures.

1. Malyshko, V. V., & Puchko, A. O. (2017). Finansova polityka Ukrainy na suchasnomu etapi [Financial Policy of Ukraine at the Present Stage]. *Traektoriya nauky – Path of Science, 1*. (Vol. 3), 41-48. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/trna_2017_3_1_6 [in Ukrainian].
2. Pasichnyj, M. D. (2019). Finansova polityka derzhavy [Financial Policy of the State]. Kyiv: *Kyiv National University of Trade and Economics* [in Ukrainian].
3. Chugunov, I., & Pasichnyj, M. (2016). Finansova polityka Ukrainy v umovah globalizacii ekonomiky [Financial Policy of Ukraine in the Conditions of Economic Globalization]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics, 5*, 5-18 [in Ukrainian].
4. Kurylo, O. V. (2018). Finansova polityka Ukrainy v umovah jevrointegracijnyh procesiv [Financial Policy of Ukraine in the Conditions of European Integration Processes]. *Naukovyj visnyk Mukachivs'kogo derzhavnogo universytetu. Ekonomika i suspil'stvo – Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Economy and Society* (Vol. 19). 1085-1088 [in Ukrainian].
5. Mazaraki, A., & Volosovych, C. (2016). Dominanty instyucijnoi modernizacii finansovoi systemy Ukrainy [Dominants of Institutional Modernization of the Financial System of Ukraine]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics, 1*, 5-23 [in Ukrainian].
6. Zadornyh, S. S. (2015). Udoshkonalennja finansovoi polityky Ukrainy shhodo detinizacii finansovyh potokiv shljahom stvorennja Gromads'kogo bjuro [Improving of Ukraine's Financial Policy to Unshadowing of Financial Flows by Establishing the Public Bureau]. *Global'ni ta nacional'ni problemy ekonomiky – Global and National Problems of Economy. Is. 4*. 716-721. Retrieved from <http://global-national.in.ua/archive/3-2015/148.pdf> [in Ukrainian].
7. Voznjak, G. V. (2017). Bjudzhetna polityka rozvytku regioniv Ukrainy v umovah finansovoi decentralizacii: konceptual'ni pidhody do formuvannja [Budget Policy of Regions Development of Ukraine in the Conditions of Financial Decentralization: Conceptual Approaches to Formation]. *Naukovyj visnyk Uzhgorods'kogo universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Is. 1(49)*. (Vol.1). 237-243 [in Ukrainian].
8. Dolozina, I. L. (2018). Mehanizmy protydii podatkovu-bjuzhjetnymy dysbalansamy v rozvytku subnacional'noi lanky publicynyh finansiv Ukrainy [Mechanisms for counteracting tax and budget imbalances in the development of the subnational link of public finances of Ukraine]. *Prychornomors'ki ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies, 36*. P. 2. 169-172 [in Ukrainian].
9. Pavelko, A. V., & Chugunov, I. Ja. (2015). Bjudzhetna polityka ekonomichnogo rozvytku [Budget policy of economic development]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics, 2*, 64-73 [in Ukrainian].
10. Chugunov, I. Ja., & Makogon, V. D. (2018). Bjudzhetna strategija v umovah ekonomichnyh peretvoren' [Budget strategy in the conditions of economic transformations]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics, 5*, 5-18 [in Ukrainian].
11. Nikitishyn, A. O. (2019). Podatkova polityka v umovah ekonomichnyh peretvoren' [Tax policy in the context of economic transformation]. Kyiv: Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t [in Ukrainian].
12. Mishhenko, V. I., & L'on, I. M. (2017). Rol' monetarnogo reguljuvannja u stymuljuvanni ekonomichnogo rozvytku [The role of monetary regulation in stimulating economic development]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine, 4*, 75-93 [in Ukrainian].
13. Lagutin, V. (2017). Ekonomichna polityka derzhavy ta efekty i'i realizacii [Economic policy of the state and the effects of its implementation]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics, 4*, 5-20 [in Ukrainian].
14. Levitas, Toni, & Dzhykich, Jasmyna (2019). *Reforma vrvaduvannja na subnacional'nomu rivni ta finansy organiv misceвого samovrvaduvannja v Ukraini: 2014-2018* [Governance reform on the subnational level and local government finances in Ukraine: 2014-2018]. Kyiv: SKL International/SIDA [in Ukrainian].

СИТНИК Ганна,

д. е. н., доцент, професор кафедри економіки та фінансів підприємства Київського національного торговельно-економічного університету вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: anna_sytnik@bigmir.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4189-180X>

ОЛЕСЕНКО Інна,

аспірант кафедри економіки та фінансів підприємства Київського національного торговельно-економічного університету вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна;

E-mail: InnaOlesenko@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6562-9668>

ПІДПРИЄМСТВА ТОРГІВЛІ: МОДЕЛЬ ОПТИМІЗАЦІЇ СТРУКТУРИ ПОТОЧНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Досліджено тенденції зміни поточних зобов'язань підприємств торгівлі України у 2012–2018 рр. та визначено їх безпосередній вплив на рівень платоспроможності підприємств. Обґрунтовано методологічні принципи та методичний підхід до оптимізації структури поточних зобов'язань підприємства торгівлі з метою забезпечення його платоспроможності.

Ключові слова: торгівля; антикризове фінансове управління; платоспроможність підприємства торгівлі; фінансування оборотних активів; поточні зобов'язання; оптимізація поточних зобов'язань.

Сытник А., Олесенко И. Предприятия торговли: модель оптимизации структуры текущих обязательств. Исследованы тенденции изменения текущих обязательств предприятий торговли Украины в 2012–2018 гг. и определено их непосредственное влияние на уровень платежеспособности предприятий. Обоснованы методологические принципы и методический подход к оптимизации структуры текущих обязательств предприятия торговли с целью обеспечения его платежеспособности.

Ключевые слова: торговля, антикризисное финансовое управление, платежеспособность предприятий торговли, финансирование оборотных средств, текущие обязательства, оптимизация текущих обязательств.

Постановка проблеми. Важливим джерелом фінансування активів, зокрема оборотних, є поточні зобов'язання, в складі яких виокремлюють короткостроковий банківський кредит, товарний кредит (поточні зобов'язання за товари, роботи, послуги), внутрішні поточні зобов'язання (поточні зобов'язання за розрахунками з бюджетом, персоналом тощо). Останні дві форми в теорії корпоративних фінансів отримали назву спонтанних джерел фінансування, з огляду на те, що їх формування є результатом певної системи договірних відносин та встановлених правил і практик розрахунків. Активне застосування цих джерел обумовлюється, насамперед, простотою залучення та дешевизною.

Проте безконтрольне нарощення обсягів спонтанного фінансування, нерациональна структура поточних зобов'язань може призводити до негативних фінансових наслідків: втрати платоспроможності, фінансової стійкості та банкрутства. З огляду на це, формування методичних підходів та принципів оптимізації поточних зобов'язань є важливою ланкою роботи фінансової служби та актуальним напрямом дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам сутності, аналізу, оцінки зобов'язань присвячені дослідження вчених та практиків різного профілю: економістів-теоретиків, обліковців, юристів, фінансистів. Особливої уваги заслуговують праці Е. Хендрігсена та М. Ван Бреда, Дж. Ван Хорна, Ю. Брігхема, Б. Нідлза, Р. Шпруза і М. Муниці, С. Росса, С. Майерса та Н. Майлуфа, І. Бланка, Є. Мниха та Н. Барабаш, Ф. Бутинця, В. Сопко, А. Загороднього та ін. Здебільшого в них висвітлено принципи визнання та оцінки зобов'язань, їх економічного змісту та класифікації, характеристики основних підходів до управління (аналізу, планування, контролю).

Однак у працях закордонних авторів у межах оптимізації структури капіталу поточні зобов'язання до уваги не беруться, тобто проблематика формування їх структури не розглядається в контексті формування капіталу [1–9]. У межах управління фінансуванням оборотних активів формування поточних зобов'язань розглянуто у контексті скорочення тривалості фінансового циклу. Проте цільовий показник тривалості фінансового циклу є індивідуальним для кожного підприємства, а його мінімізація не завжди забезпечує належний рівень платоспроможності підприємства, з одного боку, а з іншого – такий підхід орієнтується лише на визначення обсягу поточної кредиторської заборгованості, не розглядаючи її склад та структуру.

Натомість, ряд вітчизняних авторів розглядають формування зобов'язань у контексті оптимізації структури капіталу, критерії якої не завжди придатні для встановлення їх оптимального рівня [10–14]. Так, максимізація рентабельності, мінімізація середньозваженої вартості капіталу вочевидь буде досягатись за нарощення дешевших і безкоштовних джерел позикового капіталу, що сприяє нарощенню обсягів спонтанного фінансування та може обернутись втратою платоспроможності.

Таким чином, попри значний науковий доробок з питань формування капіталу, проблематика оптимізації поточних зобов'язань підприємства досі не досліджувалась. Зважаючи на суттєвий вплив обсягу та структури поточних зобов'язань на рівень платоспроможності підприємства та їх значну частку у структурі фінансування активів підприємств торгівлі, теоретичні та практичні аспекти оптимізації її структури є актуальним напрямом дослідження.

Мета статті: обґрунтувати методологічні принципи та методичний підхід до оптимізації структури поточних зобов'язань підприємства торгівлі з метою забезпечення його платоспроможності.

Матеріали та методи. Дослідження ґрунтується на принципах системного підходу. Методологічні принципи оптимізації структури поточних зобов'язань обґрунтовано із застосуванням загальнонаукових методів аналізу і синтезу, наукової абстракції. Тенденції розвитку поточних зобов'язань підприємств торгівлі України ідентифіковано методами статистичного аналізу. Методи лінійного математичного програмування застосовано для побудови моделі оптимізації структури поточних зобов'язань.

Результати дослідження. Активне залучення поточних зобов'язань наразі є типовою практикою фінансування діяльності підприємств торгівлі України (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка обсягу та рівня поточних зобов'язань підприємств торгівлі України у 2012–2018 рр.

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Усього зобов'язання	1 006 493.6	1 051 072.7	1 195 113.7	1 465 284.6	1 817 490.8	1 967 125.2	2 211 836
Поточні зобов'язання	849 708.4	882 789.9	99 878.1	1 212 225.4	1 543 044.3	1 671 853.9	1 962 177
Рівень поточних зобов'язань, %	84.42	83.99	83.33	82.73	84.90	84.99	88.71

Джерело: розраховано авторами за даними [1].

З табл. 1 випливає, що зобов'язання підприємств торгівлі у 2012–2018 рр. стабільно зростає (темпер приросту за період становив 119.76 %). Розмір поточних зобов'язань у 2018 р. зріс на 130 % порівняно з 2012 р. У загальному обсягу зобов'язань підприємств торгівлі України поточні зобов'язання посідають значну частку, яка впродовж 2012–2018 рр. незначно змінювалася і коливалася у межах 82–88 %.

При цьому в структурі поточних зобов'язань провідну частку посідали саме спонтанні джерела фінансування, зокрема, товарний кредит (табл. 2).

Таблиця 2

Структура поточних зобов'язань підприємств торгівлі України у 2012–2018 рр.

Показник	Частка, %						
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Короткострокові кредити банків	14.12	15.77	14.44	11.38	8.83	9.11	7.85
Поточна кредиторська заборгованість	59.59	58.29	58.15	56.48	51.50	56.42	59.11
Поточні забезпечення	0.00	0.32	0.30	0.50	0.43	0.58	0.63
Доходи майбутніх періодів та відстрочені комісійні доходи від перестраховиків	0.22	0.29	0.21	0.31	0.24	0.24	0.30
Інші поточні зобов'язання	26.06	25.32	26.90	31.33	39.01	33.65	32.11

Джерело: розраховано авторами за даними [1].

Зазначені тенденції зміни поточних зобов'язань на тлі розвитку оборотних активів призвели до погіршення рівня платоспроможності підприємств торгівлі (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка основних коефіцієнтів платоспроможності підприємств торгівлі України у 2012–2018 рр.

Коефіцієнт платоспроможності	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Загальної (коефіцієнт загального покриття)	1.09	1.05	0.97	0.98	1	1.03	1.02
Проміжної	0.87	0.84	0.77	0.75	0.78	0.77	0.76
Термінової	0.18	0.16	0.15	0.13	0.09	0.09	0.07
Абсолютної	0.05	0.06	0.07	0.07	0.06	0.07	0.05

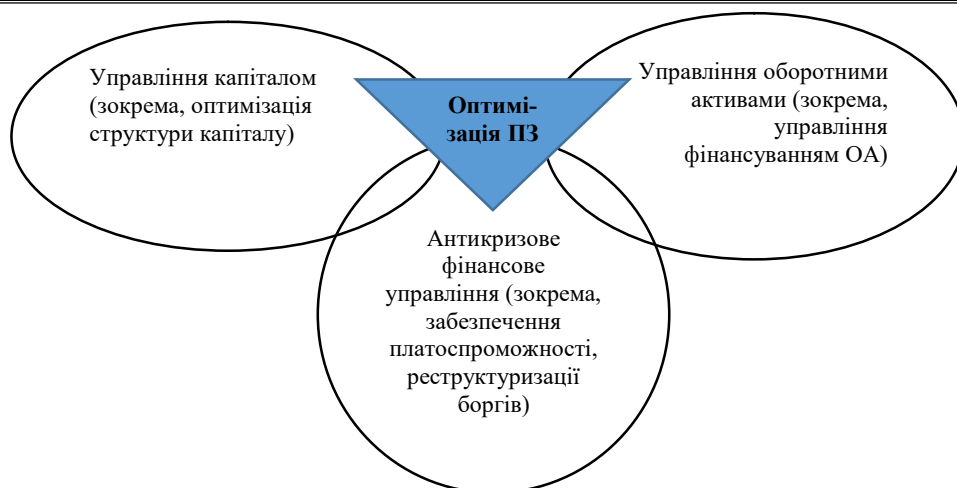
Джерело: розраховано авторами за даними [1].

Упродовж 2012–2017 рр. значення коефіцієнта загальної платоспроможності підприємств торгівлі (див. табл. 3) загалом було критичним, що свідчить про недостатність ресурсів оборотних активів (ОА) для погашення своїх поточних зобов'язань. Значення коефіцієнта проміжної платоспроможності відповідало нормативам, однак цей показник визначає платіжну можливість підприємства щодо сплати поточних зобов'язань лише за умови своєчасного проведення розрахунків з дебіторами. Значення коефіцієнта термінової платоспроможності, який показує можливість погашення короткострокових зобов'язань найближчим часом при конвертації поточних фінансових інвестицій у засоби платежу, впродовж аналізованого періоду було незадовільним. Коефіцієнт абсолютної платоспроможності, який є свідченням достатності грошових коштів для негайного покриття зобов'язань, був значно меншим за норматив.

Такий стан фінансування активів у торгівлі, його вплив на рівень та динаміку платоспроможності потребує вдосконалення підходів до управління поточними зобов'язаннями як важливого чинника забезпечення фінансової стабільності підприємств галузі. Підтримка такої стабільності необхідна для покращання загальноекономічного стану, оскільки, будучи кінцевою ланкою у просуванні товарів до споживача, торгівля, накопичуючи великі обсяги поточних зобов'язань, впливає на уповільнення оборотності коштів у масштабах економіки, що негативно впливає на підприємства інших секторів.

Оптимізація поточних зобов'язань (ПЗ) є сферою досліджень, яка розташована на перетині трьох функціональних напрямків фінансового менеджменту (рис. 1).

У межах політики управління капіталом залучення зобов'язань має відповідати основному критерію – забезпечувати зростання вартості підприємства, що відображається у підвищенні рівня фінансової рентабельності, зменшенні середньозваженої вартості капіталу.

Рис. 1. Місце оптимізації поточних зобов'язань у фінансовому менеджменті

Джерело: авторська розробка.

Основним завданням управління фінансуванням оборотних активів (у т. ч. поточних зобов'язань) є забезпечення формування їх необхідного обсягу та формування раціональної структури такого фінансування відповідно до обраного типу фінансової політики, хоча критерії такої раціональності однозначно не висвітлюються в спеціалізованій літературі.

У межах антикризового фінансового управління поточні зобов'язання розглядаються в контексті необхідності забезпечення платоспроможності підприємства, тобто здатності вчасно і в повному обсягу їх погашати.

Оптимізація обсягу та структури поточних зобов'язань передбачає встановлення такого співвідношення їх елементів та загального розміру відповідно до стану активів, які б забезпечували платоспроможність підприємства та сприяли зростанню його вартості на основі рекомендованих критеріїв. Такий підхід має системний характер і є найбільш раціональним при прийнятті управлінських рішень. Він повинен ґрунтуватись на певній системі принципів.

По-перше, це принцип багатокритеріального підходу. Зважаючи на різноспрямованість завдань управління поточними зобов'язаннями в межах різних функціональних сфер фінансового менеджменту, їх оптимізація має враховувати цей аспект і відбуватись відповідно до обраного критерію, але з урахуванням низки обмежень, які б віддзеркалювали принципові завдання управління поточними зобов'язаннями підприємства торгівлі.

По-друге, принцип забезпечення фінансування необхідного обсягу оборотних активів. Фінансова діяльність спрямована, насамперед, на обслуговування операційної діяльності підприємства. Відтак, формування поточних зобов'язань має підтримувати необхідні обсяги зростання операційної діяльності, а їх обсяг визначатиметься темпами приросту оборотних активів та можливостей формування чистого робочого капіталу:

$$ПЗ_{пл} = ОА_{пл} - ЧРК, \quad (1)$$

де $ПЗ_{пл}$ – плановий обсяг поточних зобов'язань;
 $ОА_{пл}$ – плановий обсяг оборотних активів;
 $ЧРК$ – плановий обсяг чистого робочого капіталу.

По-третє, принцип ефективності. Платоспроможність детермінується цілою системою чинників, у тому числі рівнем прибутковості діяльності: наявність прибутку підвищує потенціал формування власного капіталу, що може зменшувати потребу у формуванні поточних зобов'язань. Реалізація зазначеного принципу в практичній площині передбачає залучення поточних зобов'язань за прийнятною ціною, яка не перевищує рівень рентабельності активів:

$$V_{пз} < P_a, \quad (2)$$

де $V_{пз}$ – середньозважена вартість поточних зобов'язань, %;
 P_a – рентабельність активів, %.

Зважаючи, що внутрішні поточні зобов'язання мають нульову вартість, витрати на залучення поточних зобов'язань можна оцінити таким чином:

$$V_{пз} = V_{кбк} \cdot Ч_{кбк} + V_{тк} \cdot Ч_{тк}, \quad (3)$$

де $V_{кбк}$ – вартість короткострокових банківських кредитів (ефективна середньозважена ставка по банківських кредитах, скоригована на податковий коректор), %;
 $Ч_{кбк}$ – частка короткострокових банківських кредитів, десятковий дріб;
 $V_{тк}$ – вартість товарного кредиту, %;
 $Ч_{тк}$ – частка товарного кредиту (поточних зобов'язань за товари, роботи і послуги), десятковий дріб.

Якщо порядок визначення вартості банківського кредиту широко висвітлюється в спеціалізованій літературі, регламентований відповідними нормативними актами, то підхід до оцінювання вартості товарного кредиту потребує окремої уваги. В закордонній практиці вартість товарного кредиту обумовлюється двома факторами: ціновим дисконтом за дострокову оплату та періодом надання відстрочки платежу:

$$V_{тк} = \frac{ЦД_d}{100 - ЦД_d} \cdot \frac{360}{P_k - P_n} \cdot (1 - C_n), \quad (4)$$

де $ЦД_d$ – ціновий дисконт за дострокову оплату товарів, %;
 P_k – період кредитування (відстрочки платежу), днів;
 P_n – пільговий період, днів;
 C_n – ставка податку на прибуток, десятковий дріб.

Так, якщо підприємство пропонує умови кредитування "1/10, нетто 30" (кредит надається на 30 днів (P_k); якщо підприємство оплачує товар у перші 10 днів (P_n), то отримує цінову знижку 1 % від вартості товарів ($ЦД_d$).

Ціновий дисконт (знижку) за дострокову (або ранню) оплату (*cash discount*) розрізняють поміж інших видів цінових дисконтів: знижки з ціни продажу (*trade discount*), яка надається оптовим покупцям; знижки за великий обсяг партії товару (*quantity discount*), тобто ідентифікується виключно з ранньою оплатою в межах пільгового періоду кредитування. В українських реаліях законодавче поле не дає змоги пропонувати цінові дисконти за дострокову оплату після відвантаження товарів, що унеможливує застосування формули (4) для обчислення вартості товарного кредиту. Інколи це створює ілюзію безкоштовності поточної кредиторської заборгованості за товари, роботи і послуги або певних перешкод у її оцінюванні. Проте раціональна економічна поведінка ринкових агентів спонукає їх отримати певну винагороду за відволікання власного оборотного капіталу та кредитування покупців. Тому зазвичай продавці, що пропонують відстрочку платежу, збільшують ціну продажу товарів, якщо він оплачується з відтермінуванням, а зростання ціни визначається періодом надання кредиту та особливостями кредитної політики підприємства. Таким чином, підприємство-продавець, не пропонуючи ціновий дисконт за дострокову оплату, встановлює приховану цінову надбавку за надання відстрочки платежу, яка, власне, і визначатиме вартість товарного кредиту. Відтак, вартість товарного кредиту в умовах вітчизняного правового поля буде визначатись за формулою (5):

$$V_{TK} = \frac{ЦН_{В360}}{П_K} \cdot (1 - C_{п}), \quad (5)$$

де $ЦН_{В}$ – цінова надбавка за надання відстрочки платежу, яка визначається у відсотках до базової ціни (при оплаті за фактом поставки).

Важливою умовою ефективності залучення товарного кредиту є забезпечення його нижчої вартості порівняно з банківським кредитом, з огляду на те, що останній є універсальною формою кредитування (позика надається в грошовій формі). Інакше підприємству доцільніше залучати банківський кредит і бути більш гнучким у здійсненні закупівельної діяльності. Таким чином, важливою умовою ефективності формування поточних зобов'язань є дотримання умови (6):

$$V_{TK} < V_{KBK} \quad (6)$$

де V_{TK} – вартість товарного кредиту;

V_{KBK} – вартість короткострокового банківського кредиту.

По-четверте, принцип відповідності строків погашення. Можливість забезпечення платоспроможності підприємства обумовлюється не лише наявністю достатньої ліквідної маси активів для покриття поточних зобов'язань, а і співвідношенням рівня ліквідності цих активів та термінів погашення поточних зобов'язань. Відсутність "касових

розривів" можлива лише за умови, що поточні активи швидше трансформуються в грошові кошти за ринковою вартістю, ніж настає термін погашення поточних зобов'язань. Це можна описати такою нерівністю:

$$ПО_{oa} < ПО_{pz}, \quad (7)$$

де $ПО_{oa}$ – середній період обороту оборотних активів;
 $ПО_{pz}$ – середній період обороту поточних зобов'язань.

По-н'яте, принцип функціональної відповідності. Формування поточних зобов'язань є результатом реалізації на підприємстві певного типу політики фінансування оборотних активів. Важливий чинник платоспроможності – вибір джерел фінансування відповідно до структури активів. Принциповим моментом є узгодженість обсягів окремих видів поточних активів та поточних зобов'язань, особливо найменш ліквідних видів оборотних активів – запасів. Відповідно до існуючих моделей фінансової стійкості, запаси ризиковано фінансувати за рахунок внутрішніх поточних зобов'язань, порушення термінів погашення яких тягне фінансову та адміністративну відповідальність. Тому важливою умовою формування структури поточних зобов'язань є дотримання необхідності покриття запасів так званими "нормальними джерелами", до складу яких включають: чистий робочий капітал, товарний кредит та короткостроковий банківський кредит:

$$ЗВ \leq НДФ, \quad (8)$$

де $ЗВ$ – сума запасів та витрат майбутніх періодів (у складі оборотних активів);
 $НДФ$ – нормальні джерела фінансування.

Зазначені принципи покладено в основу побудови математичної моделі задачі оптимізації обсягу та структури поточних зобов'язань підприємства торгівлі, зокрема на метод лінійного програмування. Введемо необхідні позначення (табл. 4).

Таблиця 4

Основні позначення для побудови математичної моделі задачі оптимізації обсягу та структури поточних зобов'язань підприємства торгівлі

Оборотні активи	Умовне позначення	Джерело фінансування	Умовне позначення
Запаси, витрати майбутніх періодів	$a1$	Чистий робочий капітал	$b1 = a \cdot x1$
Поточна дебіторська заборгованість за товари, роботи і послуги	$a2$	Короткострокові кредити банків	$b2 = a \cdot x2$
Поточна дебіторська заборгованість за внутрішніми та іншими розрахунками	$a3$	Поточні зобов'язання за товари, роботи і послуги (товарний кредит)	$b3 = a \cdot x3$
Грошові кошти	$a4$	Поточні зобов'язання за розрахунками (внутрішні поточні зобов'язання)	$b4 = a \cdot x4$
Разом оборотні активи	a	Разом джерела фінансування	b

де $x1-x4$ – частки окремих джерел фінансування оборотних активів у їх загальному обсягу, десятковий дріб.

Основним критерієм оптимізації є забезпечення цільового рівня платоспроможності підприємства за умови дотримання зазначених принципів, які становлять основу формування системи обмежень. Таким чином, цільовою функцією оптимізації обсягу та структури поточних зобов'язань є забезпечення цільового рівня коефіцієнта загального покриття:

$$\frac{\alpha}{a \cdot x_1 + a \cdot x_2 + a \cdot x_3 + a \cdot x_4} = \text{КЗП}_{\text{ц}}, \quad (9)$$

за обмежень (10), (11):

$$\left\{ \begin{array}{l} V_{\text{пз}} < P_a \\ V_{\text{вз}} < V_{\text{в2}} \\ \text{ПО}_{\text{а}} < \text{ПО}_{\text{пз}} \\ a_1 \leq b_1 + b_2 + b_3 \\ x_1 + x_2 + x_3 + x_4 = 1 \end{array} \right., \quad (10)$$

$$x_{1(2,3,4)} \geq 0, \quad (11)$$

де КЗПц – цільове значення коефіцієнта загального покриття;

Vпз – середньозважена вартість поточних зобов'язань;

Pa – рентабельність активів;

Vвз – вартість товарного кредиту;

Vв2 – вартість короткострокового банківського кредиту;

ПОа – середній період обороту оборотних активів;

ПОпз – середній період обороту поточних зобов'язань.

Зазначена модель розв'язується засобами табличного редактора *Excel* ("Пошук рішення"), що робить її доступною для використання підприємствами різного розміру.

Запропонований підхід забезпечує комплексне рішення проблеми оптимізації структури поточних зобов'язань відповідно до зазначених принципів та обраної підприємством фінансової політики, відповідає головній функції підприємства – забезпечення зростання його вартості шляхом введення відповідних обмежень, сприяє формуванню стану фінансової безпеки, підвищенню кредитного рейтингу підприємства.

Висновки. Поточні зобов'язання як нормальне явище в діяльності підприємства, завжди є джерелом підвищеного ризику втрати платоспроможності та потенційного банкрутства, особливо в торгівлі, де її обсяги надзвичайно високі. Водночас методологічні аспекти її оптимізації залишаються недостатньо розробленими та висвітленими в сучасних дослідженнях. Запропоновані принципи та модель оптимізації суттєво розвиває теоретичні основи управління фінансуванням оборотних активів, антикризового фінансового управління та сприяє розв'язанню актуальної проблеми підприємств торгівлі в практичній площині. Це обумовлено:

- комплексністю запропонованого підходу, його багатокритеріальністю, що віддзеркалюється в заданій системі обмежень і враховує всі завдання управління поточними зобов'язаннями;

- варіативністю вибору критерію оптимізації шляхом індивідуального встановлення цільового значення коефіцієнта загального покриття (який варіює в діапазоні від 1 до 3 відповідно до розроблених у спеціалізованій літературі рекомендацій) згідно з обраним типом фінансової політики;

- сприяє мінімізації ризику втрати платоспроможності, що є необхідною умовою фінансової безпеки та збалансованого фінансового розвитку підприємства, особливо в умовах нестабільного зовнішнього середовища;

- створює основу для контролю поточних зобов'язань та розробки дієвих механізмів усунення негативних відхилень;

- може бути основою для вдосконалення портфеля постачальників, зокрема тих, хто надає відстрочку платежу шляхом їх відбору відповідно до цільових показників вартості товарного кредиту та терміну погашення.

Загалом запропонований інструментарій дає змогу створити основу для більш осмисленого управління поточними зобов'язаннями підприємства торгівлі, структурувати цей процес. Логічним продовженням викладених положень є розроблення пропозицій щодо вдосконалення методів та механізмів контролю платоспроможності, у т. ч. поточних зобов'язань підприємства торгівлі, що буде наступним напрямом наукових розвідок авторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Хендрігсен Э. С., Ван Бред М. Ф. Теория бухгалтерского учёта; пер. с англ. под ред. Я. В. Соколова. М.: Финансы и статистика, 2000. 576 с. Серия "Бухгалтерский учёт и аудит".
3. Ван Хорн Дж. С., Вахович Дж. (мл). Основы финансового менеджмента. 12-е изд.; пер. с англ. М.: Вильямс, 2008. 1232 с.
4. Бригхем Ю., Гапенски Л. Финансовый менеджмент: полный курс: в 2. т.; пер. с англ. под ред. В.В. Ковалёва. СПб.: Экон. шк., 1997. Т.1. 497 с.
5. Нидлз Б., Андерсон Х., Колдуэлл Д. Принципы бухгалтерского учета; пер. с англ. Я. Соколова. М.: Финансы и статистика, 2004. 496 с.
6. Sproese R. A. Tentative Statement of Broad Accounting Principles for Business Enterprises. by Robert Sprouse, Maurice Moonitz. Accounting Research Study No. 3, New York: AICPA, 1962. 55-59 p.
7. Ross S. The determinants of financial structure: the incentive signaling approach. *Bell Journal of Economics*. 1977. Vol. 8. P. 23-40.
8. Myers S., Majluf N. Corporate financing and investment decisions when firms have information that investors do not have. *Journal of financial economics*. 1984. Vol. 13. P. 187-221.
9. Myers S. Still searching for optimal capital structure. *Journal of Applied Corporate Finance*. 1993. Vol. 6. P. 4-14.

10. Бланк И. А. Управление использованием капитала. Київ: Ника-Центр: Эльга, 2000. 656 с.
11. Бланк И. А. Финансовый менеджмент. Київ: Ника-Центр: Эльга, 2006. 656 с.
12. Мних Є. В., Барабаш Н. С. Фінансовий аналіз. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 536 с.
13. Щербань О. Д., Насібова О. В., Сухоруков Р. В. Методи регулювання та оптимізації структури капіталу підприємства. *Економіка та держава*, 2017. № 12. С. 82-88.
14. Слав'юк Р. А. Капітал підприємств і банків: теоретичні основи формування та управління: монографія. Київ: ДВНЗ "Університет банківської справи", 2016. 332 с.

Стаття надійшла до редакції 01.06.2020.

Sytnyk A., Olesenko I. Trade enterprises: model of optimization of current liabilities structure.

Background. An important source of financing assets, including current ones, are current liabilities. However, the uncontrolled increase of the certain types of current liabilities and their irrational structure can lead to negative financial consequences: loss of solvency or financial stability and bankruptcy.

The **aim** of the article is to substantiate the methodological principles and the methodological approach to optimizing the structure of current liabilities of the trade enterprise in order to ensure its solvency.

Materials and methods. The study is based on the principles of a systematic approach. During the research methods of analysis and synthesis, scientific abstraction, statistical analysis, linear mathematical programming have been used.

Results. We have analyzed current liabilities of Ukrainian trade enterprises during 2012–2018, identified their changing trends and their direct impact on the solvency level of enterprises, which predetermined the need for improving approaches to managing current liabilities of trade enterprises. The system of methodological principles has been proved: a multicriteria approach; providing financing of the required amount of current assets; efficiency; compliance with maturities and functional compliance. These principles founded the mathematical model of the problem of optimizing the volume and structure of current liabilities of the trading company on the basis of the linear programming method. The main optimization criterion has been identified as the target level of the enterprise solvency, as long as the above mentioned principles are followed, which form the basis of the formation of a restrictions system.

Conclusion. The suggested approach allows creating the fundamentals of a more meaningful management of current liabilities of the trade enterprise, structuring this process, and contributes to solving topical problems within a practical scope.

Keywords: trade; anti-crisis financial management; solvency of the trade enterprise; financing of current assets; current liabilities; optimization of current liabilities.

REFERENCES

1. Oficijnyj sajt Derzhavnoi' sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. www.ukrstat.gov.ua. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
2. Hjendrgigsen, Je. S., & Van Bred, M. F. (2000). *Teorija buhgalterskogo uchjota [Accounting theory]*; Ja. V. Sokolov (Ed.). [Trans]. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].

3. Van Horn, Dzh. S., & Vahovich, Dzh. (ml). (2008). Osnovy finansovogo menedzhmenta [Fundamentals of Financial Management]. [Trans]. Moscow: Vil'jams [in Russian].
4. Brigham, Ju., & Gapenski, L. (1997). Finansovyj menedzhment [Financial Management]. Polnyj kurs. [Trans]. V. V. Kovaljov (Ed.). SPb.: Jekon. shk. [in Russian].
5. Nidlz, B., Anderson, H., & Koldujell, D. (2004). Principy buhgalterskogo ucheta [Principles of Accounting]. Ja. Sokolov [Trans]. Moscow: Finansy i statistika [in Russian].
6. Sproese, R. A. (1962). Tentative Statement of Broad Accounting Principles for Business Enterprises. by Robert Sprouse, Maurice Moonitz. Accounting Research Study No. 3. New York: AICPA [in English].
7. Ross, S. (1977). The determinants of financial structure: the incentive signaling approach. *Bell Journal of Economics*. (Vol. 8). 23-40 [in English].
8. Myers, S., & Majluf, N. (1984). Corporate financing and investment decisions when firms have information that investors do not have. *Journal of financial economics*. (Vol. 13). 187-221 [in English].
9. Myers, S. (1993). Still searching for optimal capital structure. *Journal of Applied Corporate Finance*. (Vol. 6). 4-14 [in English].
10. Blank, I. A. (2000). Upravlenie ispol'zovaniem kapitala [Management of Capital Use]. Kyiv: Nika-Centr: Jel'ga [in Russian].
11. Blank, I. A. (2006). Finansovyj menedzhment [Financial Management]. Kyiv: Nika-Centr: Jel'ga [in Russian].
12. Mnyh Je. V., Barabash N. S. (2014). Finansovyj analiz [Financial Analysis]. Kyiv: Kyi'v. nac. torg.-ekon. un-t [in Ukrainian].
13. Shherban', O. D., Nasibova, O. V., & Suhorukov R. V. (2017). Metody reguljuvannja ta optymizacii' struktury kapitalu pidprijemstva [Methods of Regulation and Optimization of the Capital Structure of the Enterprise]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and State*, 12, 82-88 [in Ukrainian].
14. Slav'juk, R. A. (2016). Kapital pidprijemstv i bankiv: teoretychni osnovy formuvannja ta upravlinnja [Capital of Enterprises and Banks: Theoretical Foundations of Formation and Management]. Kyiv: DVNZ "Universytet bankivs'koi spravy" [in Ukrainian].

СОЛОПЕНКО Тетяна,
аспірант кафедри фінансів
ДВНЗ "Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана"
проспект Перемоги, 54/1, м. Київ, 03057, Україна

E-mail: tvsolopenko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4662-6936>

АЛГОРИТМ ВИЗНАЧЕННЯ ЦІЛЕЙ У БЮДЖЕТУВАННІ

Проаналізовано тематичне використання програмно-цільового бюджетування у контексті його застосування у бюджетному процесі України через поєднання програмно-цільового методу управління та організації розмежування фінансових ресурсів за призначеннями у вигляді програм для досягнення визначених результатів, оформлених у цілі. Запропоновано теоретичні аспекти алгоритмізації встановлення цілей у програмно-цільовому бюджетуванні.

Ключові слова: видатки бюджету, програмно-цільовий метод, бюджетування, державні фінанси.

Солопенко Т. Алгоритм определения целей в бюджетировании. Проанализировано тематическое использование программно-целевого бюджетирования в контексте его применения в бюджетном процессе Украины через сочетание программно-целевого метода управления и организации разграничения финансовых ресурсов по назначениям в виде программ для достижения определенных результатов, оформленных в цели. Предложены теоретические аспекты алгоритмизации цели в программно-целевом бюджетировании.

Ключевые слова: расходы бюджета, программно-целевой метод, бюджетирование, государственные финансы.

Постановка проблеми. За визначенням у публікаціях ОЕСР щодо загальних цілей фінансової діяльності у державному секторі: "Широкими цілями управління державними (публічними) фінансами є досягнення загальної фіскальної дисципліни, розподіл ресурсів на пріоритетні потреби та ефективно і результативно розмежування державних послуг. Наслідком ефективного управління державними (публічними) фінансами є досягнення сталого розвитку. Ефективно управління державними (публічними) фінансами, включаючи управління фінансовими потоками зовнішньої допомоги (які були актуальні й для сучасної України), має вирішальне значення для країн, що прагнуть і досягають прогресу у зменшенні бідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняне програмно-цільове бюджетування базується на використанні програмно-цільового методу в бюджетному процесі України, яке активно досліджували вітчизняні науковці останні 20 років. Можна відзначити праці І. Чугунова та С. Качули [2], які досліджували оцінку впливу державної фінансової

політики на розвиток бюджетної архітекτονіки, яка є середовищем реалізації програмно-цільового бюджетування. Також І. Чугунов та О. Самошкіна [3] пропонують структурно-функціональну модель системи видатків бюджету, яка виступає середовищем для реалізації цілей бюджетування. Ю. Уманців [4] розглядає складники реалізації теоретичних напрямів економічної теорії, досягаючи таким чином найбільш ефективного синтезу її практичного втілення. У своїх працях іноземні науковці Дж. Сонг, А. Мартенс, М. Ванхоук [5] показали алгоритм коригування цілей бюджетування на прикладі цільових проєктів. При загальному технічному підході до бюджетування вони пропонують забезпечити фактичне просування проєкту до цілі шляхом вимірювання показників поточного виконання проєкту та використання методологій управління проєктом для створення попереджувальних сигналів, які діють як тригери коригуючих заходів для повернення проєкту на задуману траєкторію реалізації. Н. Потрафке [6] завдяки розрахунку впливу переважачої політичної сили на структури бюджетів виявив, що як на загальному, так і центральному рівнях влада лівих поглядів витрачає більше на освіту і менше на державні послуги, ніж влада, яка демонструє праві погляди. У публікації А. Трібін [7] розглядається розподіл публічних ресурсів діючими політиками, які прагнуть переобрання. Автор представила модель для пояснення поведінкових причин при прийнятті рішень щодо перерозподілу суспільних благ та грошових допомог.

Однак значна кількість вітчизняних публікацій найчастіше висвітлювала одностайний підхід до тлумачення застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі для організації бюджетних видатків. Сутність вивчення програмно-цільового методу (ПЦМ) багато в чому базувалася на систематизації чинного бюджетного законодавства та змін до нього. Оскільки за роки реформування вітчизняного бюджетування значного економічного зростання України та покращання соціально-економічного добробуту населення не відбулося, вагомість організації підходів до використання ПЦМ у результатах управління видатками бюджетів потребує подальшого вивчення. Первинним атрибутом цільового бюджетування, яке реалізується за допомогою програм, є цілі призначень бюджетних коштів.

Метою цього дослідження стала концептуалізація та алгоритмізація визначення цілей для здійснення бюджетних видатків у контексті програмно-цільового бюджетування та актуальної організації бюджетного процесу України.

Матеріали та методи. Теоретичним та методологічним підґрунтям для написання статті стали праці вітчизняних та зарубіжних науковців, чинні нормативні акти. Дослідження проведено із застосуванням методів теоретичного узагальнення, порівняльного аналізу та синтезу.

Результати дослідження. Чинна редакція Бюджетного кодексу України станом на 2020 р. зазначає у п. 42 ст. 2 що "програмно-цільовий метод у бюджетному процесі – метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів за рахунок коштів

бюджету із застосуванням оцінки ефективності використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу" [8]. Передувала йому у формулюванні Концепція застосування ПЦМ у бюджетному процесі України, де зазначено, що "метою запровадження програмно-цільового методу у бюджетному процесі є встановлення безпосереднього зв'язку між виділенням бюджетних коштів та результатами їх використання" [9]. Також у загальній частині Концепції згадані цілі та завдання витрачання бюджетних коштів визначаються як атрибут прозорості бюджетного процесу, а п. 4 позиціонує цілі як сутність мети та завдань бюджетної програми, розмежовуючи їх. Звідси можна зробити висновок, що концептуальне значення використання результату у програмно-цільовому бюджетуванні України в законодавстві процесуально виражене через алгоритм у послідовності замкнутого циклу (рис. 1). Такий цикл відображає узагальнений підхід до поєднання цілей та оцінки при застосуванні технології програмно-цільового управління використанням фінансових ресурсів у бюджетуванні.

Рис. 1. Ціль і результат у програмно-цільовому бюджетуванні

Джерело: розроблено автором.

Риторика певних громадських аналітичних центрів чи навчальних публікацій будується на тому, що узагальнена методика сучасного бюджетування в Україні зводиться до використання ПЦМ відносно бюджетних видатків [10; 11], але тут необхідно пояснити та розмежувати відмінності між програмно-цільовим методом управління, технологією бюджетування на макрорівні та іншими можливими методами управління фінансовими ресурсами, які використовуються при бюджетуванні: аналіз організаційної структури бюджетування необхідний для його ефективного застосування та точного прогнозування ймовірності

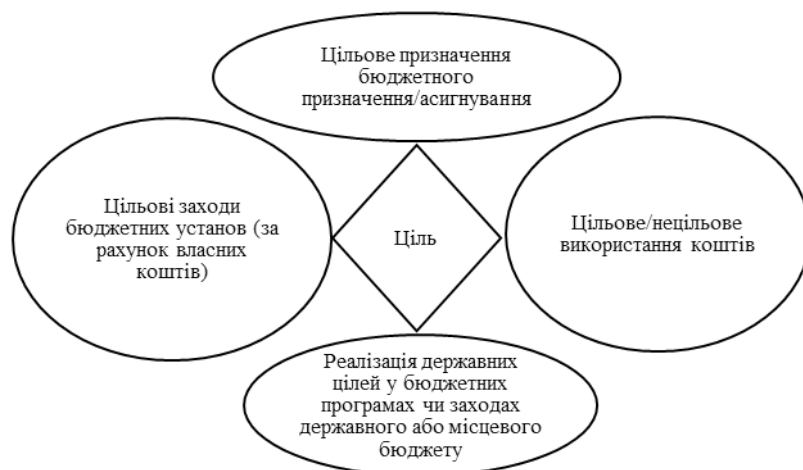
результату управлінської та фінансової діяльності, який суб'єкт управління (орган влади, виконавець бюджетної програми, розпорядник коштів) бажає отримати.

Вказаний цикл "оцінка – результат (виражений у цілі) – ресурси – результат (виконання) – оцінка" враховує результат як планового цілепокладання, так і його прагматичного втілення у процесі використання ПЦМ в управлінні публічними фінансами з оцінкою ефективності реалізації поставлених цілей згідно з п. 42 ст. 2 та п. 6 ст. 20 Бюджетного кодексу України.

Постановка цілей є підставою для наступних бюджетних призначень. Програмно-цільове бюджетування організує цілі та витрачені на їхнє досягнення фінансові ресурси. Після запровадження ПЦМ у бюджетний процес у Державному бюджеті України з 2004 р. витрати групувалися за програмами в розрізі головних розпорядників бюджетних коштів та відповідальних виконавців, а також було показано належність кожної програми до певної функції. Назви перших бюджетних програм були здебільшого досить довгими і складними для розуміння, описуючи в деталях напрямки використання коштів за програмою. Однак переважно такі назви не конкретизували мету реалізації програми, а лише окреслювали окремі заходи, які передбачалося провести за рахунок бюджетних коштів і які були спрямовані на вирішення певної задачі (зокрема, стосовно надання публічних послуг за публічні кошти) [12]. Цілі були недостатньо конкретизованими.

Згідно з Наказом Міністерства фінансів України "Про паспорти бюджетних програм" від 29.12.2002 № 1098 [13] (далі – Наказ № 1098) у чинній редакції: "паспорт бюджетної програми – документ, що визначає мету, завдання, напрями використання бюджетних коштів, відповідальних виконавців, результативні показники та інші характеристики бюджетної програми відповідно до бюджетного призначення, встановленого законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет), та цілей державної політики у відповідній сфері діяльності, формування та/або реалізацію якої забезпечує головний розпорядник". Паспорт бюджетної програми станом на 2020 р. вимагає вказувати цілі державної політики, згідно з якими здійснює свою діяльність виконавець програми, але не коригує первинність поняття "мети" програми на користь досягнення "цілей державної політики".

Чинний Бюджетний кодекс України вирізняє цілі, напрями і завдання використання бюджетних коштів. Згідно з поточною редакцією Бюджетного кодексу України на 2020 р. поняття "цілі" та прикметник "цільовий", окрім безпосередньо назви "програмно-цільового методу" управління у бюджетному процесі, використовується у випадках, показаних на *рис. 2*. Вимога цільового підходу не у всіх випадках стосується безпосередньо використання бюджетних програм, тому вважаємо доцільним конкретизувати поняття цілі та її властивості за ознаками у технології програмно-цільового бюджетування.

Рис. 2. Використання поняття "цілі" у Бюджетному кодексі України

Джерело: розроблено автором.

Додані напрями використання бюджетних коштів конкретизують бюджетні програми та плани використання бюджетних коштів розпорядниками за призначенням у розрізі економічної класифікації видатків бюджету.

Крім процесуальних визначень, доречно у змістовому наповненні сформулювати з наукової точки зору для програмно-цільового бюджетування ці поняття так:

Цілі – граничні (реперні) точки для планування й оцінки збігу результату і очікувань використання бюджетних коштів.

Напрями використання – дають змогу визначити сутність і структурні пріоритети у призначеннях використання бюджетних коштів.

Завдання використання бюджетних коштів – показують організацію діяльності суб'єкта, який використовує бюджетні кошти.

Такий обов'язковий елемент паспорту бюджетної програми як *завдання* потребує подальшого аналізу його взаємозв'язку з цілями та метою у паспорті бюджетної програми з наступним відображенням у її результативних показниках. Станом на початок 2020 р. без конкретизації сутнісного наповнення та обґрунтування використання у складі бюджетної програми завдання втрачає захист (об'єктивну передумову) для свого призначення у зв'язку з вичерпанням ресурсу на його виконання та перетворене за своєю сутністю на напрям використання бюджетних коштів. Американські науковці в галузі теорії організації А. Томпсон та А. Стрикленд пояснюють: "Частина авторів використовують термін "цілі" до результатів, які суб'єкт прагне досягти в довгостроковій перспективі, а термін "завдання" – відповідно до короткострокового цільового показника дії"¹ [14, с. 61].

¹ Усі цитати з іншомовних джерел наведено у перекладі автора статті.

Структура частини чинного на 2020 р. паспорту бюджетної програми, яка в цілому передбачає і цілі, і мету, і завдання, і призначення у назві програми потребує детального дослідження взаємодії цих елементів та ефективності процедури їхнього застосування для цілей бюджетування. Актуалізація наукового та практичного розуміння цих понять у взаємозв'язку визначається чинником дієвості застосування цілей у програмно-цільовому бюджетуванні України та критеріїв і способів визначення корисних (ефективних), значимих, релевантних для бюджетування цілей.

Одиниці виміру є важливими і необхідними, але другорядними умовами для однозначності виміру цілі чи етапу її досягнення у системі постановки та управління досягненням цілі. Тобто у програмно-цільовому бюджетуванні та при застосуванні ПЦМ використовуються точкові, а не траєкторні (напрямові) цілі [15]. Відповідно вважаємо, що обов'язковою умовою для постановки прагматичної цілі використання бюджетних видатків у бюджетуванні є її часова фіксація та вимірність.

Напрями використання коштів визначені як "дії (заходи), пов'язані з наданням публічних послуг та/або забезпеченням надання таких послуг, що спрямовуються на досягнення мети та забезпечують виконання завдань у межах коштів, передбачених рішенням про місцевий бюджет на виконання бюджетної програми" у п. 1.1. Правил складання паспортів бюджетних програм місцевих бюджетів та звітів про їх виконання [16], що відповідає визначенням у правовому тлумаченні з Наказу № 1098.

У чинній редакції Наказу № 1098 мета тлумачиться як відображення цілей, тобто вона є вагомим для бюджетної програми трактуванням державної цілі у прикладному аспекті діяльності певного виконавця програми і визначає заходи його діяльності. Водночас, за вимогою п. 1 того ж Наказу, "Мета повинна бути чіткою, реальною та досяжною". Наприклад, у бюджетній програмі МОЗУ на 2020 р. мета зазначена як "Забезпечення лікування громадян України за кордоном у випадках, коли медична допомога неможлива в медичних закладах України", при цьому назвою конкретизована ця діяльність для Апарату МОЗУ, а показник продукту обмежено 450 особами. Мета програми відображає ціль державної політики "люди довше живуть", а єдиний плановий результативний показник ефективності програми показує середні витрати на лікування пацієнта без характеристик захворювання у 2420 тис. грн, а показник якості – зростання кількості направлених на лікування у відсотках порівняно з попереднім роком. Тому доцільно розглянути послідовність і змістовну частину застосування співвідношення елементів структури бюджетних програм згідно з Наказом № 1098.

Хоча напрями використання коштів таким чином передбачалися як спосіб досягнення поставленої цілі переважно через послуги, заміна з самого початку її пріоритетним поняттям "мети" у законодавстві дала

зможу використовувати функціональне бюджетування замість цільового, адже мета може обґрунтовувати діяльність без однозначного обов'язкового вимірювання її в одній цільовій точці у заданий момент часу.

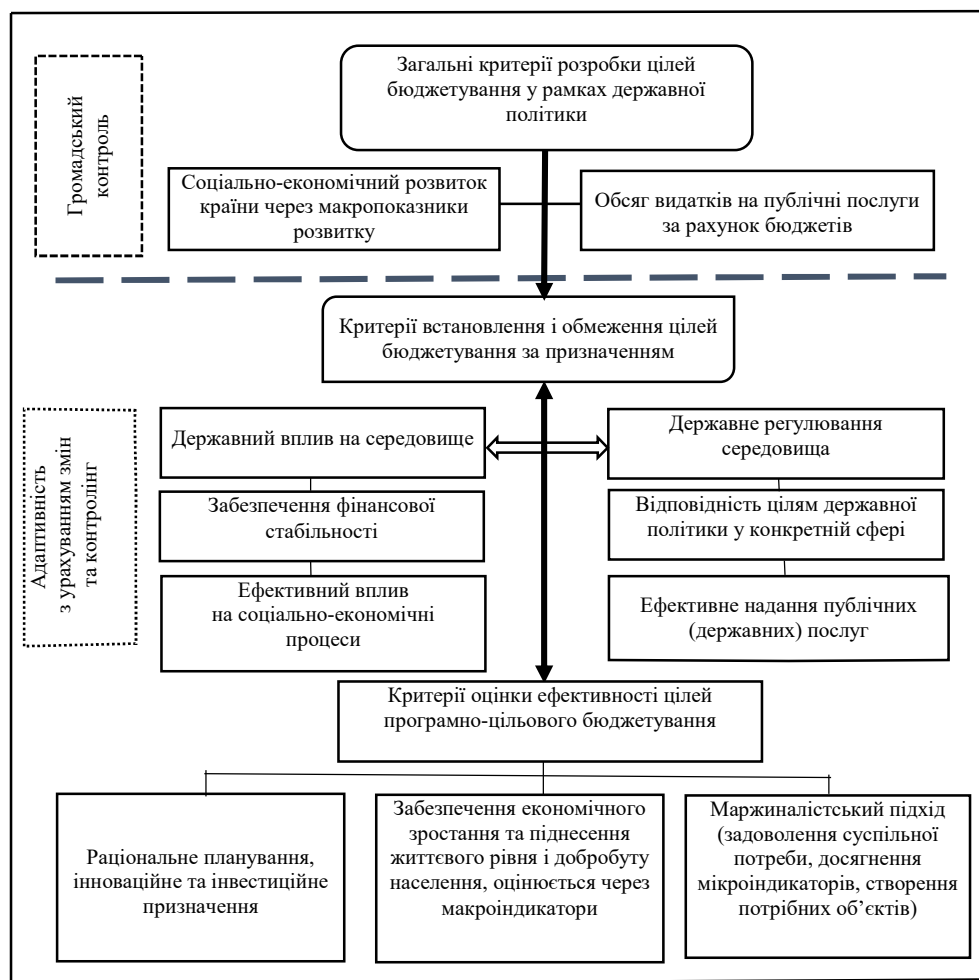
В останній редакції Наказу № 1098 станом на початок 2020 р. згідно з Наказом Міністерства фінансів України від 21 грудня 2018 р. № 1083 [17] у формах паспортів бюджетних програм державного бюджету складником (п. 6) є цілі державної політики. При цьому вони за структурною схемою побудови форми паспорта є первинними відносно мети бюджетної програми, яка відображає діяльність розпорядника – виконавця бюджетної програми. Наповнена поточними завданнями, де "ціль" відображає мету існування самої установи чи проведення заходу, мета перетворюється на опис діяльності розпорядника бюджетних коштів, стимулюючи його до фіксування цієї діяльності у видатках або розширення запитів для видатків через описання нових видів діяльності, які є самопідтверженою метою та ціллю.

Оскільки в законодавстві та у наукових публікаціях поняття цілей та результатів використовуються одночасно, доречно конкретизувати також їх взаємозв'язок через моделювання фінансової цілі у бюджетуванні як спрямованого і конкретизованого, вимірного за вартістю реалізації та у часі результату. Цей результат повинен бути прогнозованим, максимально точно запланованим та досягнутим у визначений час ефектом від певної діяльності, при цьому його вплив на середовище реалізації має бути також однозначним, оперативне реагування з прийняттям рішень у процесі макрофінансового контролінгу [18] досягнення цілі вчасним, а синергетичний ефект максимально виключати ризики та негативні впливи.

Однак саме поняття прикладного результату у світоглядному науковому сенсі може бути не суб'єктивізованим, не відповідати декларованим цілям та існувати в об'єктивній реальності без них, з'являючись як об'єктивний наслідок поєднання діяльності (активності) та часу. Тому вважаємо, що правильна конкретизація цілі як результату є найважливішим завданням у програмно-цільовому бюджетуванні.

Цей поділ співвідноситься з постановкою цілей у бюджетній сфері, починаючи з 2019 р., таким чином, що у документах уряду, які стосуються бюджетування, та рамкова необхідність підготовки яких передбачена у Бюджетному кодексі, поєднані з підходами концептуально-наукового формулювання результату і формування вимірних цілей діяльності.

На *рис. 3* показані критерії та умови для встановлення цілей у програмно-цільовому бюджетуванні з урахуванням аспектів бюджетної політики, складені автором, у тому числі згідно зі твердженнями з вітчизняних наукових джерел.

Рис. 3. Критерії та умови для встановлення цілей у програмно-цільовому бюджетуванні

Джерело: розроблено автором з використанням джерел [18–20].

Висновки наукових публікацій та нещодавні зміни до Бюджетного кодексу України ставлять актуальною вимогою до цілей у програмно-цільовому бюджетуванні їхню скерованість у бік напрямів, кроків та завдань, що передбачають співвідношення з системою загальнодержавних цілей, які реалізуються органами центральної влади.

Цілі центрального уряду також є рамковими орієнтирами для розробки середньострокових прогнозів для місцевої влади з наступною їх реалізацією у бюджетних планах на середньострокову перспективу з використанням ПЦМ управління бюджетними коштами (згідно зі статтею 75 Бюджетного кодексу України). Додатково у Бюджетному кодексі України виокремлюється наявність і врахування пріоритетів бюджетних видатків, які повинні бути конкретизовані у прогнозних та програмних документах економічного і соціального розвитку України

та відповідно по територіях. Вітчизняні наукові публікації нерідко концептуалізують необхідність соціально-економічного розвитку за допомогою бюджетної політики як інструменту у складі фінансової політики. Однак чіткі критерії такого розвитку ні в економічній, ні у фінансовій площинах не є одноставні та залежать від сукупності актуальних об'єктивних та суб'єктивних чинників, тому первинним авторитетом у визначенні вимірних критеріїв вбачаються норми чинного законодавства та емпіричний вітчизняний і зарубіжний досвід за результатами застосування індикаторів досягнення цілей.

Програмно-цільове бюджетування як технологія є частиною державного управління на засадах макрорівневого програмування. Таке програмування притаманне державному регулюванню економіки, застосування цього підходу до сучасного соціально-економічного середовища України передбачає суперечності. Зокрема, при державному регулюванні економіки необхідний значний державний сектор, яким уряд може прямо управляти, та дотримання ієрархії цілей у програмах виконавців.

З огляду на обраний у фінансовій сфері науковий підхід, цілі програмно-цільового бюджетування переважно розглядаються у контексті та на генералізованому рівні бюджетної політики, отже, вимірні кількісно цілі були менш вагомими у дослідженнях, ніж пріоритети за сутнісним призначенням бюджетних видатків. На *рис. 4* показано вплив на формування цілі у макрофінансовому бюджетуванні складових з позафінансових дисциплін у межах міждисциплінарного підходу, відображаючи напрацювання з інших дисциплін як чинників впливу на формування у цілях програмно-цільового бюджетування.

Рис. 4. Вплив напрацювань за нефінансовими кваліфікаційними напрямками при встановленні цілей бюджетування

Джерело: розроблено автором за [21–23].

Порядок призначення бюджетних видатків можна обґрунтувати за теорією граничної корисності суспільного блага, яка сформульована маржиналістами та передбачає мінімально обмежене витрачання публічних коштів на діяльність з пріоритетом обмеженої кількості спільного блага [24; 25] (наприклад, користування невідновлюваними

енергетичними ресурсами: газом та вугіллям). І менш пріоритетними у витрачанні на них публічних коштів є суспільні блага, користування якими спільне, але складніше вимірне в одиниці впливу на споживання окремої людини-споживача: ліси, парки, культурні заходи, очистка води, історична спадщина.

У продовження маржиналістського підходу та пріоритетів використання публічних коштів основною базою виміру результатів бюджетування стали частка ВВП, яка концентрується у бюджеті, та відсоткові частки обсягу бюджетів за видами та фондами призначення у ВВП та/або зведеному бюджеті. Динаміка розміру цих часток трактувалася як результати бюджетування у перспективі, за зміною відсоткових часток формулювалися висновки, де, наприклад, метою і бажаним результатом макрофінансового бюджетування тривалий час визначалося збільшення частки доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті країни [20, с. 22–23]. Часовими рамками реалізації цілей програмно-цільового бюджетування залишаються стратегічні та тактичні цілі державної політики [26].

Висновки. У програмно-цільовому бюджетуванні для призначення бюджетних видатків варто дотримуватись чіткого розділення та алгоритмізації їхніх наступних прямих та пов'язаних цілей. Окремі поняття у нормативних документах щодо реалізації цілей у бюджетному процесі України також потребують конкретизації з огляду на використання у базисному бюджетному законодавстві. Виходячи з концептуалізації поняття "цілі", запропоновано такі критерії для алгоритму організації забезпечення ефективності досягнення цілей у програмно-цільовому бюджетуванні: постановка ефективної значимої вимірної цілі з наступним ефектом впливу, який теж повинен мати видимі та вимірні властивості; організація максимального позитивного *синергетичного* впливу через використання ресурсів у процесі досягнення цілі; пошуки шляхів економії ресурсів та вчасне припинення витрат при досягненні та коригуванні цілі; коригування цілі з урахуванням спроможності її досягнення за зміни об'єктивних та суб'єктивних (екзогенних та ендогенних) чинників впливу на ефект від досягнутої цілі за результатом використання публічних фінансових ресурсів.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є детальне дослідження взаємодії елементів паспорту бюджетної програми та ефективності процедури їх застосування для цілей бюджетування з наступним їх відображенням у результативних показниках бюджетної програми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Harmonising Donor Practices for Effective Aid Delivery. Volume 1. OECD. 2003. Volume 2. OECD. 2006.
2. Чугунов І. Я., Качула С. В. Державна фінансова політика забезпечення соціального розвитку суспільства. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2020. № 2. С. 87.

3. Чугунов І. Я., Самошкіна О. А. Видатки бюджету в системі державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2019. № 2. С. 103-121.
4. Уманців Ю. Економічна теорія у новітньому методологічному дискурсі. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2019. № 2. С. 51-63.
5. Song, J., Martens, A., & Vanhoucke, M. (2020). The impact of a limited budget on the corrective action taking process. *European Journal of Operational Research*.
6. Potrafke, N. (2020). General or central government? Empirical evidence on political cycles in budget composition using new data for OECD countries. *European Journal of Political Economy*, 101860.
7. Tribin, A. M. (2020). Chasing votes with the public budget. *European Journal of Political Economy*, 101875
8. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення 16.04.2020 р.).
9. Rubin, I. S. (1991). Budgeting for Our Times: Target Base Budgeting. *Public Budgeting & Finance*, 11(3), 5-14.
10. Станкус Т. Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі на рівні місцевих бюджетів. Харків: Фактор, 2017. 128 с.
11. Планування місцевих бюджетів на основі програмно-цільового методу; за заг. ред. В. В.Зубенко. ІБСЕД, Проект "Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-П) впровадження". 5-ге вид., випр. та доп. Київ, 2015. 120 с.
12. Бабич Т. С., Щербина І. Ф. Возможности повышения эффективности реализации бюджетной политики путем использования программно-целевого метода бюджетирования. *Бюджет*. 2007. № 1. С. 48-53.
13. Наказ Міністерства фінансів України "Про паспорти бюджетних програм" від 29.12.2002 № 1098. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0047-03>.
14. Томпсон А. А., Стрикленд А. Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии; пер. с англ. под ред. Л.Г. Зайцева, М.И. Соколовой. М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. 576 с.
15. Назаренко І. М. Наукові концепції розвитку стратегічного менеджменту: сутність, призначення та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2014. Вип. 1. С. 53-58.
16. Правила складання паспортів бюджетних програм місцевих бюджетів та звітів про їх виконання, затверджені Наказом Міністерства фінансів України від 26.08.2014 № 836. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1104-14>.
17. Наказ Міністерства фінансів України "Про внесення змін до наказу Міністерства фінансів України від 29 грудня 2002 року № 1098" від 21.12.2018 № 1083. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0042-19>
18. Пасентко Т. В., Федосов В. М. Упровадження контролінгу в управлінні фінансами на макрорівні в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 6. С. 107-126.
19. Мочерний С. В. Становлення сучасної парадигми економічної теорії. Соц.-екон. дослідж. в перехід. період. Україна в ХХІ ст.: концеп. та моделі екон. розв.: *Щорічник наук. пр.* 2001. Вип. 23. С. 139-147.
20. Голинська О. В. Механізми державного управління бюджетами через інструменти програмно-цільового методу: монографія. Одеса: ВМВ, 2013. 272 с.
21. Ажнюк М. О., Передерій О. С. Основи економічної теорії. Київ: Знання, 2008. 368 с.

22. Ковбасюк Ю. В. Суспільна політика та аналіз політики в Україні: предметне поле досліджень і термінологічний апарат. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 3. С. 5-11.
23. Якобчук В. П., Хомаківський Є. І., Литвинчук І. Л. Роль публічного управління у формуванні нової моделі державного регулювання економіки. *Ефективна економіка*. 2017. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2017_1_10.
24. Dudley, S. E., & Brito, J. (2012). Regulation: a primer. The Mercatus Center at George Mason University. Retrieved from 16 April 2020 from https://www.mercatus.org/system/files/RegulatoryPrimer_DudleyBrito_0.pdf
25. Корнійчук Л. Я. Економічне зростання і сталий розвиток. *Економіка України*. 2008. № 3. С. 84-91.
26. Schick, A. (1966). The road to PPB: The stages of budget reform. *Public Administration Review*, 243-258.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2020.

Solopenko T. Program-target budgeting: expenditure objectives.

Background. The study is devoted to the analysis of thematic use of this form of management for the relationship of financial resources with the result as program-targeted budgeting in the context of its application in the budget process of Ukraine through a combination of program-targeted management method and organization of delimitation of financial resources with the certain results, established in the purpose. The article proposes theoretical aspects of algorithmization of goal setting in program-target budgeting.

The **aim** of this study was to conceptualize and algorithmize the definition of goals for budget expenditures in the context of program-targeted budgeting and the actual organization of the budget process in Ukraine.

Materials and methods. Methods of theoretical generalization, comparative analysis and synthesis have been used in the the study.

Results. The primary attribute of targeted budgeting through programs is the purpose of budgeting. The article describes the essence of the concepts of "purpose" in programmatic budgeting. As the concepts of goals and results are used concurrently in law and in scientific publications, we also concretize their relationship by modeling financial purpose in budgeting as directional and specific, measurable in cost and time in result.

The author also outlines the criteria and conditions for setting targets in programmatic budgeting, taking into account aspects of budgetary policy, compiled by the author according to the statements from domestic scientific sources.

Conclusion. Based on the conceptualization of the concept "goal", the following aspects are proposed to ensure the effectiveness of achieving the goals in programmatic budgeting: setting an effective meaningful measurable goal with the following impact effect; organization of maximum positive synergistic impact; finding ways to save resources and stop spending on time and reach goals; adjusting the goal to the ability to achieve it.

Keywords: budget expenditures, program-targeting method, budgeting, public finances.

REFERENCES

1. Harmonising Donor Practices for Effective Aid Delivery. Vol. 1. OECD 2003, Vol. 2. OECD 2006 [in English].
2. Chugunov, I. Ja., & Kachula, S. V. (2020). Derzhavna finansova polityka zabezpechennja social'nogo rozvytku suspil'stva [State financial policy of achievement of society social development]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics* 2, 87 [in Ukrainian].

3. Chugunov, I. Ja., & Samoshkina, O. A. (2019). Vydatky bjudzhetu v systemi derzhavnogo reguljuvannja social'no-ekonomichnogo rozvytku kraïny [Budget expenditures in the system of state regulation of socio-economic development of the country]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, 2, 103-121 [in Ukrainian].
4. Umanciv, Ju. (2019). Ekonomichna teorija u novitn'omu metodologichnomu dyskursi [Economic theory in the latest methodological discourse]. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universytetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics* 2, 51-63 [in Ukrainian].
5. Song, J., Martens, A., & Vanhoucke, M. (2020). The impact of a limited budget on the corrective action taking process. *European Journal of Operational Research* [in English].
6. Potrafke, N. (2020). General or central government? Empirical evidence on political cycles in budget composition using new data for OECD countries. *European Journal of Political Economy*, 101860 [in English].
7. Tribin, A. M. (2020). Chasing votes with the public budget. *European Journal of Political Economy*, 101875 [in English].
8. Bjudzhetnyj kodeks Ukraïny vid 08.07.2010 № 2456-VI [Budget Code of Ukraine from July 8, 2010 № 2456-VI]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (referred date 16.04.2020 p.) [in Ukrainian].
9. Rubin, I. S. (1991). Budgeting for Our Times: Target Base Budgeting. *Public Budgeting & Finance*, 11(3), 5-14 [in English].
10. Stankus, T. (2017). *Programno-cil'ovyj metod u bjudzhetnomu procesi na rivni miscevyh bjudzhetiv [Program-target method in the budget process at the level of local budgets]*. Harkiv: Faktor [in Ukrainian].
11. Planuvannja miscevyh bjudzhetiv na osnovi programno-cil'ovogo metodu (2015). [Planning of local budgets on the basis of program-target method]. V. V. Zubenko (Ed.). IBSED, Proekt "Zmicnennja miscevoi' finansovoi' iniciatyvy (ZMFI-II) vprovadzhennja" – Project "Municipal Finance Strengthening Initiative (MFSI-II) implementation". Kyiv [in Ukrainian].
12. Babych, T. S., & Shherbyna, Y. F. (2007). Vozmozhnomyi povyshennja efektyvnosti realizaciyi bjudzhetnoj polytyky putem yspol'zovannja programmno-celevogo metodu bjudzhetirovannja [Opportunities for improving the efficiency of budget policy implementation by using the program-targeted budgeting method]. *Bjudzhet – Budget*, 1, 48-53 [in Ukrainian].
13. Nakaz Ministerstva finansiv Ukraïny "Pro pasporty bjudzhetnyh program" vid 29.12.2002 № 1098 [Order of the Ministry of Finance of Ukraine "On passports of budget programs" from 29.12.2002 № 1098]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0047-03> [in Ukrainian].
14. Tompson, A. A., & Stryklend, A. Dzh. (1998). Strategicheskyj menedzhment. Yskusstvo razrabotky y realizaciyi strategiy [Strategic Management. Arts development and implementation of strategy]. Trans. L.G. Zajceva, M.Y. Sokolova (Ed.). Moscow: Banky y byrzhzy, JuNYTY [in Russian].
15. Nazarenko, I. M. (2014). Naukovi koncepcii' rozvytku strategichnogo menedzhmentu: sutnist', pryznachennja ta perspektyvy [Scientific concepts of strategic management development: essence, purpose and prospects]. *Naukovyj visnyk Uzhhorods'kogo universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod University*. Is. 1. 53-58 [in Ukrainian].
16. Pravyly skladannja pasportiv bjudzhetnyh program miscevyh bjudzhetiv ta zvitiv pro i'h vykonannja, zatverdzeni Nakazom Ministerstva finansiv Ukraïny vid 26.08.2014 № 836 [Rules for compiling passports of budget programs of local budgets and reports on their implementation, approved by the Order of the Ministry of Finance of Ukraine from 26.08.2014 № 836]. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1104-14> [in Ukrainian].

17. Nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy "Pro vnesennja zmin do nakazu Ministerstva finansiv Ukrainy vid 29 grudnja 2002 roku № 1098" vid 21.12.2018 № 1083 [Order of the Ministry of Finance of Ukraine "On Amendments to the Order of the Ministry of Finance of Ukraine from December 29, 2002 № 1098" from December 21, 2018 № 1083]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0042-19> [in Ukrainian].
18. Pajentko, T. V., & Fedosov, V. M. (2018). Uprovadzhenja kontrolingu v upravlinni finansamy na makrorivni v Ukraini [Introduction of controlling in financial management at the macro level in Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 6, 107-126 [in Ukrainian].
19. Mochernyj, S. V. (2001). Stanovlennja suchasnoi' paradygmy ekonomichnoi' teorii'. Soc.-ekon. doslidzh. v perehid. period. Ukraini na v HHI st.: koncep. ta modeli ekon. rozv. [Formation of the modern paradigm of economic theory. Soc.-econ. research in transition period. Ukraine in the XXI century: concepts and models of economic development]. *Shhorichnyk nauk. prac' – Yearbook of scientific works*. Is. 23. 139-147 [in Ukrainian].
20. Golyns'ka, O. V. (2013). *Mehanizmy derzhavnogo upravlinnja bjudzetamy cherez instrumenty programno-cil'ovogo metodu [Mechanisms of state budget management through the tools of the program-target method]*. Одеса: BMB [in Ukrainian].
21. Azhnjuk, M. O., & Perederij, O. S. (2008). *Osnovy ekonomichnoi' teorii' [Foundations of economic theory]*. Kyiv: Znannja [in Ukrainian].
22. Kovbasjuk, Ju. V. (2015). Suspil'na polityka ta analiz polityky v Ukraini: predmetne pole doslidzen' i terminologichnyj aparat [Public policy and policy analysis in Ukraine: subject field of research and terminological apparatus]. *Visnyk Nacional'noi' akademii' derzhavnogo upravlinnja pry Prezydentovi Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, 3, 5-11 [in Ukrainian].
23. Jakobchuk, V. P., Hodakivs'kyj, Je. I., & Lytvynchuk, I. L. (2017). Rol' publichnogo upravlinnja u formuvanni novoi' modeli derzhavnogo reguljuvannja ekonomiky [The role of public administration in the formation of a new model of state regulation of the economy]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy. 1*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2017_1_10 [in Ukrainian].
24. Dudley, S. E., & Brito, J. (2012). Regulation: a primer. The Mercatus Center at George Mason University. Retrieved from 16 April 2020 from https://www.mercatus.org/system/files/RegulatoryPrimer_DudleyBrito_0.pdf [in English].
25. Kornijchuk, L. Ja. (2008). Ekonomichne zrostannja i stalij rozvytok [Economic growth and sustainable development]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 3, 84-91 [in Ukrainian].
26. Schick, A. (1966). The road to PPB: The stages of budget reform. *Public Administration Review*, 243-258 [in English].

МУНЬКА Станіслав,

аспірант кафедри економіки та міжнародних економічних відносин
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18000, Україна

E-mail: munkastas@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3811-4981>

ОБЛІКОВА СТАВКА ТА ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ

Досліджено взаємозв'язок між обліковою ставкою та інвестиційними процесами в Україні. Проаналізовано вплив процентних ставок за кредитами на інвестиційну діяльність суб'єктів господарювання. Розглянуто досвід стимулювання інвестиційної діяльності за допомогою важелів монетарної політики в країнах Європейського Союзу. Наведено рекомендації для Національного банку України з метою стимулювання інвестиційного процесу в Україні.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, облікова ставка, капітальні інвестиції, монетарна політика, коефіцієнт кореляції Пірсона, процентні ставки за кредитами.

Мунька С. Учетная ставка и инвестиционный процесс в Украине. Исследована взаимосвязь между учетной ставкой и инвестиционными процессами в Украине. Проанализировано влияние процентных ставок по кредитам на инвестиционную деятельность субъектов хозяйствования. Рассмотрен опыт стимулирования инвестиционной деятельности с помощью рычагов монетарной политики в странах Европейского Союза. Приведены рекомендации для Национального банка Украины с целью стимулирования инвестиционного процесса в Украине.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, учетная ставка, капитальные инвестиции, монетарная политика, коэффициент корреляции Пирсона, процентные ставки по кредитам.

Постановка проблеми. Інвестиції відіграють важливу роль в економіці будь-якої країни, насамперед, країни в період трансформацій та розвитку. На сучасному етапі розвитку для України важливим питанням залишається залучення інвестицій в економіку. Залучення повного обсягу інвестицій, необхідних для реалізації інвестиційних проєктів, має ключове значення для економічного зростання України. Науковці не дають однозначної відповіді на питання щодо взаємозв'язку облікової ставки та інвестицій. Тому вкрай важливим є дослідження впливу облікової ставки на капітальні інвестиції з метою стимулювання інвестиційної діяльності внутрішніх суб'єктів господарювання економіки.

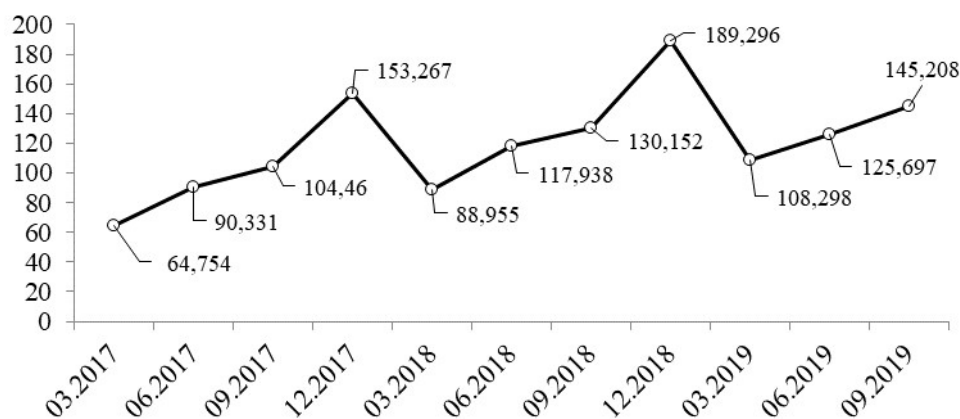
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль інвестицій в економічному зростанні країни досліджували такі вчені: Т. Кулініч, В. Любимов, М. Семенко, А. Кулінська, І. Давидович, О. Неізнана,

К. Ткачук [1– 6] та ін. Попри велику кількість праць, присвячених цій проблемі, невирішеними залишається ряд питань з дослідження впливу монетарної політики на інвестиційний процес в Україні. А саме визначення взаємозалежності між обліковою ставкою, процентними ставками за кредитами та капітальними інвестиціями.

Метою статті є дослідження внутрішнього інвестиційного процесу в Україні; визначення впливу облікової ставки та кредиту на економічний розвиток країни; надання рекомендацій для стимулювання інвестиційного процесу в Україні.

Матеріали та методи. У ході дослідження використано методи та підходи, які дали змогу реалізувати дослідження, а саме: аналіз, синтез, діалектичний, системний та порівняльний.

Результати дослідження. За даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, загальна потреба в інвестиціях для структурної перебудови економіки України становить 50 млрд дол. США [7]. У той час, як інформує Державна служба статистики України, надходження іноземних інвестицій за 2019 р. склали лише 1.7 млрд дол. США [8], що свідчить про недостатність для економічного зростання та необхідність стимулювання внутрішнього інвестиційного процесу. За підсумками дослідження капітальних вкладень в економіку України впливає, що інвестиційний процес в Україні не має стабільного розвитку і характеризується стрибкоподібним характером протягом року (рис. 1).

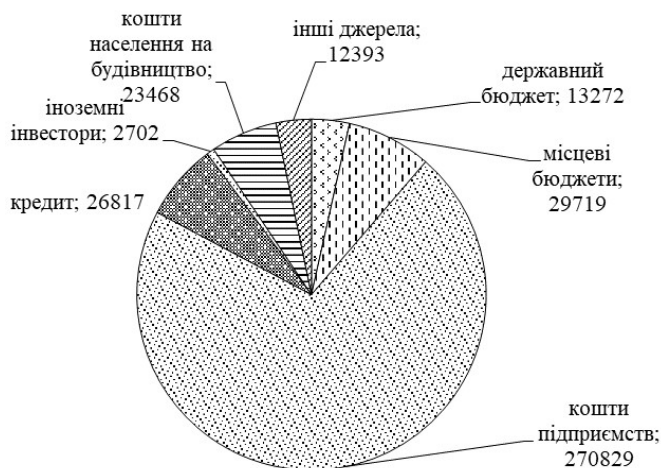

Рис. 1. Капітальні інвестиції в економіку України, млрд грн

Джерело: складено автором на основі [8].

Найбільша кількість інвестицій припадає на кінець року, принаймні така тенденція зберігалась у 2017–2019 рр. Інвестиційна діяльність приватних підприємств стабільна протягом року. На відміну від інвестиційної діяльності приватних підприємств, кошти на інвестиції

з державного та місцевого бюджетів виділяються на кінець року, що і впливає на динаміку капітальних вкладень в економіку України. Структурна складова капітальних вкладень за джерелами фінансування свідчить про критично малу зацікавленість іноземних інвесторів до України, лише 1 % від суми капітальних інвестицій становили інвестиції іноземних інвесторів (рис. 2).

Рис. 2. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування у 2019 р., %

Джерело: складено автором на основі [8].

Мала частка капітальних вкладень за рахунок кредиту свідчить про відсутність стимулювання інвестиційного зростання з боку Національного банку України. Найбільша кількість інвестицій зроблена за рахунок суб'єктів внутрішнього господарювання.

Таку структуру капітальних інвестицій можна пояснити наявністю низки проблем: висока облікова ставка, що призводить до збільшення вартості кредиту; високі темпи інфляції, що, в свою чергу, знижує привабливість довгострокових інвестицій для вкладника; високі ризики, що впливають на високі процентні ставки по кредитах та гальмують розвиток економіки; високі ставки по депозитах, що зменшує мотивацію інвестування в бізнес; недосконалість процесів страхування, що збільшує ризики, пов'язані з інвестуванням.

В Україні облікова ставка, процентні ставки за кредитами та процентні ставки за депозитами з березня 2017 р. по грудень 2019 р. досить сильно корелюють між собою, що підтверджує взаємозалежність показників (рис. 3). Процентні ставки за кредитами та депозитами реагують на зміну облікової ставки НБУ. Також можна спостерігати різке збільшення процентних ставок за кредитами в грудні 2018 р., саме в час високої активності інвесторів.

Рис. 3. Облікова ставка, процентні ставки за кредитами та процентні ставки за депозитами, %

Джерело: складено автором на основі [9].

Для підтвердження припущення впливу облікової ставки на інвестиційний процес в Україні проведено розрахунки коефіцієнта кореляції Пірсона (таблиця). Коефіцієнт кореляції Пірсона – показник кореляції між двома змінними X та Y .

Таблиця

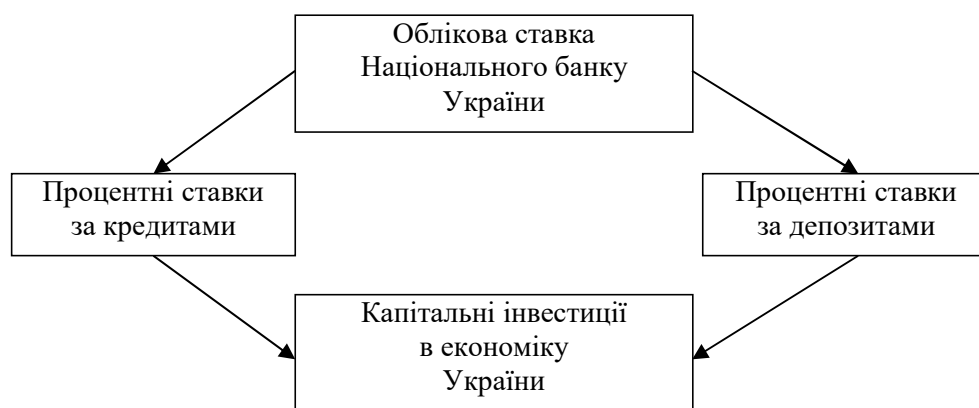
Коефіцієнт кореляції Пірсона для макроекономічних показників України

Макроекономічний показник	Значення коефіцієнта
Облікова ставка та процентні ставки за кредитами	0.8
Облікова ставка та процентні ставки за депозитами	0.9
Процентні ставки за кредитами та капітальні інвестиції	0.73
Облікова ставка та капітальні інвестиції	0.45

Джерело: розраховано автором на основі [8; 9].

Коефіцієнт кореляції для облікової ставки та капітальних інвестицій 0.45 свідчить про відсутність взаємозалежності; значення коефіцієнта для облікової ставки та процентних ставок за кредитами на рівні 0.8 – про пряму взаємозалежність. Отже, можна стверджувати, що облікова ставка в Україні прямо пропорційно не впливає на інвестиційний процес, але впливає на процентні ставки за кредитами, які, в свою чергу, мають високий показник коефіцієнта кореляції з капітальними інвестиціями (рис. 4).

Зменшення облікової ставки для стимулювання інвестиційної діяльності підтверджує досвід країн Європейського Союзу. Європейський центробанк з березня 2016 р. залишає незмінною базову процентну ставку за кредитами на рівні 0.0 %. Ставка за депозитами та короткостроковими кредитами – 0.4 % та 0.25 % [9]. Для порівняння: облікова ставка в Україні станом на 05.02.2020 становить 11 %, ставка за кредитом – 18.3 %, ставка за депозитом – 7.4 % [9].

Рис. 4. Вплив облікової ставки НБУ на капітальні інвестиції в Україні

Джерело: складено автором.

Облікова ставка в Україні встановлюється на основі комплексного аналізу та прогнозу макроекономічного, монетарного та фінансового розвитку, підготовленого НБУ. На розмір облікової ставки впливають інфляційні очікування на майбутні періоди. Інфляція в Україні має позитивну тенденцію до зниження – з 9.8 % в 2018 р. до 4.1 % у 2019 р. [9].

Недосконалість розвитку вітчизняної банківської системи потребує залучення кредитних коштів вітчизняними підприємствами в іноземних банках, при тому, що частка малих та середніх підприємств у структурі українського бізнесу становить 80 %, а вони потребують дешевих кредитів.

Таким чином, для того, щоб банківські кредити сприяли розвитку національної економіки нагальним є: забезпечення достатнього рівня кредитоспроможності суб'єктів господарювання всіх видів економічної діяльності шляхом відновлення прибутковості, ліквідності, фінансової стійкості; нарощування власного капіталу; реструктуризації заборгованості, у т. ч. перед банківськими установами; диверсифікація джерел залучення фінансових ресурсів [5].

Проте нині кредитний процес характеризується неефективністю. *По-перше*, це є результатом нераціонального використання кредитних коштів, більшість кредитів спрямовуються не на створення додаткових робочих місць або розширення та оновлення виробництва, а на поповнення оборотного капіталу, зокрема торговельних підприємств. *По-друге*, в країні поширена практика, коли банки надають кредити власним бізнес-групам, що також обмежує кредитування інших підприємств. *По-третьє*, відсутні ефективні правові механізми роботи з недобросовісними позичальниками, єдині реєстри кредитних історій, санкції у формі зіпсованої ділової репутації за неповернення кредитів тощо. *По-четверте*, негативним чинником останніх років є соціально-політична та фінансово-економічна нестабільність [5].

Протягом останніх років українські банківські установи не справилися із завданням забезпечення ресурсами економіки країни. Банки не змогли швидко адаптуватися до фінансово-економічних шоків та незмінної нестабільності у політичній сфері. Це, в свою чергу, стало причиною збільшення рівня кредитного ризику, як наслідок – збільшення обсягів резервування та зменшення інвестиційних можливостей [6].

Для стимулювання інвестиційного процесу в Україні НБУ доцільно застосувати низку заходів:

- через грошово-кредитну політику зменшити рівень інфляції;
- зменшити рівень облікової ставки;
- застосувати курсову політику з метою зменшення розриву між реальним та номінальним курсом гривні;
- підвищити рівень захищеності коштів юридичних та фізичних осіб і гарантувати вклади;
- знизити процентні ставки за депозитами та кредитами;
- поступово насичувати економіку кредитами;
- створити механізм пільгового кредитування інвестиційних проєктів.

Запропоновані заходи мають на меті створення позитивної динаміки інвестиційного процесу, що сприятиме оновленню основних виробничих фондів, підвищенню продуктивності праці та модернізації економіки України загалом.

Висновки. В Україні інвестиційний процес перебуває на дуже низькому рівні. Частка інвестицій, залучених за рахунок кредиту, становить лише 7 % від загальної кількості, що свідчить про відсутність стимулювання інвестиційного процесу з боку НБУ. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що зменшення облікової ставки позитивно вплине на розвиток інвестиційної діяльності в Україні. Наведено рекомендації Національному банку України для стимулювання інвестиційної діяльності внутрішніх суб'єктів господарювання. Перспективи подальших розвідок у цьому питанні вбачаються у дослідженні факторів впливу на інвестиційний процес в Україні з метою його оптимізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кулініч Т. В., Мричко М. А. Інвестиційна привабливість України та можливі шляхи її підвищення у сучасних умовах. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2015. № 754. С. 34-40.
2. Любимов В. І. Особливості державного регулювання іноземних інвестицій: закордонний досвід. *Економічний простір*. 2015. № 21. С. 65-71.
3. Семенко М. В. Напрями удосконалення державного регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 2. С. 81-84.
4. Кулінська А. В. Особливості формування системи індикаторів оцінки інвестиційної безпеки держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 18. С. 11-15.

5. Давидович І. Д. Вплив банківського кредиту на розвиток національної економіки України. *Market economy: modern management theory and practice*. 2017. Vol. 16. Issue 3 (37). С. 255-265.
6. Неізнана О. В., Ткачук К. В. Дослідження сучасного стану кредитування економіки України з боку банківського сектору. *Ефективна економіка*. 2018. № 3.
7. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=160247a0-39ee-40e4-b6c3-379cf3557ae7&title=Investitsii-RozvitokRinkivTaReformaTrudovikhVidnosin-SchoNeobkhdnoRobitiDliaRozvitkuEkonomiki>.
8. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#2fs>.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2020.

Munka S. Discount rate and investment process in Ukraine.

Background. *Attraction of foreign investments to the economy remains a topical issue for Ukraine at its present stage of development. The foreign investors reluctantly invest their funds because of the difficult geopolitical situation in the country. It is, therefore, extremely important to stimulate the investment activity of domestic economic entities and business. Whereas, ensuring the economic growth and maintaining the positive dynamics of the domestic investment process in the country remains the main task of the National Bank of Ukraine.*

Analysis of recent researches and publications. *Despite the large number of the papers devoted to this issue, there remain many questions regarding the study of the effect of monetary policy on the investment process in Ukraine.*

The aim of this paper is to study the domestic investment process in Ukraine and to determine the impact of the discount rate and credits on the economic development of the country.

Materials and methods. *The paper employs methods and approaches that made it possible to carry out the study, namely analysis, synthesis, and dialectical, systemic and comparative methods.*

Results. *The relation between the discount rate and the investment processes in Ukraine is investigated. The effect of credit interest rates on the investment activity of economic entities and businesses is analysed. The experience of investment activity stimulation by applying key factors of monetary policy in the European Union members is considered. The recommendations aiming at stimulating the investment process in Ukraine are presented for the National Bank of Ukraine.*

Conclusion. *Based on the results of the conducted study, we may draw the conclusions that the investment process in Ukraine is at a very low level. Investments on account of credits amounts only to 7% of the total quantity, indicating that the National Bank does not carry out the stimulation of the investment process. The pursued study suggests that it is necessary to reduce the discount rate and the interest rate, in order to stimulate the domestic investment process in Ukraine.*

Keywords: investment activity, discount rate, capital investment, monetary policy, Pearson correlation coefficient, credit interest rates.

REFERENCES

1. Kulinich, T. V., & Mrychko M. A. (2015). Investment attractiveness of Ukraine and possible ways to increase it in modern conditions. *Bulletin of the National university "Lviv Polytechnic"*, 754, 34-40 [in Ukrainian].

2. Lyubimov, V. I. (2015). Peculiarities of State Regulation of Foreign Investments Foreign Experience. *Economic Space*, 21, 65-71 [in Ukrainian].
3. Semenko, M. V. (2016). Directions of improvement of state regulation of innovation-investment activity in Ukraine. *Investments: practice and experience*, 2, 81-84 [in Ukrainian].
4. Kulinska, A. V. (2015). Peculiarities of Formation of the State Investment Security Assessment Indicators System. *Investments: practice and experience*, 18, 11-15 [in Ukrainian].
5. Davidovich, I. D. (2017). The influence of bank credit on the development of the national economy of Ukraine. *Market economy: modern management theory and practice*. (Vol. 16). Issue 3 (37). 255-265 [in Ukrainian].
6. Nieizviestna, O. V., & Tkachuk, K. V. (2018). Investigation of the current state of crediting of the Ukrainian economy by the banking sector. *Effective Economy*, 3 [in Ukrainian].
7. Ministry for Development of Economy, Trade and Agriculture of Ukraine. Retrieved from <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=160247a0-39ee-40e4-b6c3-379cf3557ae7&title=Investitsii-RozvitokRinkivTaReformaTrudovikhVidnosin-SchoNeobkhidnoRobitiDliaRozvitkuEkonomiki> [in Ukrainian].
8. State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
9. National Bank of Ukraine. Retrieved from <https://bank.gov.ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#2fs> [in Ukrainian].

NAZAROVA Karina,
DSc (Economics), Professor,
Head of the Department of Accounting and Auditing,
Financial Analysis and Audit
Kyiv National University of Trade and Economics
19, Kioto str., Kyiv, 02156, Ukraine

E-mail: k.nazarova@knute.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0133-7364>

KOMIRNA Olga,
PhD (Economics), Docent, Associate Professor
of the Department of Accounting and Auditing,
Financial Analysis and Audit
Kyiv National University of Trade and Economics
19, Kioto str., Kyiv, 02156, Ukraine

E-mail: o.komirna@knute.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8842-1624>

NEHODENKO Viktoria,
PhD (Economics), Senior Lecturer of the Department
of Accounting and Auditing, Financial Analysis and Audit
Kyiv National University of Trade and Economics

E-mail: v.nehodenko@knute.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6873-2011>

ANTI-CORRUPTION AUDIT

The article is dedicated to topical questions of anti-corruption audit. This new direction of services with evaluation of corruption and fraud contributes to the reduction of negative trends caused by the actions of company officials related to abuse of power. The article discloses the main areas of anti-corruption audit, specifies the types of corruption risks and factors of the emergence.

Keywords: anti-corruption audit, fraud, corruption, internal control, audit.

Назарова К., Комирная О., Негоденко В. Антикоруиционный аудит.
Рассмотрены актуальные вопросы антикоруиционного аудита – направления услуг по оценке корруици и мошенничества, способствующего снижению негативных тенденций, вызванных действиями должностных лиц компании, связанных со злоупотреблением служебными полномочиями. Обозначены основные направления антикоруиционного аудита, уточнены виды корруиционных рисков и факторов их возникновения.

Ключевые слова: антикоруиционный аудит, мошенничество, корруици, внутренний контроль, аудит.

Background. Today, the fight against corporate fraud is an important condition for economic sustainability for both business entities and the state. In practice, only part of the economic crimes is solved, while others remain in the shadows. In view of this, more than 190 domestic companies have joined the UN Global Compact, under which companies are committed to creating and upholding the ethical foundations of corporate culture at both operational and strategic levels [1].

Increased attention from regulators (such as the US Department of Justice, UK Fraud Office) to prosecuting violators has made the fight against bribery and corruption a focus for companies operating internationally, including Ukraine. However, according to the study by Ernst & Young Global Limited as of 2018 Ukraine ranks first in terms of corruption and fraud. Also, in the International Corruption Perception Index, Ukraine ranks 130th (out of 167 places) and is rightly considered a high-risk corruption country [2].

According to this background, the issue of anti-corruption measures remains important, which plays an important role in anti-corruption audit, which controls the compliance with anti-corruption restrictions, as well as the implementation of anti-corruption measures in companies, public authorities or local governments.

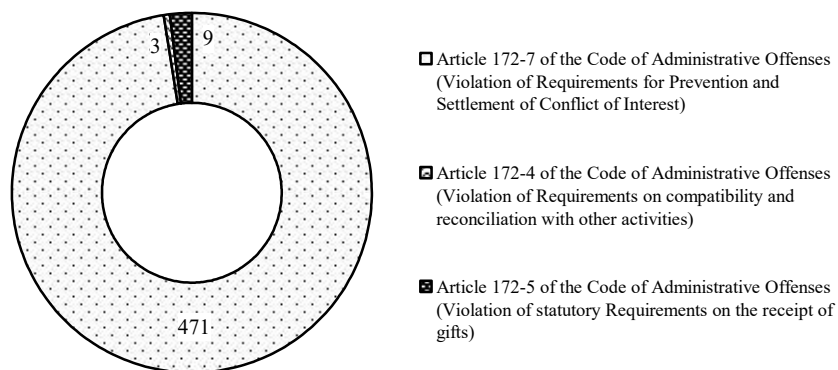
Analysis of recent researches and publications. Anti-corruption audit is relatively new to national science and practice. However, today there are a number of publications related to this issue. In the article L. Gnilitskiy breaks down the differences between business audit and anti-corruption audit, as well as outlines the tasks and methods of anti-corruption audit [1]. A. Fadeeva, S. Sazhina underline the importance of anti-corruption audit for the effective development of both individual organizations and the state as a whole [3]. O. Novikov reveals the nature of implementation of the anti-corruption compliance in the activities of domestic companies as one of the mechanisms of prevention of corruption. Scientists of the department of financial analysis and audit at Kyiv national university of trade and economics investigated business protection through the lens of anti-corruption audit [4]. The scientific researches of the given problem have allowed to establish that the method of conducting anti-corruption audit is not fully disclosed and needs new scientific researches.

The **aim** of the article is to identify the tasks of anti-corruption audit, features and problems of its implementation, as well as methodological directions of its implementation.

Materials and methods. The materials of the research were scientific works of foreign and domestic scientists on anti-corruption audit, data from the global rating of Ukraine among the countries of the world in terms of corruption, as well as statistics on the activities of Ukrainian enterprises. The research was conducted using both general scientific methods of cognition of economic phenomena and processes, and special research methods, in particular, analysis, synthesis, systematization, theoretical generalization and comparison, statistical analysis, structural analysis, method of expert assessments and forecasting.

Results. Corporate fraud detection studies in Ukraine indicate a trend toward growth. According to the report by PricewaterhouseCoopers (PwC), World Economic Crime and Fraud Survey 2018: Surveys of Ukrainian Organizations, it is found that bribery and corruption are the most common types of corporate fraud (23 % of respondents). At the same time, the level of bribery and corruption in their own companies has grown from 56 % of respondents in 2016 to 73 % in 2018. So, according to analytics, the level of corruption that businesses face is currently rising [5].

Surveillance of fraud facts in 2018 by the National Anti-Corruption Agency revealed 471 administrative offenses and brought to court (*figure 1*) [6].

Figure 1. Number of fraudulent administrative reports sent by the National Anti-Corruption Agency in 2018 [6]

In modern literature, the researchers consider anti-corruption audit as a component of fraud audit along with the facts of accounting fraud and asset theft cases [7]. Anti-corruption audit should be understood as a system of measures to manage the risks of non-compliance with the laws of Ukraine and other countries, other normative documents, standards and ethical standards related to the fight against corruption.

Corporate anti-corruption auditing is an effective tool for combating corruption and corporate fraud. It helps to reduce the negative trends caused by the actions of company officials related to abuse of power. The peculiarity of conducting anti-corruption audit is to evaluate the presence and observance of the company anti-corruption policy, which promotes transparency, investment attractiveness of the company and prevention of penalties.

The main goals and objectives of anti-corruption audit include:

- checking the company compliance with anti-corruption legislation and anti-corruption policy;
- verification and evaluation of anti-corruption system in the company (anti-corruption program);
- research and analysis of the unusual financial transactions;
- estimation and analysis of representative expenses on their justification.

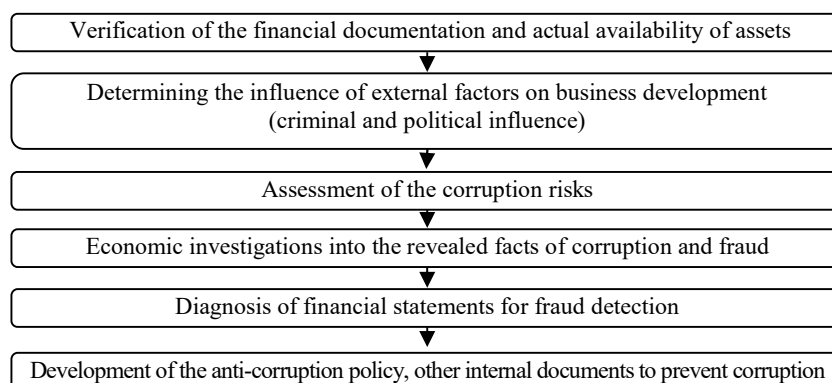
We agree with the opinion of Gnilitska L. [1] on the existence of differences between independent (external) audit and anti-corruption audit:

- anti-corruption audit can be conducted on the irregular basis, especially after receiving evidence of wrongdoing by company employees, as opposed to "classic" audit;
- the main purpose is not to confirm the articles of the financial statements but to establish the facts of corruption, to identify the persons involved and to determine their guilt;
- application during the audit in addition to traditional audit methods, psychological methods, methods of actual verification of assets, specific means of ensuring economic security.

To achieve the goal of anti-corruption audit, auditors develop appropriate anti-corruption programs. Anti-corruption program should be understood as a set of rules, standards and procedures for detecting, counteracting and preventing corruption in a company. In the Law of Ukraine "On prevention of corruption" № 1700-VII from 14.10.2014 (Art. 62–63) [8] the procedure for approving anti-corruption program and the requirements for its provisions, which are formed taking into account the assessment of corruption risks is provided.

According to the studies of the current practice of managing the majority of domestic enterprises, a serious problem facing their leadership in the implementation of anti-corruption audit is the lack of the organizational and legal support for such activities at the legislative level, the haphazard nature of existing methodological developments on the use of audit technologies, the analysis of anti-corruption technologies and the analysis of the lack of adaptation system of training such specialists in domestic educational institutions to the requirements of the market of relevant services [9].

Considering the composition of economic crimes caused by corruption and fraud, the main areas of anti-corruption audit include: verification of financial records and actual availability of company assets; assessment and monitoring of corruption risks; conducting the economic investigations into identified cases of corruption and fraud; diagnosis of the financial statements for fraud detection (*figure 2*).

Figure 2. Imperative directions of the anti-corruption audit

Source: developed by the author.

One of the directions of anti-corruption audit is to assess corruption risks in the activities of a legal entity. According to the decision of the National Agency for prevention of corruption № 75 from 02.03.2017 (paragraph 9, article 2) [10] the legal entity at least once in three years must undergo an external assessment of corruption risks audit, legal or consulting company.

Audit minimizes the occurrence of risk events, increasing the transparency of legal persons and lower the probability of committing corruption actions of the officials.

Under the corruption risks it is necessary to understand the legal, administrative, organizational and other factors (conditions) in the activities of the officials of legal entities that contribute or could contribute to corruption offenses.

The results of the study conducted by the department of financial analysis and audit of KNUTE, give grounds to assert that audit of corruption risks should include: identification, assessment, management of corruption risks and development of anti-corruption programs and plans, monitoring their implementation. The identification of corruption risks involves the identification and definition of the facts of the occurrence of corruption risks. The evaluation requires the calculation of the losses that company may suffer upon the occurrence of the corruption risks and determining the probability of their occurrence in the activities of structural subdivisions or the company as a whole. Management of corruption risks is the definition and selection of the most effective measures to combat and prevent corruption offenses and offenses related to corruption in the company.

At the stage of planning and monitoring the implementation of the relevant anti-corruption programs and plans, the development of further steps of the enterprise to identify, assess and manage corruption risks is carried out, the effectiveness of previously implemented counter-measures and prevention of corruption offenses is analyzed, and their implementation is monitored.

During audit of corruption risks, the auditor should develop a risk identification questionnaire and a risk map. The card should contain information regarding the most likely risks that may affect the company's activities as well as the rules for eliminating (minimizing) corruption risks. It is advisable to schematically outline the possible corruption risks and the factors that influence them (*figure 3*).

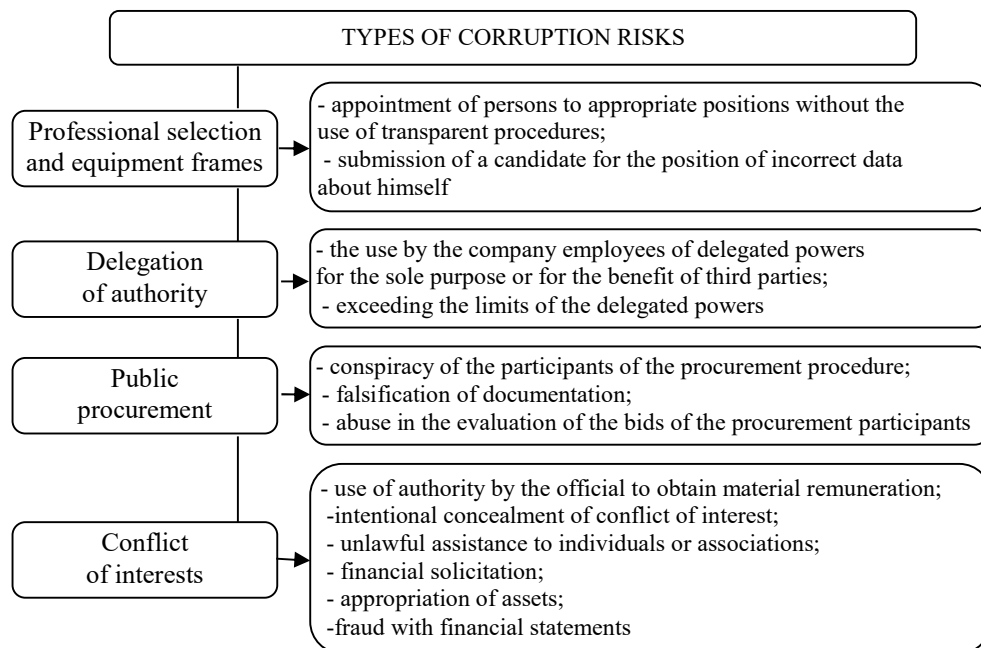
Native companies usually counteract corporate fraud with the following units: security service, internal audit, internal control, financial department, legal department, compliance officer, HR service. Sometimes the staff of the company is invited to a polygraph examiner.

If the company has internal control (audit) department, the auditor should evaluate the frequency of anti-corruption audits and their results. The obtained information will give the opportunity to evaluate the level of controls, the competence of the employees conducting internal audit, as well as to determine honesty and integrity of the company management.

During anti-corruption audit it is advisable to take into account the possible collusion between the company management and the accounting department.

The owners are often manipulated financial results of the company to obtain the maximum revenues, improved investment attractiveness of the company or compliance with conditions (restrictions) contracts with third parties.

Therefore, it is very important to use techniques and methods to identify corrupt elements that can reveal the involvement of the leadership to offenses of corruption by the distortion of accounting (financial) statements.

Figure 3. Types of corruption risks and their impact factors

Source: developed by the author.

There are many misstatement ways of the financial statements. The main ones include the falsification of the original documents, fictitious accounting entries, the tapering of assets and liabilities, the pooling of heterogeneous sums in one article reporting the payments through shell companies, etc. the studies of insert that the biggest fraud risk in the domestic companies may also include:

- the fraudulent actions with documentation of the enterprise (counterfeiting or falsification of the documents);
- the creation of controlled entities and receiving operations;
- artificially high prices;
- the conspiracy contracts (suppliers, clients) and fake documentation, the application of the system of "kickbacks";
- create invoices for outstanding work (services);
- the presence of atypical economic operations and transactions at the end of the year, affecting the financial performance (capital, assets and liabilities) of the company;
- the use of company assets for personal purposes, etc.

External auditors in assessing fraud risks can be identified by certain signs, namely: if the company has advanced or illogical organizational structure, the observed high turnover of staff, specifically managerial staff and directors. Also, the auditors may alert over risky operations which are carried out by the company, and what in the future may bring considerable profit.

The corruption schemes also include the following operations:

- incomplete recording of inventory items;

- unjustified write-off cargo-material values for excessive losses during storage, transportation, natural disasters, etc.;
- disclosure of trade secrets for financial reward;
- the payment for not provided services or backlogs (services);
- the payment of wages to employees who do not work in the company, etc.

The factors that affect the risk of fraud are: the presence of the contractors who have family ties with the company management; the specific and illogical contract terms between the company and the counterparty; the presence of a weak internal control system in the absence of allocation of duties, responsibilities, documents and records, independent checks, physical security, and disregard of the corporate security policies.

Today, the important way of combating corruption is to implement cybersecurity mechanisms. According to Allianz and WEF, cyber risks take the 2nd place among all business threats and are in the TOP 10 risks of mankind. According to the data of FBI's Internet Crime Complaint Center, the losses caused by cybercrime in the world over the last 5 years has amounted to 12 trillion USD.

The study has show that the most common types of crimes faced by the company are the misappropriation of property (46 %), fraud in procurement (33 %) and personnel management (33 %), cybercrime (31 %). Six thousand crimes were revealed in the sphere of high information technologies in Ukraine for 2018 [11].

Information space hasbecame the place and tool for crimes, because now crime can be carried out with the help of information and communication systems. With the help of computer viruses and other illegal technical means fraudsters have access to databases of bank accounts, automated control systems business. Therefore, the important element of the anticorruption policy of the company should be the implementation of secure computer systems and applications which will help to protect the company from possible abuse during the use of cyberspace.

It should be noted that the fight against corporate fraud must be permanent and systematic. If there are no specialized units to prevent corporate fraud, or the user is not satisfied with the results of their work, it is important to determine at which maturity level is the whole system of the corporate security.

The companies irrespective of their organizational-legal forms are obliged to develop and adopt measures to prevent abuse and fraud, and may include:

- define the departments and employees of the company who are responsible for prevention of corruption and other offences;
- cooperation with law enforcement agencies;
- development and implementation in the practice standards, procedures aimed at ensuring effective and open work of the company;
- prevention and settlement of conflicts of interests;
- preventing the formation of unofficial reporting and the use of forged documents.

During the implementation of anti-corruption auditing, the auditors should evaluate the experience and integrity of the top management of the company by conducting the interviews, checking awareness of the company's

corporate culture. During audit, they are working on the analysis of corporate business structure, corporate governance structure and corporate security, also study the external environment of enterprise, the possibility of political and criminal influence. The map of risks, organizational and administrative documentation, the competitive environment are also analyzed.

It should be noted that the basis of all kinds of fraudulent actions of employees lies with the imperfect regulatory legal acts, the complexity and multi-layered economic and financial relations within the enterprise, the intricate system of accounting for and control of employees, incompetence and legal ignorance, carelessness and over-confidence of leaders.

During the implementation of anti-corruption audit, it is advisable to use appropriate software such as software-analytical complex GSA (Global Security Assessment). This program is based on the check-list of more than 1.600 questions in 24 major subsystems of corporate safety, including anti-corruption compliance; corporate intelligence; information and analytical work; financial and economic, personnel, internal legal; information and computer security; security holders (top management) and members of their families; the physical security of office, manufacturing, warehouses, distribution centers; safety of the transport of goods and persons; security, advertising, cultural events, business meetings and negotiations; technical security and other subsystems. External audit of corporate security of the company makes it impossible or greatly minimizes the downside risks experienced by the majority of companies, the structure of which even have its own security service.

It should be noted that the auditors who are required to conduct anti-corruption audits should be aware of both domestic and foreign legislation on preventing and combating corruption. In the practice of listening, it is advisable to use interviewing skills, theoretical and practical knowledge that is required to assess the risk of transactions for "red flags" testing, indicating potential violations.

It should be noted that the task of the auditors should is to identify and evaluate potential corruption transactions for compliance with applicable law. The auditor should gather the necessary information on high-risk transactions at the planning stage of audit. Within the scope of anti-corruption audit, it is advisable to select the following types of payment transactions for the analysis and in-depth evaluation:

- the settlements with resellers, suppliers and other counterparties, which are characterized by a high level of risk (government orders deserve special attention);
- the payments for obtaining licenses, permits made in the framework of cooperation with state authorities;
- the transfer of funds for gifts, holidays and other entertainment activities of the company;
- the cash transactions, including advance payments and representation expenses;
- the operations for spending money on charitable events, political goals;
- the unclear purpose payments, such as those related to "other payments".

Conclusion. During anti-corruption audit, it is advisable to apply the sampling method and the method of testing the internal control system. The selection should be based on the professional judgment of the auditor, which is the feature of anti-corruption audit and depends on the awareness of the specifics of the client's business, the ability to formulate correct judgments and identify areas of potential risk of the payment transactions, which should be analyzed for the regulatory compliance. The conformity assessment involves verification of the relevant documents, including the existing contracts, invoices, checks, cash receipts, etc. Treaties are reviewed for the purpose of examining their anti-corruption schemes and compliance with corporate policy as a whole.

The importance of anti-corruption audit as an element of the system of economic and social security of the state, which contributes to increasing transparency, investment attractiveness of companies and combating corruption, is identified.

Therefore, anti-corruption audit is a sufficiently effective means of preventing corruption in the private sphere. Expanding the practice of anti-corruption audit is not the only but important step in the fight against corruption and it will be possible to reduce the negative tendencies caused by the corporate management activities.

REFERENCES

1. Gnilitkiy, L. *Anti-corruption audit in management risk corporate fraud*. *ir.kneu.edu.ua*. Retrieved from <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/20764/359-362pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
2. Nazarova, K. A. (2015). *Auditing: evolution, capacity, efficiency*. Kiev: NAT. Torg.- Ekon. UN-t [in Ukrainian].
3. Fadeeva, A. A., & Sazhin, S. S. (2018). Anti-corruption audit as a mechanism of struggle against corruption. *The Young scientist*, 15, 41-43. Retrieved from <https://moluch.ru/archive/201/49482> [in Ukrainian].
4. Novikov, A. V. The anti-corruption compliance in the activities of Ukrainian companies as one of the mechanisms of prevention of corruption. *www.kmu.gov.ua*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/en/news/uryad-priznachiv-oleksandra-novikova-golovoyu-nacionalnogo-agentstva-z-pitan-zapobigannya-korupciyi> [in Ukrainian].
5. Shkarovsky, D. (2019). Fighting Corporate Fraud: Tender or Necessity. *Law Gazette*, 11, 23-30 [in Ukrainian].
6. National Anti-Corruption Agency. *nabu.gov.ua*. Retrieved from <https://nabu.gov.ua/en/tags/national-agency-corruption-prevention> [in Ukrainian].
7. Fraud in Ukrainian companies. *www.consultancy.eu*. Retrieved from <https://www.consultancy.eu/news/1280/almost-half-of-ukrainian-companies-were-victims-of-fraud-in-last-two-years> [in Ukrainian].
8. On prevention of corruption: the Law of Ukraine dated 14.10.2014 № 1700-VII. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> [in Ukrainian].

9. Guidelines for the development and implementation of measures to prevent and combat corruption. *admin.ved.gov.ru*. Retrieved from http://admin.ved.gov.ru/uploads/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5%20%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8_ENG.pdf [in English].
10. The decision of the National Agency for prevention of corruption № 75 of 02.03.2017 "On approval of model anti-corruption program of legal entities" (2017). Retrieved from <http://www.minregion.gov.ua/about/corruption/antycorruption/rishennya-nazk/rishennya-natsionalnogo-agentstva-z-pitan-zapobigannya-korupsiyi-vid-02-03-2017-75-pro-zatverdzhennya-tipovoyi-antikoruptionsynoyi-programi-yuridichnoyi-osobi> [in Ukrainian].
11. Model anti-corruption program of legal entities (2019). *www.asterslaw.com*. Retrieved from https://www.asterslaw.com/press_center/publications/chambers_antikorruption_2019_guide_ukraine [in Ukrainian].

The article submitted to editor's office on 08.04.2020.

Назарова К., Комірна О., Негоденко В. Антикоруційний аудит.

Постановка проблеми. Боротьба з корпоративним шахрайством є важливою умовою економічної стійкості як для господарюючих суб'єктів, так і для держави. В сучасних умовах актуальними залишаються питання запровадження заходів боротьби з корупцією, важливу роль у чому відіграє антикорупційний аудит, за допомогою якого здійснюється контроль за дотриманням антикорупційних обмежень, а також виконанням антикорупційних заходів у компаніях, органах державної влади або місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що попри наявність окремих наукових доробок, залишається невирішеною важлива науково-практична проблема щодо запровадження організаційно-методичних заходів антикорупційного аудиту.

Метою статті є визначення завдань антикорупційного аудиту, особливостей, проблем його впровадження, методичних напрямків його реалізації.

Матеріали та методи. У процесі дослідження використано як загальні методи пізнання економічних явищ і процесів, так і спеціальні, зокрема, аналізу, синтезу, систематизації, теоретичного узагальнення та порівняння, статистичного аналізу, структурного аналізу, експертних оцінок і прогнозування.

Результати дослідження. Розкрито особливості проведення антикорупційного аудиту в Україні, встановлено його основні цілі та завдання. Враховуючи склад економічних злочинів, спричинених корупцією та шахрайством, до основних напрямків антикорупційного аудиту віднесено: перевірку фінансової документації та фактичної наявності активів компанії; оцінку та моніторинг корупційних ризиків; здійснення економічних розслідувань щодо виявлених випадків корупції та шахрайства; діагностику показників фінансової звітності з метою виявлення фактів шахрайства.

Висновки. Встановлено, що антикорупційний аудит є достатньо ефективним засобом запобігання корупції у приватній сфері. Розширення практики антикорупційного аудиту є важливим, але не єдиним кроком в подоланні корупції. Така практика уможливить зниження негативних тенденцій, спричинених діяльністю корпоративного менеджменту.

Ключові слова: антикорупційний аудит, шахрайство, корупція, внутрішній контроль, аудит.

NEZHYYA Mariia,
PhD (Economics), Associate Professor
of the Department of Financial Analysis and Audit
Kyiv National University of Trade and Economics
Kioto str., 19, Kyiv, 02156, Ukraine

E-mail: m.nezhyva@knute.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3008-5338>

MINIAILO Viktoriia,
PhD (Economics), Associate Professor
of the Department of Financial Analysis and Audit
Kyiv National University of Trade and Economics
Kioto str., 19, Kyiv, 02156, Ukraine

E-mail: v.miniailo@knute.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5867-7135>

DIGITALIZATION OF AUDIT IN THE CONDITIONS OF THE COVID-19

The main tendencies of audit digitalization in the conditions of economic transformation are considered. It is established that audit should be conducted in full compliance with international auditing standards, despite the problems associated with COVID-19. It is substantiated that technological integration of audit on the basis of modern information systems increases efficiency of analytical work of the auditor.

Keywords: eco-anxiety, coronavirus, COVID-19, digitalization, audit.

Нежыва М., Миняйло В. Диджитализация аудита в условиях COVID-19.
Рассмотрены основные тенденции диджитализации аудита в условиях трансформации экономики. Установлено, что аудит должен проводиться в полном соответствии с международными стандартами аудита, несмотря на проблемы, связанные с COVID-19. Обосновано, что технологическая интеграция аудита на базе современных информационных систем повышает эффективность аналитической работы аудитора.

Ключевые слова: эко-тревожность, коронавирус, COVID-19, диджитализация, аудит.

Background. The global pandemic 2019–2020 is changing not only the lives of citizens, but also approaches to business management. As of 16.05.2020, a total of 4 648 205 patients were registered in the world [1]. Due to the inability of citizens to buy goods and services, companies are revising their business plans and development strategies, some of them are losing profits due to restrictions on activities. The real challenge for entrepreneurs was the long-term introduction of quarantine. Businesses are forced to work remotely, via the Internet, reformatting their customers to buy online. According to the study by the international audit company Deloitte, the biggest impact of the COVID-19 pandemic on business may be a decrease in sales and cash flow (61 %), inability to serve consumers / customers (52 %) and inability to continue normal business management (46 %) [2].

The global pandemic and the activities of audit companies have not escaped. Audit is developing rapidly, has passed the stage of formation and continues to gain momentum. Intensive development of information and computer

technologies and the world wide web is the reason for the emergence of new and modern approaches to building accounting and analytical support of business entities and its audit support, which increases the dynamism of business processes, which is extremely important in times of limited activities.

Analysis of recent researches and publications. Modern scientists pay much attention to problems solving of theoretical, organizational and methodological support of audit in terms of information technology, such as M. Benko [3] has studied information technology as a factor that, along with other factors, determines and promotes the integration of internal and external audit; M. Bilukha [4] analyzed the directions of development of accounting and control of electronic technology in the XXI century; G. Bowman [5] studied the impact of digitalization on a large number of European small and medium enterprises. N. Wengeruk [6] identified the problem of taking into account the risks of computer audit, studied the risks inherent in auditing computer data processing. S. Ivakhnenkov [7; 8] developed audit software for data analysis. K. Nazarova [9] studied the synergy of external and internal audit. L. Larikova [10], considered procedures for creating a comprehensive audit automation system. R. Lisova [11] determined the effects of digital technologies on different types of business activity of companies and changes in their business models. T. Mats [12] studied the problems of auditing in the environment of management information systems. Ye. Mnykh analyzed the technological integration of analysis, accounting and their risks on the basis of modern information systems, I. Podik, M. Rahinger studied the impact of digitalization on the innovation of business models, L. Sokolenko devoted works of digitalization of accounting at enterprises, A. Shaforostov studied the documentation of audit and accounting for ISA and IFRS and others [13–19]. However, the problematic and debatable issues that have been left out of these scholars need a solution to formulate a comprehensive approach to audit digitization in an economic transformation and the limited business practices caused by the global pandemic of 2019-2020.

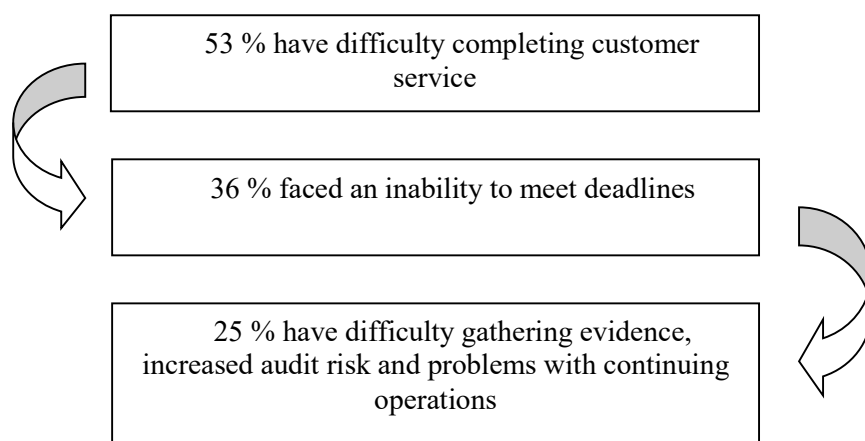
The **aim** of the article is to determine the role of digitization in the financial spheres, in particular in the sphere of audit, to study the results of technology implementation in foreign countries and to identify promising areas of development for Ukraine in the conditions of COVID-19.

Materials and methods. The materials of the study were indicators of the spread of the COVID-19 pandemic in the world, publications of scientists, official reports of international organizations, regulations, etc. The theoretical and methodological basis consisted of general scientific and special methods of cognition, based on a dialectical approach to the consideration of economic processes is analyzed in the study. Different methods were used to solve the tasks such as methods of analysis and synthesis – to study the economic essence of the audit in terms of COVID-19; system approach – to determine the methodological foundations of the enterprise management

system; methods of general analysis, etc. General and specific methods of understanding the objective nature of economic phenomena and processes were used in the study to analyze the impact of the COVID-19 pandemic on business; methods of causation – to study the impact of digitalization on the audit process; methods of grouping and compilation, sample observation – for statistical data processing. Based on the methods of systems analysis and scientific abstraction, general conclusions are formulated. In addition, a set of complementary methods of scientific research of economic processes and phenomena using statistical and analytical materials, as well as the results of their own research have been introduced.

Results. In March 2020, the Association of Chartered Certified Accountants (ACCA) decided to investigate the impact of COVID-19 on the work of companies [20]. It conducted a global survey and found that due to the crisis caused by the coronavirus pandemic, such a common action for accountants and auditors as attracting new clients has become a real problem (*figure 1*).

Despite the problems associated with COVID-19, audit should be conducted in full compliance with the standards, although in the circumstances, the completion of the audit may take longer. Therefore, the use of information technology simplifies the work of the auditor and involves conducting audits using computer technology.

Figure 1. Problems faced by accountants and auditors under the influence of COVID-19

Source: developed by the authors on the basis of [21].

It simplifies the work of the IT auditor and provides audit for computer-assisted work. The use of computer technology can be applied at all stages of audit, namely during planning, implementation, documentation, reporting. The use of information technology does not alter the purpose of audit procedures, but it directly affects the order and methods of their conduct, audit planning process, the documentation process, the assessment of materiality and audit risk, as well as the determination of the content, scope, sequence and implementation of audit procedures and evaluation

audit evidence. Due to the proliferation of the digitization process, there is a need to improve the methodology and tools for audit economic entities of different forms of ownership, in accordance with the challenges of today and to formulate a high-quality information base for managerial decision-making.

The transition of many companies to the mode of online and the processes of digital transformation are the driving force behind the change in the corporate world, the basis of which is the introduction of new technologies such as Big Data Analysis, Internet of Things, Cloud Technologies or 3D Printing. Analog information is being converted to digital data. The constant convergence of the physical and digital worlds encourages companies to integrate, for example, the Internet of Things and Services into production processes, to create value by analyzing and managing big data, which can be used as a competitive advantage. Most of the changes caused by digitization are destructive and fundamentally alter existing industries, companies holding dominant positions in the market face new competitors, existing business models have become obsolete and replaced by new ones [11].

According to the latest EY research [22], digitalization has great impact on business model components such as value proposition, internal infrastructure management and customer relationships. Predominantly changes in the form of new offerings (products, services, cloud packages, predictive services) are the driving factors behind the business model modification.

In recent years, the public has been increasingly paying attention to audit activities, as confidence in the information received is a necessary factor in the partners' trust. In this regard, the market for audit services in Ukraine is transformed by the directions and interests of clients who work in different business sectors and differ in ownership, management systems and financial condition. As more and more data is generated in connection with the digitization of companies, there is a need to develop auditor functions. For example, they include audit practice of forensics, tax audit, due diligence, management accounting, personnel audit and other related services. These audit and other services require an emphasis on understanding the specific risks of the business and developing an audit approach that is capable of responding effectively to those risks.

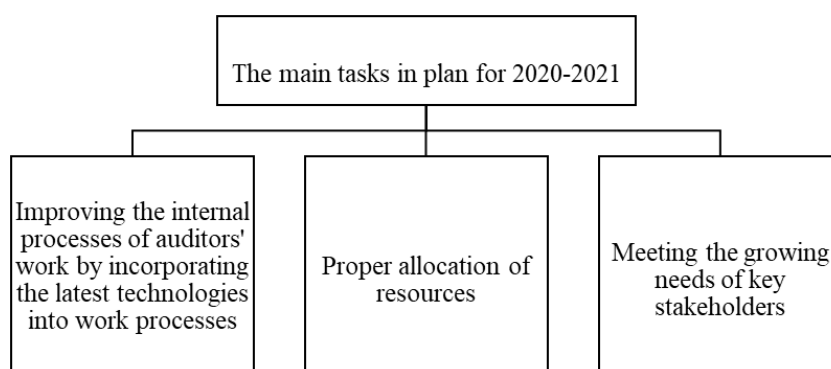
Computer technologies are also becoming more involved in the new role of auditor as they shift from testing tasks to more analytical approaches related to working with data. According to Hays' 2019 payroll and vacancy forecast, 40 % of accounting and finance departments today are in demand for their operational and technical skills, compared to just 27 % last year [23]. The growing amount of information needs to be used effectively for high quality audits and to enable auditors to focus more on risk identification and business understanding. The large volume and untapped potential of data generated by new technologies necessitates constant audit digitization. The functions of a professional auditor are changing in response to the digital transformation of companies. Using automation to increase data volumes

can help to conduct high quality audits and allow auditors to focus more on risk identification and business understanding. This development of audit leads to greater interconnection and transparency and, as a consequence, greater stakeholder trust [24].

The issues of audit automation cover the whole complex of complex applied problems related to the use of information technologies in the control, audit and analysis of financial statements of enterprises, assessment of the efficiency and reliability of information technologies, as well as the organization of work of audit firms in modern conditions [8, p. 38].

Given the current high level of use of computer systems in business, the auditor should be competent, including in the field of typical computer information technology. Yes, it has the opportunity to use the services of a computer information technology specialist, but it should be noted that this increases the risk of non-detection and additional risk and increases the cost of audit [6, p. 35]. Lack of the necessary knowledge can lead to the doubt of the auditor's competence and conclusions. In addition, businesses are wishing not to publicize the data and may not like that a large number of individuals will have access to their information.

According to the International Audit and Assurance Standards Board (IAASB), the 2020–2023 strategy is designed to take into account the active development of technology, the new dynamic role of small and medium-sized enterprises and the changing needs of reporting information. The strategy also includes an action plan for 2020–2021. The main tasks for the outlined period are shown in *figure 2* [25].

Figure 2. The main tasks in plan for 2020–2021

Source: developed by the authors on the basis of [25].

Given the progressive development of information technologies, there is an opportunity for their widespread use in the process of analytical processing of economic information, which helps to reduce the timing of audit, increase its responsiveness, more comprehensive coverage of factors that affect the results of financial and economic activity, obtaining the results of analysis, which are true [3]. With the introduction and application of computer information technology, the overall purpose and scope of audit will not change.

The modern audit system is differentiated to meet the needs of different groups of consumers of information and integrated around a single database, which simultaneously collects all the primary information. Audit at the current stage of development should be designed based not only on the combination of different species, but also on the integration of many sciences [14].

Auditors can use and actively apply information technology both to improve audit methodology and to automate its organization. From an organizational point of view, audit should be considered as a computer, which involves the use of computers and modern information technology, which is directly organized by audit activity in the management information systems environment. This approach involves the use of information technology in the planning, control and documentation, in the course of audit and the preparation of audit report. The use of personal computers in audit allows to reduce the time spent on its conduct and as a result creates new opportunities in the organization and methodology of its conduct.

The auditor should have computer programs used to verify the contents of the enterprise files, as well as control data used for computer processing to verify the functioning of the enterprise computer programs.

It is in the interest of the auditor to automate his work, not in the interests of the enterprise. Therefore, it is necessary for audit programs to have the ability to process files in the formats common in Ukraine used in accounting software packages [12, p. 137].

Nowadays, there is a need and at the same time the possibility of new organizational and methodological approaches in solving accounting and audit problems. They are connected, on the one hand, with the transition to market relations and international standards, and on the other, with the widespread adoption of computer technologies [18, p. 253].

Information technologies used for accounting and reporting have a significant impact on the competitiveness of the decisions made, as they increase the speed of reporting and the reliability of management information by automating the procedures for its collection and processing.

As the composition of risks affecting the business of companies is constantly changing, and the organizational structure of companies is complicated in the development process, there is a periodic need to replace one information system with another. Company management often decides to update the information system only on the basis of experience of using different systems in other companies and comparing their organizational structure with the structure of their company. As a result, enterprises incur inefficient costs associated with the implementation of information systems, as this process is delayed, goes beyond the original budgets, testing programs and disclosing to staff their functionality is often carried out formally, as a result of which program functions are not fully used [20, p. 35].

Currently, auditors use to some extent general-purpose software, such as: spreadsheets; text editors; database management systems; programs of financial analysis of the activity of enterprises. These programs allow the

auditors to organize the storage of data for their further processing and analysis of information on the objects of the conducted analysis, to perform some simple calculations, to prepare reports and conclusions [19, p. 42].

A market economy implies an increase in the requirements for baseline analytical information to support managerial decision-making. Methods of analysis on the basis of electronic computers can satisfy the requirements of complexity, systematicity, efficiency, accuracy of cognition, trends and patterns of its change and development. With the maximum formalization of analytical procedures with the help of electronic computers up to 80 % of the technology of economic process is implemented.

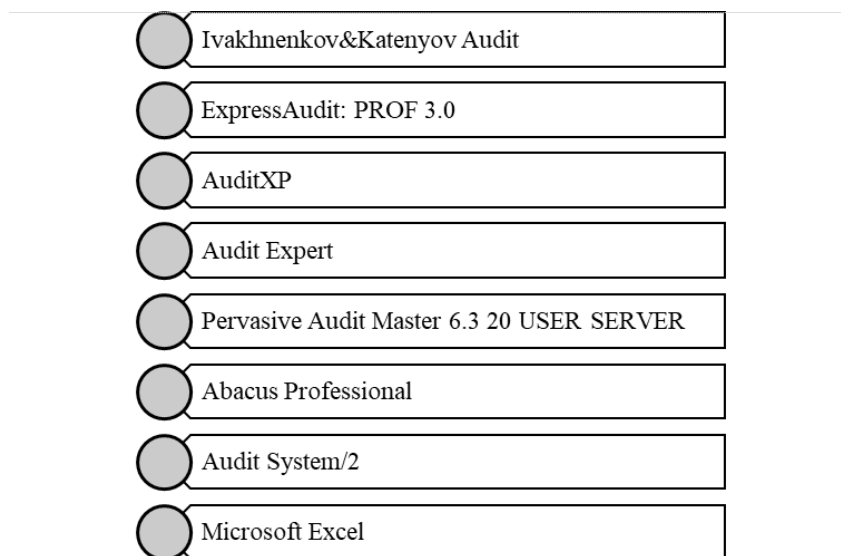
The main information control systems presented in the Ukrainian market are aimed at audit automation. Strengthening audit position in Ukraine, bringing it closer to international audit standards and principles requires updating the ability and efficiency of using the latest audit organization technologies based on the use of the latest information technology.

The computer program should be able to correct the proposed method using the designer. It is also necessary that such a computer program be capable of importing information, for example, from Microsoft Excel, which is most actively used by both domestic and foreign auditors. The import of such data should adapt it to the computer program database, to the auditor's working papers, or, even on the basis of a specific algorithm, to form an audit report. With this conclusion, the auditor may or may not agree, because it is easier to analyze what is created than to formulate its own. In any case, this would significantly reduce the auditor's time spent directly on working documentation. However, this would provide an opportunity to focus on more important audit steps and procedures that the computer is not able to satisfy today, such as the professional judgment of an auditor based on his or her intuition.

Technological integration of audit on the basis of modern information systems improves the efficiency of analytical work by: expanding the capabilities of factor analysis; selection and solution of new multidimensional problems that are solved using economic-mathematical methods and models; increasing the efficiency and cost effectiveness of analytical procedures [13].

Assurance is given to the company by continuous audit. In recent years, it has been much easier to bring it to life with the rapid advancement of information technology, making it possible to report in real time and spend less resources, and thus be more practical and economical. But there must be more robust protection of corporate data.

The power of continuous audit is the intelligent and effective continuous testing and control of risks aimed at timely reporting of deficiencies to be immediately investigated and corrected. By changing the overall approach in this case, the auditors will develop a deeper understanding of the business environment and risks for the company and will stimulate business performance [7]. There are a large number of software products (*figure 3*).

Figure 3. Software products of audit

Source: developed by the authors.

An alternative to the software product is the CaseWare software solution, which is used to automate the reporting process in accordance with International Financial Reporting Standards, strengthen internal control processes, and synchronize a large number of documents in different formats. CaseWare includes all stages of verification from customer acceptance and scheduling to reporting, importing and exporting information in Word, Excel, PDF and more; ability to download client data from 60 accounting packages, including 1C, SAP. In addition, it provides an opportunity to obtain an overall consolidated balance according to the required format [22].

To date, audit firms have developed and utilized specialized information systems focused on the internal regulation of audit activities using internal corporate standards. Examples of such programs are systems of leading audit firms, such as KPMG, which uses the Vestor 6 program, Pricewaterhouse Coopers, which uses the My Client, and Deloitte&Touche, which uses the Audit System/2. The main drawback of the organization of audit in Ukraine at the present stage is the low level of adaptability, which is manifested in the conduct of audits. Large and medium-sized Western audit firms use well-developed audit techniques that allow you to perform work quickly and efficiently. Therefore, increasing the adaptability of domestic audit firms is the only opportunity to compete with Western firms [10].

Microsoft Excel is used in audit both individually and in conjunction with Audit System/2, as the latter is also the product of Microsoft, which significantly speeds up the work of auditors. For this reason, Audit System/2 is actively used by audit market leaders. The direct use of Microsoft Excel in the audit is due to:

- the fact that official software products require considerable acquisition and installation costs;

- most audit organizations consider software products to be ineffective and cost-effective, which again returns users to Microsoft Excel;
- the ability of computer audit programs to remove information about the activity of the enterprise from the relevant databases or to enter information about it and its accounting independently, if the accounting is conducted manually.

There are many inconsistencies in audit software products, although it cannot be denied that their quality has increased in recent years [13, p. 41–45]. Any business has questions about the use of software, as there are so many of them, they are all alike, but the enterprise chooses the best and the best for itself.

The current promising area of ICT is information systems that are cloud-based, which means infrastructure designed to provide ubiquitous access to storage devices, applications, and services over the Internet. Cloud technologies allow consumers to use applications without installing and accessing personal files from any computer that has Internet access [14].

Current trends look like the future of computer audit. Such activities will cover aspects that are closely related to the statutory audit of financial statements but at the same time cover a wide range of consulting services that auditors may provide:

- verification of algorithms of computer accounting systems of enterprises as audit clients and consulting on the issues of their proper construction;
- analysis of large arrays of financial and operational data in electronic form by special software to confirm and detect fraud;
- analysis of the activity of the enterprise and their forecasting with the help of a powerful mathematical apparatus of economic modeling and software;
- assistance to the company in matters of information security.

Lack of information is referred to as a major factor limiting the growth of audit automation, along with such a factor as the poor quality of the proposals available. However, for the most part, audit firms find it necessary to incorporate information technology into their operations, and expect that this will help improve their efficiency and quality.

Data protection in computer networks is becoming one of the most urgent problems in modern information and computer systems. The concept of data protection when using electronic computers includes both the development and implementation of appropriate security methods, and the constant use of them. Modern information technologies create conditions for the growth of unauthorized access to information and allow to perform complex procedures for its processing.

To ensure the protective functions of audit, data protection avoids the abuse of persons who have access to databases, which are especially common in doing business over the Internet. Practice shows that in the context of automated information processing systems, thefts of value are carried out with the participation of employees engaged in the processing of eco-

conomic information. The main purpose of data protection of electronic computers is to prevent phenomena that adversely affect the performance [4]. Blockchain technologies provide the highest level of protection against external influences. The data contained in the system cannot be deleted or replaced. Such a database is characterized by anonymity, an agreed mechanism, it is not owned by a specific entity, is not controlled or regulated by third parties. All functions in a blockchain system are distributed among its members, who preapprove changes that may occur in the system. Thus, it is virtually impossible to make changes and edit after the transaction. Based on the above, blockchain technologies are ideal for accounting and audit because they keep track of all transactions and changes to the system, prevent manipulation and distortion.

Conclusion. Information technology enables the auditor to carry out audit quickly and efficiently, which will be based on accurate enterprise data. Both employees of the enterprise and the auditors must comply with the terms of confidentiality of the data. This enables the auditor to gain the trust and respect of his clients and competitors. Audit software must be safely secured, which is one of the conditions for guaranteeing work quality.

Thus, audit information technology is a set of methods and procedures that provides the functions of collecting, accumulating, storing, processing and transmitting data using technical means to achieve audit objective in the best possible conditions. The use of audit information technology does not replace audit process itself, but is merely a tool that minimizes time and resources. Based on a quality IT audit, the enterprise administration will be able to reasonably solve security and control problems; justify the purchase or upgrade of computer programs; plan to upgrade the skills of IT staff.

REFERENCES

1. COVID-19. Coronavirus pandemic. *www.worldometers.info*. Retrieved from <https://www.worldometers.info/coronavirus> [in English].
2. Businesses are preparing to reduce sales and cash flow due to the COVID-19 pandemic. Retrieved from <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2020/acc-and-deloitte-covid19-research.html> [in English].
3. Benko, M., Sopko, V. (2015). Information technologies as a factor of internal and external audit integration. *Economic Forum*, 1, 254-262 [in English].
4. Bilukha, M. (2005). Main directions of development of accounting and control over electronic technology in the XXI century. *Bulletin of KNUTE*, 3, 13-17 [in English].
5. Bouwman, H., Nikou, S., Molina-Castillo F. (2018). The impact of digitalization on business models. *Digital Policy. Regulation and Governance*, 2, 105-124 [in English].
6. Venheruk, N. (2013). Audit risk in a computer environment. Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. *Avg. Economics, agrarian management, business*, 181, 31-36 [in English].

7. Ivakhnenkov, S. (2009). Audit software for data analysis: the first Ukrainian experience. *Accounting and Audit*, 10, 38-45 [in English].
8. Ivakhnenkov, S. (2010). Control of financial information: modern technologies. *Finance of Ukraine*, 1, 87-97 [in English].
9. Nazarova, K. (2015). Audit: evolution, potential, efficiency. Retrieved from <http://zt.knteu.kiev.ua> [in English].
10. Larikova, L. (2009). Procedures for creating a comprehensive audit automation system. *Auditor of Ukraine*, 13-14, 54-59 [in English] [in English].
11. Lisova, R. (2019). The impact of digitization on business models: stages and tools of digital transformation. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, 24, 114-118 [in English].
12. Mats, T., Levchenko, Z. (2014). Organization of audit in the environment of management information systems. *Bulletin of the Poltava State Agrarian Academy*, 3, 135-138 [in English].
13. Mnykh, Ye., Barabash, N. (2010). Financial Analysis [in English].
14. Muravskiy, V. (2015). Risks of automation of accounting. *Problems and prospects of economics and management*, 1, 185-190 [in English].
15. Podik, I., Biletska, G., Kovtunovych, N. (2018). Normative and legal support of electronic audit in Ukraine: current status and prospects. *Economy and State*, 10, 37-41 [in English].
16. Rachinger, M., Rauter, R., Müller, C., Vorraber, W., Schirgi, E. (2018). Digitalization and its influence on business model innovation. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 7, 95-124 [in English].
17. Sokolenko, L. (2019). Digitization of accounting at utilities. Black Sea. *Economic Studies*, 47, 158-161 [in English].
18. Stasyshen, M., Lysenko, A. (2014). Methodology and organization of accounting, analysis and audit of the use of production inventories. *Collection of scientific works of the State Economic and Technological University of Transport. Ser.: Economics and Management*, 28, 250-254 [in English].
19. Shaforostov, A. (2013). Welcome to AD. Audit documentation on ISA: what, when, why and how. *Independent auditor*, 1, 38-40 [in English].
20. Shuklov, L. (2013). Automation of accounting under IFRS: how to choose the information system and audit the effectiveness of its implementation. *International accounting*, 30, 35-43 [in English].
21. Covid-19 having significant impact on the world's auditors. www.accaglobal.com. Retrieved from <https://www.accaglobal.com/gb/en/news/2020/april/ACCA-Covid-19-Research-Audit.html> [in English].
22. CaseWare Ukraine. caseware.com.ua. Retrieved from <http://caseware.com.ua> [in English].
23. Audit of modern times – modern audit in Ukraine and in the world. www.audit-optim.com.ua. Retrieved from <https://www.audit-optim.com.ua> [in English].
24. Sidhu, H. (2019). EY. Auditization of the audit reflects the deeper transformations taking place in the business. Retrieved from https://www.ey.com/en_US/digital-audit/audit-digitization-transformative-age.
25. Audit Trends – 2020: IAASB, Tax Reform, Digitization. Retrieved from <http://www.visnuk.com.ua/>.

The article submitted to editor's office on 20.05.2020.

Нежива М., Міняйло В. Диджиталізація аудиту в умовах COVID-19.

Постановка проблеми. Світова пандемія 2019-2020 рр. змінює не тільки життя громадян, а й підходи до управління бізнесом. Не оминула світова пандемія і діяльність аудиторських компаній.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні та дискусійні питання потребують вирішення, щоб сформулювати комплексний підхід до диджиталізації аудиту в ході економічної трансформації та обмеженої ділової практики, спричиненої глобальною пандемією 2019-2020 рр.

Мета статті – визначення ролі диджиталізації у фінансовій сфері, зокрема аудиту, вивчення результатів впровадження технологій у зарубіжних країнах та визначення перспективних напрямів розвитку для України в умовах COVID-19.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження слугували показники поширення пандемії COVID-19 в світі, публічні видання науковців, офіційні звіти міжнародних організацій, нормативно-правові акти тощо.

Результати дослідження. У зв'язку з поширенням процесу диджиталізації виникає потреба у вдосконаленні методики та інструментарію здійснення аудиту. Перехід багатьох фірм на режим роботи онлайн та процеси цифрової трансформації стимулюють зміни в корпоративному світі. Для здійснення запобіжних функцій аудиту захист даних дає змогу уникнути зловживань особами, які мають доступ до баз даних, що є особливо характерними при веденні бізнесу через інтернет. Блокчейн-технології забезпечують найвищий рівень захищеності від зовнішнього впливу.

Висновки. Інформаційні технології дають змогу швидко та якісно провести аудит, який буде спиратися на точні дані підприємства. Працівники підприємств і аудиторів мають дотримуватися умов конфіденційності даних. Програмне забезпечення аудиту має бути надійно захищеним, що є однією з умов гарантування якісно проведеної роботи.

Ключові слова: екоотривожність, коронавірус, COVID-19, диджиталізація, аудит.

ХМУРОВА Вікторія,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту
Київського національного
торгівельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: v.khmurova@knute.edu.ua
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6398-6351>

ГРАЩЕНКО Ірина,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту
зовнішньоекономічної діяльності підприємств
Національного авіаційного університету
пр. Любомира Гузара, 1, м. Київ, Україна, 03058

E-mail: iryna_hrashchenko@npp.nau.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8735-9061>

ДИСТАНЦІЙНА ОСВІТА В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ COVID-19

Розглянуто сучасний стан дистанційної освіти в Україні та тенденцій її розвитку, особливості її використання у вітчизняній системі освіти в контексті сучасних загроз життю людей в період пандемії. Проаналізовано наявні інструменти для дистанційного навчання в Україні, означено їх переваги, узагальнено іноземний досвід використання системи дистанційної освіти. Сформульовано ключові тенденції розвитку дистанційного навчання в Україні.

Ключові слова: дистанційна освіта, тенденції розвитку, інструменти для дистанційного навчання, системи дистанційної освіти.

Хмурова В., Гращенко І. Дистанционное образование в период пандемии COVID-19. Рассмотрены современное состояние дистанционного образования в Украине, тенденции его развития, особенности использования в отечественной системе образования в контексте современных угроз жизни людей в период пандемии. Проанализированы существующие инструменты для дистанционного образования в Украине, определены его преимущества, обобщен международный опыт использования систем дистанционного обучения. Сформулированы ключевые тенденции дистанционного образования в Украине.

Ключевые слова: дистанционное образование, тенденции развития, инструменты для дистанционного обучения, система дистанционного образования.

Постановка проблеми. Освіта має важливе значення в житті кожної людини, в сучасних умовах потреба в постійному підвищенні рівня знань постійно зростає, що, у свою чергу, визначає необхідність безперервності освіти. Для забезпечення правильного формування наукового світогляду та розуміння економічних і соціальних змін у житті суспільства освітяни перебувають у постійному пошуку нових форм і методів навчання.

Актуальність теми дослідження обумовлена сучасними зовнішніми і внутрішніми викликами в період пандемії *COVID-19* та потребою швидкого впровадження в систему вітчизняної освіти дистанційної форми навчання, що забезпечить удосконалення системи здобуття знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дистанційна система навчання сьогодні знаходиться у центрі уваги, сучасні тенденції свідчать про подальше зростання актуальності таких досліджень. Зокрема, науковці Л. Антонюк [1], С. Бай [2], С. Вітвицька [3], А. Мазаракі [4], А. Торгашова [5], Л. Штихно [6] досліджували теоретичні, практичні та методологічні питання дистанційної освіти. Цій темі також приділяли увагу зарубіжні дослідники: Є. Полат, Е. Кларк, В. Ясулайтіс та ін.

Швидкі зміни вимог щодо заходів протидії розповсюдженню коронавірусної хвороби та загальний освітній стан у країні потребують детального дослідження можливостей дистанційної освіти та варіантів її використання на тривалий період як основної форми навчання в Україні, розгляду можливостей реформування системи дистанційної освіти за зразком позитивного досвіду інших країн.

Метою статті є визначення ролі дистанційного навчання (ДН), дослідження його особливостей та тенденцій розвитку, аналіз наявних інструментів дистанційного навчання в Україні, узагальнення іноземного досвіду щодо використання системи дистанційної освіти.

Результати дослідження. Лише ефективна взаємодія національної системи освіти, науки, бізнесу та держави здатна забезпечити формування і модернізацію системи вищої освіти, головною метою якої є стійкий соціально-економічний розвиток держави. Один з напрямків реалізації такої модернізації – дистанційна освіта. Освітні системи багатьох країн світу орієнтовані на розвиток саме дистанційної освіти.

Поточні тенденції розвитку освіти вказують на необхідність підготовки фахівців, які здатні до інноваційної професійної діяльності, постійного оновлення власних знань, вміння проектувати особистісне та професійне зростання. Дистанційне навчання – педагогічна технологія, в основу якої покладено сучасні досягнення у галузі інформаційних, цифрових та телекомунікаційних технологій. Запровадження дистанційного навчання забезпечить реалізацію принципів навчання впродовж життя, а тим самим і безперервність освіти в цілому [7]. Дистанційне навчання, "відкрита освіта", "електронна освіта", "віртуальне навчання" – це можливість отримання знань з використанням комп'ютерних та сучасних інформаційних технологій. При цьому здобувачі вищої освіти отримують можливість навчатися без відриву від роботи тощо. Це спосіб отримання знань у комфортній та зручній для кожного здобувача обстановці з можливістю адаптування розкладу. Дистанційну форму навчання інколи ототожнюють із заочною формою освіти, проте перша передбачає постійну самоосвіту та роботу із засвоєння знань, постійний контакт з викладачами та іншими здобувачами вищої освіти, а інша – спілкування з викладачем лише декілька разів на рік.

Популярність та важливість дистанційної освіти в системі вищої освіти стрімко зростає, що пов'язано з розширенням можливостей та доступністю інтернет-технологій, можливістю отримати освіту без відриву від роботи, економією часу та інших ресурсів тощо.

З огляду на світові тенденції, роль дистанційної освіти зростає. Цей процес суттєво впливає на реорганізацію процесу надання освітніх послуг загалом та забезпечення національних інтересів.

Враховуючи ці та багато інших факторів, дійдемо висновків, що класична освіта втрачає свої позиції, у той час як дистанційна її форма набуває популярності. При ДН забезпечується систематична і ефективна інтерактивність, що є основною відмінністю від заочної форми навчання. ДН, що є новою, проте не автономною формою навчання, ґрунтується на тих же цілях та змісті, що й очне навчання, але форми подання матеріалу та взаємодії суб'єктів освітнього процесу суттєво відрізняються, хоча перелік її переваг, доведений дослідженнями, досить великий [8–10].

Основні принципи організації ДН аналогічні очному навчанню, але специфічною є їх реалізація.

Актуальність: використання найбільш сучасних засобів зв'язку та можливостей Інтернет.

Адаптивність: дистанційна освіта побудована за модульним принципом, що дає змогу сформувати освітню програму, актуальну для здобувачів вищої освіти.

Зручність та мобільність: здобувач вищої освіти обирає зручний для нього режим отримання знань, що забезпечують максимальну ефективність навчання.

Індивідуалізація: здобувач вищої освіти має можливість узгодити навчання зі своїми потребами, а саме на основі індивідуального графіка самостійно вибрати послідовність вивчення предметів.

Інтерактивність: інтерактивні можливості програм ДН, які забезпечують зворотний зв'язок, діалог і постійну підтримку, яка неможлива за більшості традиційних систем навчання. Нові інформаційні технології, що використовуються в освітньому процесі, забезпечують технологічність навчання, доступність для здобувачів вищої освіти заходу до світового інформаційного простору.

Гнучкість: можливість отримувати матеріал відповідно до загального рівня підготовки та базових знань здобувача вищої освіти. Додаткові сайти з потрібною інформацією, на яких здобувачі вищої освіти обмінюються інформацією, відповідаючи на запитання один одного, тобто "навчатися, навчаючи інших".

Доступність: економія часу, коштів завдяки використанню меншої кількості навчальних приміщень та вільного доступу до більшого обсягу навчальних матеріалів.

Великі обсяги інформації, які в умовах ДН можна отримувати у короткі строки.

Відсутність географічних бар'єрів, коли відпадає необхідність дорогого переїзду та проживання в країнах, де розташовано заклад вищої освіти, можливість спілкування по всьому світу без обмежень як з викладачами, так й іншими здобувачами вищої освіти.

Самовдосконалення та самоорганізація студентів, що сприяє збільшенню творчого та інтелектуального потенціалу, опануванню новітніх інформаційних технологій, загальної мотивації до здобуття знань.

Економічність: більш ефективне використання навчальних площ та технічних засобів, концентрація та уніфікація представлення інформації, використання можливостей комп'ютерного моделювання, що забезпечує зниження витрат закладів освіти на придбання навчальних матеріалів та підручників, а отже, й загалом на підготовку фахівців.

Якість ДН повинна бути не нижчою від рівня очної форми навчання, що досягається відповідною підготовкою дидактичних засобів навчання, в розробленні яких повинні брати участь як професорсько-викладацький склад, так і стейкхолдери з використанням найсучасніших навчально-методичних матеріалів.

Паралельність: оскільки ДН здійснюється паралельно з професійною діяльністю або з навчанням за іншим напрямом підготовки, з'являється можливість одночасного навчання у вітчизняному та іноземному закладах вищої освіти.

Відкритість і об'єктивність оцінки знань студентів, незалежність від викладача, тобто застосування відповідних програм оцінювання на основі сучасних комп'ютерних технологій.

Інформаційна забезпеченість: здобувачі вищої освіти мають доступ до комплекту всіх необхідних навчальних матеріалів в електронному вигляді безпосередньо з серверу закладу вищої освіти, де вони навчаються, інших закладів вищої освіти та інтернет-ресурсів. Сучасні комп'ютерні телекомунікації є набагато ефективнішими, ніж традиційні засоби навчання, оскільки здатні забезпечити передання знань і доступ до різноманітної навчальної інформації [8; 11].

Можливість впровадження ефективної дуальної освіти при дійовому поєднанні теоретичних знань зі знаннями практиків, можливістю відвідування підприємств та організацій, незважаючи на місцезнаходження здобувача вищої освіти [7; 12; 13].

Сучасні реалії, які постають перед системою вищої освіти України, вимагають створення такої системи освіти, яка забезпечуватиме перехід до безперервної освіти – "освіти впродовж життя".

Наразі система ДН у закладах вищої освіти України перебуває на стадії розвитку, але за умови ефективного впровадження світового досвіду з відповідною адаптацією до наших умов, поєднання прогресивних технологій дистанційної освіти з кращими технологіями та методами класичних форм навчання може стрімко набрати оберті. Розвиток та активізація дистанційної освіти в закладах вищої освіти

Україні потребує вирішення комплексу завдань, що включає фінансове та матеріально-технічне забезпечення закладів вищої освіти; управлінсько-організаційне та кадрове забезпечення потреб дистанційної освіти; оновлення методичного забезпечення з врахуванням специфіки дистанційної форми навчання; актуалізація та заохочення до ДН на освітньому ринку та ринку праці [11; 12; 14].

З впровадженням систем ДН відбуваються деякі зміни порівняно з традиційними системами освіти:

- синхронна комунікація змінюється на антисинхронну;
- всі разом, всіх бачимо – на розрізненість та віддаленість;
- баланс "навчання – дім" – на відсутність грані.

Виходячи з цього, сучасна система дистанційної освіти має ґрунтуватися на принципах: прозорості (інформація в загальному доступі); інспекції (постійне спостереження та перевірка); адаптації.

Ефективність ДН безпосередньо залежить від професорсько-викладацького складу, який задіяний в роботі зі здобувачами в інтернет-просторі. Викладачі повинні мати універсальну підготовку, володіти сучасними педагогічними та інформаційними технологіями, бути психологічно готовими до роботи зі студентами у новому навчально-пізнавальному мережевому середовищі. Питання інфраструктури інформаційного забезпечення здобувача вищої освіти в мережах, а саме структура і композиція навчального матеріалу, вирішується конкретно закладом вищої освіти.

Ресурси, які найчастіше використовують у реалізації дистанційного навчання, наведено в *таблиці*.

Впровадження дистанційної форми навчання може ускладнюватися через недостатність технічних можливостей користувачів, відсутність у них доступу до інтернету, значною вартістю програмних засобів. Суттєвою проблемою є невідповідна потребам ДН технічна база аудиторного фонду закладів вищої освіти, недостатній обсяг облаштування сучасною комп'ютерною технікою.

Враховуючи поточні тенденції та всесвітню орієнтацію на запровадження та розвиток доступної, безперервної освіти з використанням усіх сучасних надбань науки і техніки, враховуючи досвід інших країн, які протягом тривалого часу вдосконалювали систему дистанційного навчання, наша держава має всі підстави для успіху при розумному та належному втіленні закладами вищої освіти принципів ДН.

У таких країнах, як Китай, Латвія, Нідерланди, Алжир, Великобританія, Туреччина та ін. 10–25 % здобувачів отримують освіту в закладах дистанційного навчання. За результатами досліджень *Babson Survey Research Group*, 32 % здобувачів закладів вищої освіти США (понад 6.7 млн) пройшли хоча б один курс ДН [14].

Основний інструментарій системи дистанційної освіти

Назва	Характеристика
Онлайн-ресурси для самоосвіти	
<i>Prometheus</i> [15]	Громадський проєкт відкритих онлайн-курсів
<i>Coursera for Campus</i> [16]	Освітній проєкт, який пропонує своїм слухачам безкоштовні та платні онлайн-курси з різних предметів від провідних університетів світу
<i>Khan Academy</i> [17]	Онлайн-ресурс, на якому представлено лекції у формі <i>YouTube</i> відео. Некомерційна організація, яка намагається зробити освіту кращою, надаючи через Інтернет безкоштовні та якісні знання всім та усюди
<i>edX</i> [18]	Безкоштовна інтернет-платформа відкритих інтерактивних курсів
<i>EdEra</i> [19]	Освітній проєкт, який представляє курси університетського рівня широкого діапазону дисциплін для здобувачів вищої освіти зі всього світу
<i>BYU online</i> [20]	Дистанційна платформа громадянської освіти у вигляді відеолекцій, практичних завдань та контрольних запитань
<i>Duolingo</i> [21]	Онлайн-платформа для вивчення іноземної мови
<i>TED</i> [22]	Некомерційний проєкт, метою якого є поширення серед суспільства унікальних та цікавих ідей науковців, бізнесменів, політиків, активістів зі всього світу
<i>Wisecow</i> [23]	Відеолекторій, який створено для безкоштовного навчання по всій Україні
<i>Canvas Network</i> [24]	Ресурс, націлений на навчання протягом усього життя і професійний розвиток для педагогів
<i>Future Learn</i> [25]	Онлайн-ресурс, який допомагає розвивати професійні навички та спілкуватися з експертами
<i>University of the People</i> [26]	Онлайн-університет на некомерційній основі з доступом до вищої освіти через мережу Інтернет з будь-якої точки світу
<i>Alison</i> [27]	Експертні онлайн-курси, які здебільшого зосереджуються на навичках на робочому місці
Сервіси для організації дистанційної освіти	
<i>Google Classroom</i>	Вебсервіс, створений <i>Google</i> для освітніх закладів з метою спрощення створення, поширення і класифікації завдань безпаперовим шляхом
<i>Moodle</i>	Освітня платформа, призначена для об'єднання педагогів, адміністраторів і студентів в одну інтегровану систему для створення персоналізованого освітнього середовища
<i>Schoology</i>	Середовище навчання для вищих закладів освіти, що дає змогу користувачам створювати, управляти і ділитися освітнім контентом
<i>Skooler</i>	Інструменти, що перетворюють програмне забезпечення <i>Microsoft Office</i> в освітню платформу
<i>Blackboard</i>	Додаток для інтерактивного навчання, створення начальних груп і обміну знаннями
<i>CenturyTech</i>	Платформа з інструментами для дистанційного навчання
<i>ClassDojo</i>	Комунікаційна платформа для дистанційного навчання у школі
<i>Edmodo</i>	Ресурси та інструменти управління класними кімнатами і віддаленим навчанням учнів та студентів
<i>Edraak</i>	Створення і публікація інтерактивного освітнього контенту
<i>Seesaw</i>	Платформа для створення цифрових овітніх портфелів та освітніх ресурсів
Вебдодатки для підтримки онлайн-навчання	
<i>Hangouts Meet</i>	Програмне забезпечення для миттєвого обміну повідомленнями та проведення відеоконференцій від компанії <i>Google</i>
<i>Teams</i>	Платформа для чату, онлайн-зустрічей і спільної роботи, інтегрована з програмним забезпеченням <i>Microsoft Office</i>
<i>Skype</i>	Програма, що забезпечує відео- та голосовий зв'язок
<i>Zoom</i>	Платформа для проведення вебінарів, відео- й аудіоконференцій
<i>Lark</i>	Інструменти для спільної роботи: чат, календар, створення контенту і хмарне сховище
<i>Dingtalk</i>	Платформа, для проведення відеоконференцій, управління завданнями і календарями, відстеження відвідуваності й обмін миттєвими повідомленнями
<i>Byju's</i>	Ресурс з великими сховищем освітнього контенту

Джерело: зведено авторами за [15–27].

У Німеччині дистанційна освіта представлена Інститутом дистанційної освіти (*Deutsches Institut für Fernstudienforschung (DIFF) – German Institute for Distance Education*). Особливостями дистанційної освіти в Німеччині є тісний зв'язок процесу навчання з практикою та співпраця провідних університетів з іноземними дослідницькими інститутами та міжнародними концернами. Більшість університетів використовують нетрадиційні засоби навчання та активно впроваджують протягом останніх десятиріч дистанційну форму навчання. Основними постачальниками розширених послуг є офіційні служби розширених послуг федеральних земель, приватні постачальники (фізичні особи, товариства, підприємства) [13].

Дистанційним закладом освіти у Франції є Міжвузівська федерація дистанційної освіти (*Federation interuniversitaire de l'enseignement a Distance, FIED*). Систему ДН у Франції характеризує наступність, демократичність, гнучкість, багатофункціональність, диверсифікація форм навчання, децентралізація та високий ступінь автономії освітніх закладів [11]. Ефективність системи ДН у Франції забезпечується вчасним реагуванням на потреби ринку та виробництва; перевагою в освітніх планах дисциплін природничо-наукового та економіко-соціальних блоків [13–14].

Велика Британія є однією з перших країн Західної Європи, що вже у 1926 р. започаткувала впровадження ДН [13]. Лондонський університет у 1858 р. першим дозволив складання іспитів на здобуття академічних знань без вимоги обов'язкового відвідування денних занять в одному з його коледжів, таких студентів називали "зовнішніми" (з англ. "екстернат" і "екстерн"). Екстернат став попередником ДН [14]. Поступово з цими "зовнішніми студентами" налагодили поштовий зв'язок. Дистанційне навчання у Великій Британії представлено Відкритим університетом Об'єднаного Королівства (*The United Kingdom Open University*) [12; 13]. Навчання у Відкритому університеті Великої Британії багатоканальне, здійснюється переважно через спеціальні телевізійні передачі, організацію робочих груп (*workshops*), кореспонденцію, через персональні консультації в центрах цього університету по всій країні, через організацію курсів і семінарів. Мультимедійні засоби та інтерактивний зв'язок все частіше використовуються у навчанні на різноманітних курсах підвищення кваліфікації без відриву від роботи, які проводять університети [11–13].

Об'єктивними соціальними й економічними факторами впровадження та розвитку ДН у Західній Європі стали високий динамізм та швидка зміна технологій; поява нових галузей виробництва, нових спеціальностей і професій [14]. Результати аналізу стану розвитку ДН у країнах Східної Європи (зокрема Чехії, Угорщині, Болгарії та ін.) вказують, що кількість фахівців з очною освітою в професійно-технічних училищах, технікумах та ЗВО у рамках традиційного навчання зменшується [10–13]. Найактуальнішою проблемою ДН у країнах Східної

Європи є використання сучасних досягнень науки і техніки, пошуку інноваційних педагогічних форм і методів навчання, ідей інтеграції освіти та виробництва. Впровадження ДН у країнах Східної Європи сприятиме розвитку професійної підготовки фахівців різних галузей. Останнім часом у країнах ЄС розробляється та впроваджується програмне забезпечення дисциплін, модернізується матеріально-технічна база для забезпечення ДН.

Висновки. Описані проблеми розвитку і впровадження дистанційного навчання в Україні охоплюють лише частину з великого переліку існуючих проблем. Методи їх вирішення вимагають глибокого і всебічного вивчення і є основою для подальшого дослідження проблем розвитку та активізації впровадження дистанційної форми навчання в закладах вищої освіти.

Дистанційна освіта в Україні перебуває на етапі становлення та активного впровадження в освітньому процесі закладів вищої освіти. Такий стрибок в активізації дистанційної форми пов'язаний передусім із пандемією *COVID-19*, оголошеною Всесвітньою організацією охорони здоров'я.

Система дистанційного навчання не зможе повністю замінити традиційну систему вищої освіти, а лише доповнить її, проте матиме вагомий вплив на розвиток і удосконалення української системи вищої освіти.

Тенденції розвитку сучасної вищої освіти в умовах всесвітнього інформаційного простору вимагають від української освітньої системи модернізації шляхів навчання, докорінних її змін з урахуванням інноваційних надбань науки і сучасної техніки, орієнтації на нові можливості, які стали доступні широкому колу потенційних слухачів з розвитком інформаційних технологій.

Динамічний розвиток дистанційної форми навчання передбачає: стрімке розроблення програм для дистанційного навчання, інтеграцію ІКТ в освітній процес дистанційної освіти, швидке збільшення пропозицій відкритих дистанційних курсів, можливість комбінування класичних форм освіти з дистанційними, необхідність постійного моніторингу досягнень провідних закладів вищої освіти в сфері ДН не лише в межах України, а і в усьому світі та подальше використання й адаптацію їх досвіду.

Враховуючи досвід інших країн, освітня система України розширює можливості здобувачів у процесі здобуття вищої освіти, оскільки має міцну базу та потенціал, який допоможе реформувати існуючу форму дистанційного навчання та забезпечити максимально ефективно використання її можливостей. Можна стверджувати, що дистанційне навчання в закладах вищої освіти України має потенціал для того, щоб найближчим часом наблизитись до загальноосвітніх результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк Л. Л., Василькова Н. В., Ільницький Д. О. та ін. Компетентнісний підхід у вищій освіті: світовий досвід. Київ: Інститут вищої освіти КНЕУ імені Вадима Гетьмана, 2016. 66 с.
2. Bay S., Mazaraki A., Droz Y. Theoretical and methodological principles for assessment the readiness of socio-economic systems for changes dova. *Baltic Journal of Economic Studies* (Riga, Latvia). 2020. Vol. 6. No.1, January.
3. Вітвицька С. С. Нова українська школа і сучасний вчитель у контексті ідей В. О. Сухомлинського. Підготовка майбутніх фахівців у контексті становлення Нової української школи: компетентнісний підхід: збірник наукових праць. 2019. С. 12-17.
4. Мазаракі А., П'ятницька Г., Григоренко О. Ідентифікація контенту національного брендингу. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2019. № 2. С. 5-33.
5. Торгашова А. В. Сучасні тенденції розвитку дистанційного навчання у вищій освіті України: збірник наукових праць "Педагогіка та психологія". 2014. № 46. С. 115-123.
6. Штихно Л. В. Дистанційне навчання як перспективний напрям розвитку сучасної освіти. *Молодий вчений*. 2016. № 6. С. 489-492.
7. Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII "Про вищу освіту". URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
8. Наказ Міністерства освіти і науки України "Про затвердження положення про дистанційне навчання. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>.
9. Карпенко М. М. Розвиток дистанційного навчання як відповідь на сучасні виклики для України *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 4 (33). URL: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/18-1435918091.pdf>.
10. М'ястковська М. О. Комп'ютерне моделювання як ефективний метод посилення міждисциплінарних зв'язків: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна; ред. кол.: П. С. Атаманчук (голов. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. Вип. 20: Управління якістю підготовки майбутнього вчителя фізико-технологічного профілю. С. 289-291.
11. Лапшина, І. С. Адаптивні підходи до моделювання освітніх процесів у системі дистанційного навчання. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2012. № 6. С. 42-47.
12. Гірник Г. О. Тенденції розвитку та впровадження дистанційного навчання фахівців аграрної галузі в країнах ЄС. *Наукові записки НАУКМА*. 2016. Т. 188. С.18-21.
13. Changing Course: Ten Years of Tracking Online Education in the United States. Babson Survey Research Group. URL: <http://www.onlinelearningsurvey.com/reports/changingcourse.pdf>.
14. Карпенко М. М. Світовий досвід розвитку дистанційних форм освіти у вітчизняному контексті. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1693>. 2018.
15. Prometheus. URL: <https://prometheus.org.ua>.
16. Coursera. URL: <https://www.coursera.org>.
17. Khan Academy (Академія Хана). URL: www.khanacademy.org.
18. edX. URL: <https://www.edx.org>.

19. Ed-era. URL: <https://www.ed-era.com>.
20. BYM. URL: <https://vumonline.ua/about-project>.
21. Duolingo. URL: <https://www.duolingo.com>.
22. TED. URL: <https://www.ted.com>.
23. Wisecow. URL: <https://wisecow.com.ua>.
24. Canvas Network. URL: <https://www.canvas.net>.
25. Future Learn. URL: <https://www.futurelearn.com>.
26. University of the People. URL: <https://www.uopeople.edu>.
27. Alison. URL: <https://alison.com>.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2020.

Khmurova V., Hrashchenko I. Distance education during the COVID-19 pandemic.

Background. A decisive factor in the competitive advantage of a higher education institution is the possibility of introducing a distance education system. Educational leaders need to respond quickly to environmental challenges, especially now in a pandemic. Therefore, existing education systems and traditional approaches have to be modified and improved.

The ***aim*** of the article is to theoretically substantiate the need for distance education, as a modern tool for lifelong learning and an effective tool in the mind of the coronavirus.

Materials and methods. The theoretical basis for writing the article is the methodological approaches to the conceptual essence of distance education in the practice of foreign and domestic organizations, including periodicals and online resources. In the course of their processing the following scientific methods were used: analysis and synthesis, deduction and induction, systematization, analytical-systematization, systematic approach and generalization.

Results. In the context of the fight against the coronavirus, despite the willingness, higher education institutions were forced to implement distance education systems. Changing conditions should not affect the quality of education, which is what distance learning provides. The advantage of the distance form over the daytime is the ability to take classes in full in convenient conditions without wasting time on trips. Also, the use of distance learning enhances the skills of the applicant in the use of modern interactive, telecommunication tools, allows you to expand your skills as a user. At the same time, distance learning requires applicants and teachers of greater organization, development of self-management skills, time management.

Unfortunately, the economic situation and science of Ukraine have lost considerable opportunities, but the critical situation under the virus quickly and radically changes the moods and helps to unlock potential opportunities for both teachers and educators.

Conclusion. The basic condition for effective implementation of the distance education system in Ukraine is the combination of the progressive experience of the leading countries of the world, national achievements. Thus, true effective distance education will open up new horizons for both educators and teachers. The opportunities presented and the challenges ahead open up potential reserves for this type of education in the future.

Keywords: distance education, development trends, tools for distance learning, systems of distance education.

REFERENCES

1. Antonyuk, L. L., Vasy'l'kova, N. V., & Il'ny'cz'ky', D. O. (2016). Kompetentnisny'j pidxid u vy'shhij osviti: svitovy'j dosvid [Competence approach in higher education: world experience]. Kyiv: Instytut vyshhoi' osvity KNEU imeni Vadyma Get'mana [in Ukrainian].

2. Bay, S., Mazaraki, A., & Drozdova, Y. (2020). Theoretical and methodological principles for assessment the readiness of socio-economic systems for changes. *Baltic Journal of Economic Studies* (Riga, Latvia). (Vol. 6). 1, January [in English].
3. Vitvy'cz'ka, S. S. (2019). Nova ukrayins'ka shkola i suchasny'j vchy'tel' u konteksti idej VO Suxomly'ns'kogo. Pidgotovka majbutnix faxivciv u konteksti stanovlennya Novoyi ukrayins'koyi shkoly': kompetentnisny'j pidxid [The New Ukrainian school and a modern teacher in the context of Sukhomlynsky's ideas. Training of future specialists in the context of the formation of the New Ukrainian School: a competency approach]. *Zbirny'k naukovy'x pracz – Collection of scientific works*, 12-17 [in Ukrainian].
4. Mazaraki, A., P'yatny'cz'ka, G., Gry'gorenko, O. (2019). Identy'fikaciya kontentu nacional'nogo brendy'ngu [Identification of national branding content]. *Visny'k Ky'yi-vs'kogo nacional'nogo torgovel'no-ekonomichnogo universy'tetu – Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*, 2, 5-33 [in Ukrainian].
5. Torgashova, A. V. (2014). Suchasni tendenciyi rozvy'tku dy'stancijnogo navchannya u vy'shhij osviti Ukrayiny' [Current trends in the development of distance learning in higher education in Ukraine]. *Zbirny'k naukovy'x pracz' "Pedagogika ta psy'xologiya" – Collection of scientific works "Pedagogy and psychology"*, 46, 115-123 [in Ukrainian].
6. Shty'xno, L. V. (2016). Dy'stancijne navchannya yak perspekty'vny'j napryam rozvy'tku suchasnoyi osvity' [Distance learning as a promising area of modern education]. *Molody'j vcheny'j – Young Scientist*, 6, 489-492 [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrayiny' vid 01.07.2014 № 1556-VII "Pro vy'shhu osvitu" [The Law of Ukraine "On Higher Education" from 01.07.2014 № 1556-VII]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
8. Nakaz Ministerstva osvity' i nauky' Ukrayiny' "Pro zatverdzhennya polozhennya pro dy'stancijne navchannya [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine "On approval of the regulations on distance learning]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> [in Ukrainian].
9. Karpenko, M. M. (2014). Rozvy'tok dy'stancijnogo navchannya yak vidpovid' na suchasni vy'kly'ky' dlya Ukrayiny' [Development of distance learning as a response to modern challenges for Ukraine]. *Strategichni priory'tety' – Strategic priorities*, 4 (33). Retrieved from <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/18-1435918091.pdf> [in Ukrainian].
10. Myastkovs'ka, M. O. (2014). Komp'yuterne modelyuvannya yak efekty'vny'j metod posy'lennya mizhdy'scy'plinary'x zv'yazkiv [Computer modeling as an effective method of strengthening interdisciplinary connections]. P. S. Atamanchuk (Ed.). *Zbirny'k naukovy'x pracz' Kam'yanecz'-Podil's'kogo nacional'nogo universy'tetu imeni Ivana Ogiyenka – Collection of scientific works of Kamianets'-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko*. Kam'yanecz'-Podil's'ky'j: Kam'yanecz'-Podil's'ky'j nacional'ny'j universy'tet imeni Ivana Ogiyenka, 20, 289-291 [in Ukrainian].
11. Lapshy'na, I. S. (2012). Adapty'vni pidxody' do modelyuvannya osvitnix procesiv u sy'stemi dy'stancijnogo navchannya [Adaptive approaches to modeling educational processes in the distance learning system]. *Komp'yuter u shkoli ta sim'yi – Computer at school and family*, 6, 42-47 [in Ukrainian].
12. Girny'k, G. O. (2016). Tendenciyi rozvy'tku ta vprovadzhennya dy'stancijnogo navchannya faxivciv agrarnoyi galuzi v krayinax YeS [Trends in the development and implementation of distance learning for agricultural professionals in the EU]. *Naukovi zapy'sky' NaUKMA – Scientific Notes of NaUKMA*. (Vol. 188), 18-21 [in Ukrainian].
13. Changing Course: Ten Years of Tracking Online Education in the United States. Retrieved from <http://www.onlinelearningsurvey.com/reports/changingcourse.pdf> [in English].
14. Karpenko, M. M. (2018). *Svitovy'j dosvid rozvy'tku dy'stancijny'x form osvity' u vitchy'znyanomu konteksti Chy'taty' bil'she [World experience in the development of distance forms of education in the domestic context]*. Retrieved from <http://old2.niss.gov.ua/articles/1693> [in Ukrainian].

15. Prometheus. Retrieved from <https://prometheus.org.ua> [in English].
16. Coursera. Retrieved from <https://www.coursera.org> [in English].
17. Khan Academy (Akademiya Xana). Retrieved from <https://uk.khanacademy.org> [in English].
18. edX. Retrieved from <https://www.edx.org> [in English].
19. Ed-era. Retrieved from <https://www.ed-era.com> [in English].
20. VYM. Retrieved from <https://vumonline.ua/about-project> [in English].
21. Duolingo. Retrieved from <https://www.duolingo.com> [in English].
22. TED. Retrieved from <https://www.ted.com> [in English].
23. Wisecow. Retrieved from <https://wisecow.com.ua> [in English].
24. Canvas Network. Retrieved from <https://www.canvas.net> [in English].
25. Future Learn. Retrieved from <https://www.futurelearn.com> [in English].
26. University of the People. Retrieved from <https://www.uopeople.edu> [in English].
27. Alison. Retrieved from <https://alison.com> [in English].

КОРОЛЬ Світлана,
д. е. н., доцент,
професор кафедри обліку та оподаткування
Київського національного
торговельно-економічного університету
вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

E-mail: s.korol@knute.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0958-8720>

КЛОЧКО Анастасія,
помічник аудитора
Аудиторської компанії "HLB Ukraine"
вул. Панаса Мирного, 8, м. Київ, 01011, Україна

E-mail: a_klochko_ffo_19_12_b_d@knute.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7845-0317>

HARD TA SOFT SKILLS БУХГАЛТЕРА

Визначено зміст, категорії та вимоги до hard та soft skills (м'які та тверді навички) з точки зору формування необхідних вмінь та навичок професійного бухгалтера. Розглянуто особливості балансу між soft і hard skills для вдалої діяльності бухгалтера на різних етапах професійного життя. Проведене дослідження орієнтоване на проблеми управління кар'єрою та формування соціального інтелекту бухгалтера.

Ключові слова: hard skills, soft skills, професійний бухгалтер, соціальний інтелект, поведінкова економіка, цифрова економіка.

Король С., Клочко А. Hard u soft skills бухгалтера. Определены содержание, категории и требования к soft и hard skills (гибкие и жесткие навыки) с точки зрения формирования необходимых умений и навыков профессионального бухгалтера. Рассмотрены особенности баланса между soft и hard skills для успешной деятельности бухгалтера на разных этапах профессиональной жизни. Проведенное исследование ориентировано на проблемы управления карьерой и формирования социального интеллекта бухгалтера.

Ключевые слова: профессиональный бухгалтер, soft skills, hard skills, социальный интеллект, поведенческая экономика, цифровая экономика.

Постановка проблеми. Підвищення ефективності професійної діяльності вимагає ревізії знань і вмінь, посилення найбільш важливих компетенцій і навичок працівників. При цьому з кожним роком зростає увага до ролі та пріоритетності soft і hard skills у їх професійній діяльності. Це відзначають не тільки дослідники, але й керівники підприємств та менеджери рекрутингових агентств в усьому світі. В умовах поведінкової економіки набула актуальності проблема взаємодії з працівниками, які володіють сильними технічними навичками, але не мають нетехнологічних – навичок спілкування та роботи в команді [1]. Зазначені процеси впливають на формування освітніх програм освітніми закладами. Від правильності побудови ієрархії навиків працівників залежить як ефективність бізнесу, так і їх особиста професійна успішність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх публікацій вказує на актуальність теми дослідження для різних видів економічної діяльності, категорій і рівнів професійних груп, зокрема для бухгалтерів. Дослідження *hard* і *soft skills* переважно виконується за двома основними напрямками, а саме: у контексті формування освітніх програм освітніх закладів і в частині формування системи професійних навичок, які відповідають завданням бізнесу. Авторами публікацій щодо *hard* і *soft skills* є як вітчизняні (О. Біккулова, Ю. Давлетшіна, А. Івоніна, О. Михасик, М. Кітченко, В. Пігін, О. Чуланова), так і зарубіжні дослідники (Т.А. Гарднер (Т.А. Gardner), Л. Колхуун (L. Colquhoun), Й. Леггатт (J. Leggatt), Ш. Катберт (S. Cuthbert), М. Далайя (M. Dalaya), С. Ішакдін (S. Ishaquddin), М. Гададж (M. Ghadage), Г. Хатт (G. Hatte), Т. Роман (T. Roman), Е. Максим (E. Maxim), А. Маноліка (A. Manolica), Дж. Маркес (J. Marques), М. Стросс-Ківі (M. Strauss-Keevy), Д. Марє (D. Maré), Д. Джексон. (D. Jackson), Д. Мессум (D. Messum), Л. Вілкє (L. Wilkes) [1–15].

Однак попри актуальність цього питання для ринку праці, в Україні практично відсутні фундаментальні дослідження за цією темою. Зважаючи на те, що підходи до ефективної побудови ієрархії та визначення структури *hard* і *soft skills* прямо залежать від сфери діяльності фахівців, ряд публікацій сконцентровано на аналізі навичок і компетенції для працівників конкретних професій (наприклад, викладачів, лікарів, менеджерів). Так, О. Михасик і М. Кітченко, узагальнюючи проблеми розвитку професії бухгалтера в умовах сучасного середовища, крім "професійних знань, умінь і навичок", виділяють лише "здатність працівників забезпечувати свою відповідність цим нормам" [4]. При цьому поза увагою залишаються комунікаційні та інші, так звані, м'які навички бухгалтерів. Натомість численні зарубіжні публікації розглядають професійні навички бухгалтера саме у тандемі з його *soft skills*.

Віддаючи належне науковим та практичним результатам досліджень, проведених зазначеними вченими, потрібно констатувати, що проблеми пошуку балансу навичок сучасного професійного бухгалтера потребують узагальнення та подальшого розв'язання.

Метою дослідження є визначення змісту, ролі та факторів розвитку системи *hard* та *soft skills* професійних бухгалтерів у контексті вимог бізнесу в існуючих економічних умовах.

Матеріали та методи. Теоретичним та методологічним підґрунтям для написання статті стали праці вітчизняних та зарубіжних науковців за темою дослідження. Науковий пошук проведено із застосуванням методів теоретичного узагальнення, порівняльного аналізу, аналізу та синтезу, що дало змогу виявити чинники формування системи навичок професійних бухгалтерів.

У цій роботі *hard* і *soft skills* бухгалтерів розглядаються як: навички працевлаштування або такі, що необхідні для працевлаштування та підвищення здатності до працевлаштування; фактори правильного вибору чи підбору персоналу для успішного бізнесу.

Результати дослідження. Питання "На яких навичках працівників і службовців слід наголошувати?" досить давно стоїть як перед роботодавцями, так і тими, хто прагне здобути привабливі вакансії на ринку праці. Перші масштабні дослідження за цією темою проведено у 1959 р. в американській армії. Встановлено, що під час підготовки військовослужбовців важливими є як професійні, так і універсальні навички солдатів. Причому перші переважно були необхідні для роботи з технікою, а інші – з людьми та паперами. Саме тоді й вперше застосували такі нині поширені терміни, як "*soft skills*" і "*hard skills*" [16].

У статті виходимо з такого визначення цих понять.

Hard skills (тверді навички) – це професійні й технічні навички, основою яких є відповідні знання. Такі навички можна не тільки продемонструвати, а й виміряти. До них відносять: професійні знання, використання комп'ютерних програм, володіння іноземною мовою та ін.

Однозначними перевагами професійних і технічних навичок є:

універсальність застосування. Загальні вимоги до професійних навичок суттєво не залежать від середовища (компанії, колективу, корпоративної культури), в якому працює фахівець. Наприклад, метод бухгалтерського обліку та міжнародні стандарти фінансової звітності будуть однакові у будь-якій компанії;

легко перевіряються (за допомогою короткого іспиту, атестації або професійно орієнтованих тестів). Так, проведення попереднього тестування дає змогу визначити і запросити на очну співбесіду краще підготовлених і компетентних кандидатів. Наприклад, професійний бухгалтер з легкістю надасть відповідь на питання щодо документального оформлення операцій, методики обліку та складання фінансових звітів;

підтверджуються сертифікатами. Якщо фахівець розвивався і відвідував курси підвищення кваліфікації, у нього, як правило, є відповідні сертифікати та дипломи, які підтверджують отримані *hard skills*. Такі сертифікати, наприклад, від ACCA, CAP та CIPA, свідчать про більш високий професійний рівень бухгалтера.

Натомість, *soft skills (м'які навички)* – це універсальні соціальні, інтелектуальні та вольові компетенції, які набагато важче виміряти та дати кількісну, чітко диференційовану оцінку. Іноді їх називають особистими якостями, оскільки вони залежать від характеру людини і на практиці можуть бути виявлені лише під час особистого спілкування [2]. До цієї групи, насамперед, належать такі навички, як комунікабельність, вміння працювати в команді, креативність, пунктуальність, врівноваженість, аналітичне та критичне мислення, лідерські якості, уважність тощо.

М. Далайя, С. Ішакдін, М. Гададж і Г. Хатт так характеризують кожен з груп навичок: *soft skills* – це міжособистісні, психологічні, саморекламні та нетехнічні якості будь-якого працівника, тоді як *hard skills* – це нові інструменти чи засоби та професійні знання [9]. Таке

визначення підкреслює взаємозв'язок між інструментом або методом виконання певних професійних завдань з особистістю, яка його використовує для досягнення конкретної мети.

Як відзначають дослідники [4], самі фахівці з переважно технічними та математичними здібностями, зокрема бухгалтери, набагато більше цінують важкі навички, оскільки їх легше виміряти або оцінити. Однак у професійній сфері успіх людини на 85 % залежить від *soft skills* і лише на 15 % – від *hard skills*. Тому на співбесіді переважно пропонують пройти тести або ставлять питання, які не мають практично нічого спільного з професійними навичками або властиві певній діяльності. Результати останніх досліджень свідчать, що 93 % роботодавців цікавляться саме "м'якими навичками" кандидата на посаду, що пояснюється зміною економіки та розвитком ІТ [3; 13, с. 5]. Так, у бухгалтера роботодавці цінують і вважають корисними для підвищення ефективності бізнесу критичне мислення, навички вирішення проблем та ведення переговорів, лідерства та управління, а також комунікативні навички [1; 15]. Крім того, важливо визначити, чи є людина стресостійкою, наскільки серйозно вона буде ставитися до своїх обов'язків, як порозуміється з колегами і партнерами по бізнесу.

До професійного бухгалтера висувають, наприклад, такі вимоги [4, с. 38]:

- поєднувати компетентність з професійною чесністю;
- не ставити собі за пріоритет отримання власного прибутку;
- забезпечувати високий рівень обслуговування та якості виконуваної роботи;
- дотримуватись професійних стандартів і кодексу професійної етики;
- знати господарське право та законодавство у сфері обліку та оподаткування;
- володіти сучасними знаннями у сфері інформаційних систем і технологій;
- швидко реагувати на зміни у законодавстві;
- вміти оптимізувати фінансові розрахунки, слідкувати за станом рахунку та своєчасністю проведення всіх фінансових операцій на підприємстві;
- здійснювати аналіз результатів діяльності підприємства та забезпечувати менеджмент необхідною інформацією;
- здійснювати безперервний професійний розвиток та ін.

Загалом відповідь на питання "Які навички є важливішими?" залежить від сфери професійної діяльності людини. У міжнародній практиці виділяють три групи професій за співвідношенням *hard* і *soft skills*:

- *hard skills* превалює над *soft skills*: наприклад, фізик-ядерник, який може бути чудовим фахівцем, однак при цьому не вміти працювати у команді;
- превалюють *soft skills*: наприклад, сфера продажів, бізнес, політика або творчі професії;

• рівною мірою необхідні *обидва види* навичок. До них належать і бухгалтери. Цим фахівцям потрібен набір професійних навичок, а також комунікабельність, організованість, терплячість, доброзичливість, так як вони працюють з людьми [2].

Зазвичай, *hard skills* визначені більш чітко, ніж *soft skills*. Зокрема, вони описані в освітніх професійних програмах для кожної спеціальності та у довідниках кваліфікаційних характеристик професій [17]. Крім того, для бухгалтерів вони визначені нормативними документами. Із *soft skills* ситуація інша. Однак і уваги їм приділяється більше, особливо нині, в умовах поведінкової економіки.

Так, виділяють три категорії м'яких навичок, які особливо важливі для фахівців з обліку і фінансів, а саме: особистісні якості (самоорганізація, особиста відповідальність, цілеспрямованість, робота в команді, гнучкість, вміння вирішувати проблеми, планування й організація, стресостійкість), поведінкові (аналітичність мислення, організованість і наполегливість) та мотиваційні (традиційність, утилітарність і теоретичний тип мислення) характеристики [5].

Результати аналізу вакансій на місце бухгалтера таких великих компаній, як *Adidas, StarLightMedia, Sport Life, Deloitte, PricewaterhouseCoopers, Ernst & Young, KPMG* тощо (за даними вебсторінок: <https://ua.jobble.org>; <https://rabota.ua>; <https://www.work.ua>; <https://novarobota.ua>; <https://trud.ua>; <https://izi.ua>; офіційна вебсторінка Державної служби зайнятості – <https://www.dcz.gov.ua>) свідчать про наявність такої тенденції: роботодавці наголошують не лише на професійних навичках, але й на *soft skills* кандидата на таку відповідальну посаду.

Фахівці з рекрутингу та менеджери з персоналу великих компаній до ключових *soft skills* головного бухгалтера відносять:

- *комунікативність*, яка необхідна для ефективного спілкування з багатьма людьми як всередині компанії, так і за її межами. Керівники більше цінують не замкнених на цифрах і паперовій роботі бухгалтерів, а тих з них, хто відмінно ладнає з іншими працівниками, вміє донести завдання й організувати роботу підлеглих;

- *вольова саморегуляція*. Безперервні соціально-політичні трансформації у державі, нормотворчі зміни в законодавстві, спілкування з контролюючими органами та керівництвом, постійна сконцентрованість не повинні впливати на ефективність роботи бухгалтера;

- *таймінг*. Те, чого зазвичай не вистачає бухгалтерам, – час. Саме вміння планувати свій робочий день дає змогу правильно розставляти пріоритети і встигати своєчасно виконувати всі необхідні завдання;

- *аналітичні навички*. Це одна з найважливіших характеристик фінансового фахівця, який хоче стати керівником. Аналітичні навички надають можливість самостійно оцінювати ситуацію і моделювати різні результати залежно від прийняття того чи іншого рішення;

- *лідерство*. Дає змогу бухгалтеру не тільки швидше просуватися по кар'єрних сходах, а й відчувати себе комфортно при виконанні своїх безпосередніх обов'язків.

Професійний успіх прямо залежить від правильного розуміння молодими працівниками вимог до них керівників підприємств. Результати проведених у США досліджень свідчать, що:

- роботодавці прагнуть найняти випускників, які мають розвинені нетехнічні, *soft skills*; вони стурбовані тим, що нові працівники не мають належної системи інтерактивних, особистих атрибутів та загальних *soft skills*, а отже, не готові до ринку праці;

- випускники вважають, що саме *hard skills* забезпечують їх майбутнє на ринку праці; що роботодавці зацікавлені лише у кандидатах, які мають найвищі оцінки та високі досягнення у навчанні; що здобуті у коледжі когнітивні навички є достатніми для задоволення потреб роботодавців;

- рекрутери переконані, що *soft skills* мають доповнювати *hard skills* для досягнення успішного результату [1, с. 50].

Роботодавці та випускники мають різні точки зору на те, які навички життєво важливі для успішного ведення обліку на підприємстві, та відмінність погляду на пріоритетність навичок для роботи бухгалтером досвідчених працівників.

Так, провідні світові експерти з обліку та фінансів на XX Всесвітньому конгресі бухгалтерів (Сідней, 2018 р.) визнали, що для побудови успішної кар'єри навички спілкування та співпраці (тобто *soft skills*) для бухгалтерів стають важливішими, ніж технічні (*hard skills*). Ключовим аргументом став той факт, що нині технічні навички мають життєвий цикл лише два-три роки [7]. Отже, логічним є твердження, що, вибудовуючи свою кар'єру аби збільшити її довголіття, бухгалтери повинні зосередитися на м'яких навичках.

Частково *soft skills* професійних бухгалтерів (на відміну від переважної більшості інших категорій професіоналів) визначені нормативними документами – міжнародними стандартами освіти та Кодексом професійної етики бухгалтерів. Так, професійну компетентність і належну ретельність розуміють як необхідність "підтримувати професійні знання та навички на рівні, потрібному для забезпечення отримання клієнтом чи роботодавцем компетентних, професійних послуг, що базуються на сучасних тенденціях практики, законодавстві та методиках, а також діяти сумлінно і відповідно до застосовних технічних та професійних стандартів" [18]. Крім того, у Кодексі професійної етики бухгалтерів акцентовано на сумлінності, відповідальності, розсудливості, ретельності та інших здатностях, а також підходах до роботи в колективі, спілкування з підлеглими, клієнтами, роботодавцями та іншими користувачами професійних послуг. Це ще раз свідчить про визнання великого значення *soft skills* професійних бухгалтерів.

Для бухгалтера важливим є вміння інтерпретувати фінансову та нефінансову інформацію, яке Д. Джексон [10] справедливо відносить до м'яких навичок. Це вміння в своїй основі має високорозвинені

професійні навички та знання (*hard skills*). Однак коректна і доступна інтерпретація інформації вимагає емпатії та розуміння потреб користувачів звітності. Донесення бухгалтерської інформації (яка є продуктом *hard skills*) до користувача у доступній і зрозумілій для нього формі підвищує цінність не лише інформації, але й самого фахівця.

Слід визнати справедливість висновку Т.А. Гарднер: м'які навички не тільки зміцнюють кваліфікацію працівника, але й формують професіоналів, здатних підтримувати довготривалі взаємовідносини із задоволеними клієнтами у бізнесі [1, с. 98]. Це, в свою чергу, мотивує керівництво до утримання відповідного фахівця і створення кращих умов для його роботи і мотивації.

Підходи до визначення змісту та формування *hard* і *soft skills* бухгалтерів в Україні мають певні особливості.

Так, щодо *hard skills* можна зазначити, наприклад, таке:

- *безперервний професійний розвиток* бухгалтерів в Україні обумовлений не лише потребою періодичного підтвердження рівня професіоналізму та прагненням до кар'єрного зростання, як це відбувається у розвинених країнах світу, але й регулярними змінами законодавства у сфері обліку і оподаткування;

- *професійні знання* українських бухгалтерів переважно мають комплексний характер і, як правило, виходять за межі суто облікових питань чи питань оподаткування (це визначені колом юридичних і кадрових питань, обов'язків з організації діловодства, які на практиці можуть покладатися на бухгалтерів);

- специфіка володіння сучасними знаннями у сфері інформаційних систем і технологій для вітчизняних бухгалтерів пов'язана, по-перше, з недоліками спеціалізованого програмного забезпечення ("відставання" оновлень програмних продуктів від перманентних змін законодавства; необхідністю надання специфічної інформації користувачам, яка не передбачена розробниками програм), по-друге, з необхідністю отримання додаткових консультацій з широкого спектру питань через Інтернет (зокрема, на вебсайтах спеціалізованих видань та державних органів за профілем їх діяльності).

Практика професійної діяльності в Україні значно впливає на формування та умови виявлення *soft skills* (соціальних, інтелектуальних і вольових компетенцій) бухгалтера. Відзначимо лише деякі з них. Реалізація таких властивостей бухгалтера, як чесність, порядність, відповідальність, самодисципліна та інші прямо залежить від існуючих умов ведення бізнесу. Наприклад:

- дотримання норм, визначених Кодексом етики професійних бухгалтерів, в Україні може становити проблему через корупцію, недобросовісну практику ведення бізнесу, а також поведінку окремих представників державних органів;

- організація роботи і дисципліна у вітчизняних компаніях все ще відрізняється, стиль ділового спілкування бухгалтера з керівниками, колегами й іншими працівниками в середині організації в Україні меншою

мірою формалізований, не завжди або лише частково регламентований внутрішніми документами, що заважає виконанню правомірних вимог бухгалтера в межах його професійних повноважень;

- у сукупності зазначені негативні фактори ускладнюють умови виконання бухгалтером професійних обов'язків, збільшують обсяг поточної роботи та вимагають від нього швидкої реакції і стресостійкості.

Для належного виконання професійних обов'язків бухгалтером в Україні особливого значення набувають вольові компетенції. Крім того, щоб залишатися в тренді (своєчасно реагувати на зміни законодавства), бухгалтеру потрібно постійно навчатися, тобто мати сильні інтелектуальні компетенції. До *soft skills*, крім зазначених компетенцій, доцільно віднести здатність до навчання протягом усього життя.

У зв'язку з поширенням новітніх інформаційних технологій та програмних новацій необхідно відзначити ще один важливий фактор формування актуальних навичок бухгалтера [8]. В результаті розширення функціональних можливостей технічних засобів і програмного забезпечення, які перебирають на себе виконання дедалі більшої частини традиційних завдань бухгалтера, вимоги до навичок бухгалтерів на ринку праці також постійно змінюються [19]. Отже, побоювання щодо втрати професією актуальності мають певні підстави, але слід звернути увагу на такі два аспекти. *По-перше*, наявні процеси слід розглядати як керівництво до вдосконалення. Вони є поштовхом для отримання таких додаткових *hard skills*, як аналітика даних, що доповнять існуючий досвід ведення бухгалтерського обліку [6]. *По-друге*, саме *soft skills* відрізняють людину-бухгалтера від її "суперника" зі штучним інтелектом. Професійне судження бухгалтера є спільним "продуктом" застосування *soft* і *hard skills*, а отже, вигідно відрізняє людину.

Рекрутери відзначають такий цікавий аспект, як вплив *soft* і *hard skills* бухгалтера на "довголіття" його кар'єри, їх зміст та пріоритетність на різних етапах професійного життя. Так, роботодавці та працівники погоджуються, що з часом значення навичок (наприклад, професійних знань) та практичного досвіду, які затребувані при влаштуванні молодого спеціаліста, зменшуються. Дж. Маркес [11] зауважує, що *hard skills* має менше значення під час пошуку посад на вищому рівні управління та подальших етапах професійного життя. Коли бухгалтер прагне до керівних посад та управління компанією, йому потрібно вдосконалювати свої *soft skills*. Після того, як працівник витратив роки на роботу і вдосконалення у певній сфері діяльності, для його кар'єрного зростання більше значення мають критичне мислення, лідерські якості, здатність до спілкування та роботи в команді [12]. Крім того, з роками змінюється потреба у тих чи інших навичках у межах кожної з груп. Наприклад, щодо *soft skills*, то молодому фахівцю важливо розуміти цінність роботи в команді, мати навички особистої взаємодії, ввічливості, поваги, здатності слухати та вміння спілкуватися [1, с. 50], а його відповідальність полягає у своєчасному і точному виконанні

завдання, поставленого перед ним керівником. Натомість досвідченому професіоналу, як зазначалось, більше потрібні лідерські якості, вміння організувати роботу колективу та ін.

Результати аналізу показали, що для успішної кар'єри визначальними є соціальні компетенції або соціальний інтелект бухгалтера. Його, як і професійні знання і навички, слід розглядати в динаміці та приділяти увагу його формуванню і розвитку протягом усього життя. У підсумку вдосконалення м'яких навичок бухгалтера може сприяти підвищенню його працездатності, кар'єрному зростанню, отриманню кращого місця роботи і професійному довголіттю. З іншого боку, для бізнесу м'які навички бухгалтера є фактором побудови довготривалих взаємовідносин зі створення умов для взаємовигідної співпраці з клієнтами, злагодженої роботи в колективі, зростання фінансового результату діяльності компанії.

Висновки. За проведеним дослідженням встановлено, що важливість обох груп навичок для виконання професійних завдань бухгалтером є беззаперечною: *hard skills* відповідає на питання "Що потрібно робити?", а *soft skills* – "Як це можна зробити найкраще?". Успішність кар'єри бухгалтера прямо залежить від досягнення балансу *soft* і *hard skills*.

В Україні вивченню змісту та ролі *soft skills* професіоналів з бухгалтерського обліку приділяється недостатньо уваги. Натомість практика свідчить про його актуальність саме для цієї категорії працівників на різних етапах професійного розвитку. Специфіка роботи, виконання певних професійних завдань і власний професійний розвиток бухгалтера у певні періоди висувають підвищені вимоги до тих чи інших навичок. Робота в умовах поведінкової економіки обумовлює заміну традиційного підходу, пов'язаного з особливою увагою до базових професійних знань і навичок, на новий підхід, який вимагає підвищення вимог до *soft skills* працівника. Натомість цифровий аспект розвитку економіки приводить до трансформації професійних навичок – *hard skills*. При цьому *soft skills* залишаються важливим чинником забезпечення професіоналізму бухгалтера у його новітньому значенні та внаслідок цього – підвищення рівня життя бухгалтера і покращання фінансових результатів для бізнесу.

Зважаючи на вимоги роботодавців та умови забезпечення професійного довголіття, необхідно виділити та віднести до категорії *soft skills* (за ознакою приналежності до інтелектуальної та вольової компетенції) здатність особи постійно навчатись і розвиватись протягом усього життя. При цьому в умовах України така здатність має більшу вагу, повинна поєднуватись з професійним удосконаленням та розвитком соціального інтелекту бухгалтера.

Існує необхідність формування чіткого розуміння у бухгалтерів ролі *soft skills* у їх професійній діяльності. Провідну роль при цьому повинні відігравати освітні заклади та професійні організації бухгалтерів, зокрема національні.

Для подальших досліджень інтерес становить пошук шляхів досягнення балансу *hard* і *soft skills* професійного бухгалтера в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Gardner, T. A. Exploring the Importance of Soft Skills Training for Accountants (2017). The Walden Dissertations and Doctoral Studies Collection. URL: <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://scholar.google.com.ua/&httpsredir=1&article=4781&context=dissertations>.
2. Биккулова О. Что такое hard и soft skills? В чем разница? Что важнее? URL: <https://proforientator.ru/publications/articles/chto-takoe-hard-i-soft-skills-v-chem-raznitsa-chto-vazhnee.html>.
3. Ивонина А. И., Чуланова О. Л., Давлетшина Ю. М. Современные направления теоретических и методических разработок в области управления: роль soft skills и hard skills в профессиональном и карьерном развитии сотрудников. *Интернет-журнал "Науковедение"*. 2017. № 1. С. 3. URL: <http://naukovedenie.ru/PDF/90E VN117.pdf>.
4. Михасик О. Д., Кітченко М. І. Професія бухгалтера в Україні: сучасні виклики та перспективи. *Професійна освіта: проблеми і перспективи*. 2017. Вип. № 12. С. 36-40.
5. Пигин В. Прорывные вещи генерируют люди с особым набором soft skills. URL: <https://finassessment.net/blog/vasilij-pigin-proryvnye-veshchi-generiruyut-lyudi-s-osobym-naborom-soft-skills>.
6. Colquhoun, L. (2018). Soft skills or technical skills? How accountants stay relevant in a changing world. URL: <https://www.intheblack.com/articles/2018/11/06/soft-skills-or-technical-skills>.
7. Colquhoun, L. (2018). Successful accounting careers need lifelong learning: LinkedIn. URL: <https://www.intheblack.com/articles/2018/11/26/lifelong-learning-the-career-key-for-accountants>.
8. Cuthbert, S. (2018). The changing role of accounting education in a tech-centric future: Insights from AICPA Global Roundtable. URL: <https://www.intheblack.com/articles/2018/11/06/changing-accounting-education-in-tech-centric-future>.
9. Dalaya, M., Ishaquddin, S., Ghadage, M., & Hatte, G. An interesting review on soft skills and dental practice. *Journal of Clinical and Diagnostic Research*. 2014. № 9. С. 560-569. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4413170>.
10. Jackson, D. Modeling graduate skill transfer from university to the workplace. *Journal of Education & Work*. 2016. № 29 (2). С. 199-231. URL: https://www.researchgate.net/publication/261910611_Modeling_graduate_skill_transfer_from_university_to_the_workplace.
11. Marques, J. Understanding the strength of gentleness: Soft-skilled leadership on the rise. *Journal of Business Ethics*. 2013. № 116 (1). С. 163-171. URL: https://www.researchgate.net/publication/257541882_Understanding_the_Strength_of_Gentleness_Soft-Skilled_Leadership_on_the_Rise.
12. Messum, D., Wilkes, L., & Jackson, D. What employability skills are required of new health managers? *Asia-Pacific Journal of Health Management*. 2015. № 10 (1). С. 28-35. URL: <https://search.informit.com.au/documentSummary;dn=056294336586753;res=IELAPA>.
13. Leggatt, J. (2019). Why creative thinking is the soft skill accountants need? URL: <https://www.intheblack.com/articles/2019/09/01/creative-thinking-is-soft-skill-accountants-need>.

14. Roman T., Maxim E., & Manolica A. Analysis of the relationship among training, skills, and contentment of the employers. *Annals of the University of Oradea: Economic Science Series*, 2013. № 22, 1635-1644. URL: https://www.researchgate.net/profile/Mark_Neal/publication/256432141_Can_Business_Education_Change_Management_Practices_in_NonWestern_Societies/links/02e7e522860eae971f000000/Can-Business-Education-Change-Management-Practices-in-Non-Western-Societies.pdf#page=1635.
15. Strauss-Keevy, M. & Maré, D. (2015). Influence: The development of pervasive skills. *Accountancy SA*, 52-54. URL: <https://www.accountancysa.org.za/influence-the-development-of-pervasive-skills>.
16. Встречайте по уму! 5 причин нанимать людей по "hard skills". URL: <https://finassessment.net/blog/ocenka-soft-hard-skills-kandidatov>.
17. Головний бухгалтер: Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників; затв. наказом Міністерства праці та соціальної політики від 29.12.2004. № 336. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0336203-04>.
18. Кодекс етики професійних бухгалтерів: Міжнародна федерація бухгалтерів. URL: https://lexinform.com.ua/wp-content/uploads/2018/09/Code-of-Ethics_ukr.pdf.
19. Король С. Я., Ключко А. О. Цифрові технології в обліку і аудиті. *Держава та регіони*. 2020. Вип. 1 (112). (Серія: Економіка та підприємництво).

Стаття надійшла до редакції 30.03.2020.

Korol S., Klochko A. Hard and soft skills of an accountant.

Background. Improving the efficiency of professional activity requires revision and improving of knowledge and skills of person. The primary competencies, which are the basis for her or his initial employment, change throughout professional career for effectiveness of the business and their personal success.

The **aim** of the article is to determine the content, role and factors of development of the system of hard and soft skills of professional accountants in the context of business requirements.

Materials and methods. The theoretical and methodological basis for writing the article were the works of domestic and foreign scientists on the topic of research. The methods of theoretical generalization, comparative analysis, synthesis, systematization are applied.

Results. Content, categories and requirements for soft and firm skills were identified in terms of developing the required competencies of a professional accountant. Features of balance between soft and hard skills for successful activity of professional accountant are considered. The special requirements to the skills of the accountant at different stages of his professional life in the constantly changing economy are analyzed.

Conclusion. Working in a behavioral economy causes the traditional approach to be replaced by a new approach that requires increasing requirements for the employee's soft skills. Instead, the digital aspect of the economy is leading to the transformation of hard skills. At the same time, soft skills remain an important factor in maintaining the professionalism of an accountant in his up-to-date value and, as a result, increase the accountant's standard of living and improve financial results for the business.

Keywords: hard skills, soft skills, social intelligence, professional accountant, behavioral economics, digital economics.

REFERENCES

1. Gardner, T. A. (2017). Exploring the Importance of Soft Skills Training for Accountants The Walden Dissertations and Doctoral Studies Collection. Retrieved from <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://scholar.google.com.ua/&httpsredir=1&article=4781&context=dissertations> [in English].
2. Bikkulova, O. Chto takoe hard i soft skills? V chem raznica? Chto vazhnee? [What are hard and soft skills? What is the difference? What is more important?]. *proforientator.ru*. Retrieved from <https://proforientator.ru/publications/articles/chto-takoe-hard-i-soft-skills-v-chem-raznitsa-chto-vazhnee.html> [in Russian].
3. Ivonina, A. I., Chulanova, O. L., & Davletshina, Ju. M. (2017). Sovremennyye napravleniya teoreticheskikh i metodicheskikh razrabotok v oblasti upravleniya: rol' soft skills i hard skills v professional'nom i kar'ernom razvitii sotrudnikov [Modern directions of theoretical and methodological developments in the field of management: the role of soft skills and hard skills in the professional and career development of employees]. *Internet-zhurnal "Naukovedenie" – Internet Journal "Science", 1, 3*. Retrieved from <http://naukovedenie.ru/PDF/90EVN117.pdf> [in Russian].
4. Myhasyk, O. D., & Kitchenko, M. I. (2017). Profesija buhgaltera v Ukraini: suchasni vyklyky ta perspektyvy [The profession of accountant in Ukraine: current challenges and prospects]. *Profesijna osvita: problemy i perspektyvy – Vocational education: problems and prospects, 12, 36-40* [in Ukrainian].
5. Pigin, V. Proryvnye veshhi generirujut ljudi s osobym naborom soft skills [People with a special set of soft skills generate breakthroughs]. *finassessment.net*. Retrieved from <https://finassessment.net/blog/vasilij-pigin-proryvnye-veshchi-generiruyut-lyudi-s-osobym-naborom-soft-skills> [in Russian].
6. Colquhoun, L. (2018). Soft skills or technical skills? How accountants stay relevant in a changing world. Retrieved from <https://www.intheblack.com/articles/2018/11/06/soft-skills-or-technical-skills> [in English].
7. Colquhoun, L. (2018). Successful accounting careers need lifelong learning: LinkedIn. Retrieved from <https://www.intheblack.com/articles/2018/11/26/lifelong-learning-the-career-key-for-accountants> [in English].
8. Cuthbert, S. (2018). The changing role of accounting education in a tech-centric future: Insights from AICPA Global Roundtable. Retrieved from <https://www.intheblack.com/articles/2018/11/06/changing-accounting-education-in-tech-centric-future> [in English].
9. Dalaya, M., Ishaquddin, S., Ghadage, M., & Hatte, G. (2014). An interesting review on soft skills and dental practice. *Journal of Clinical and Diagnostic Research, 9, 560-569*. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4413170> [in English].
10. Jackson, D. (2016). Modeling graduate skill transfer from university to the workplace. *Journal of Education & Work, 29 (2), 199-231*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/261910611_Modelling_graduate_skill_transfer_from_university_to_the_workplace [in English].
11. Marques, J. (2013). Understanding the strength of gentleness: Soft-skilled leadership on the rise. *Journal of Business Ethics, 116 (1), 163-171*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/257541882_Understanding_the_Strength_of_Gentleness_Soft-Skilled_Leadership_on_the_Rise [in English].
12. Messum, D., Wilkes, L., & Jackson, D. (2015). What employability skills are required of new health managers? *Asia-Pacific Journal of Health Management, 10 (1), 28-35*. Retrieved from <https://search.informit.com.au/documentSummary;dn=056294336586753;res=IELAPA> [in English].
13. Leggatt, J. (2019). Why creative thinking is the soft skill accountants need? Retrieved from <https://www.intheblack.com/articles/2019/09/01/creative-thinking-is-soft-skill-accountants-need> [in English].

14. Roman, T., Maxim, E., & Manolica, A. (2013). Analysis of the relationship among training, skills, and contentment of the employers. *Annals of the University of Oradea: Economic Science Series*, 22, 1635-1644. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Mark_Neal/publication/256432141_Can_Business_Education_Change_Management_Practices_in_NonWestern_Societies/links/02e7e522860eae971f000000/Can-Business-Education-Change-Management-Practices-in-Non-Western-Societies.pdf#page=1635 [in English].
15. Strauss-Keevy, M. & Maré, D. (2015). Influence: The development of pervasive skills. *Accountancy SA*, 52-54. Retrieved from <https://www.accountancysa.org.za/influence-the-development-of-pervasive-skills> [in English].
16. Vstrechajte po umu! 5 pricin nanimat' ljudej po "hard skills" [Meet on the mind! 5 reasons to hire people for "hard skills"]. *finassessment.net*. Retrieved from <https://finassessment.net/blog/ocenka-soft-hard-skills-kandidatov> [in Russian].
17. Golovnyj buhgalter: Dovidnyk kvalifikacijnyh harakterystyk profesij pracivnykiv, zatv. nakazom Ministerstva praci ta social'noi' polityky vid 29.12.2004 № 336 [Chief Accountant: Handbook of qualification characteristics of the professions of employees, approved by the order of the Ministry of Labor and Social Policy from 29.12.2004 № 336]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0336203-04> [in Ukrainian].
18. Kodeks etyky profesijnyh buhgalteriv: Mizhnarodna federacija buhgalteriv [Code of Ethics for Professional Accountants: International Federation of Accountants]. Retrieved from https://lexinform.com.ua/wp-content/uploads/2018/09/Code-of-Ethics_ukr.pdf [in Ukrainian].
19. Korol' S. Ja., & Klochko A. O. (2020). Cyfrovi tehnologii' v obliku i audyti. [Digital technologies in accounting and auditing]. *Derzhava ta regiony – State and Regions*, 1 (112) [in Ukrainian].

**УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ
РОЗВИТКОМ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ**

У сучасних умовах кризисної трансформації соціально-економічних інституцій проблеми ефективності державного управління та пошук нових напрямів його підвищення набувають стратегічного значення і визначають спосіб вирішення найважливіших загальнодержавних завдань. У зв'язку з цим дослідження вітчизняних аспектів набуття нової якості соціально-економічного розвитку на основі модернізації системи регіонального управління є одним із найбільш актуальних завдань у процесі формування трансформаційної моделі вітчизняної економіки.

Монографія "Моніторинг соціально-економічного розвитку регіону" авторів Пурського О.І., Харченка О.А., Мороз І.О. – цікаве і ґрунтовне дослідження, яке має теоретичне і практичне значення. Насамперед, воно надає цілісне уявлення про загальний вектор застосування сучасних інформаційних технологій моніторингу й оцінювання рівня соціально-економічного розвитку в системі регіонального управління з метою формування ефективної соціально-економічної стратегії розвитку.

Інформаційну базу дослідження становлять статистичні дані Державної служби статистики України. Для практичного вирішення поставлених завдань використано статистичні методи обробки інформації, зокрема: факторний аналіз і механізми експертно-статистичного оцінювання. Варто зазначити, що дослід-

ження специфіки соціально-економічного розвитку регіонів пов'язано з обробкою великих масивів статистичних даних. Це зумовлює певні часові затримки в отриманні результатів аналізу і, як наслідок, вибудовування хибних стратегій соціально-економічного розвитку регіонів, що ґрунтуються на певних застарілих показниках і висновках. Цей факт може призвести до неефективної регіональної політики і у підсумку до економічного спаду, що може, в свою чергу, стати катализатором соціальних потрясінь. Таким чином, наявність великих масивів статистичної інформації, що описують соціально-економічні процеси, потребує надійних і оперативних механізмів їх обробки для подальшого застосування в системі управління регіональним розвитком. З цією метою авторами представлено дослідження здійснено комплексну розробку моделей, методів та інформаційної вебтехнології моніторингу соціально-економічних показників.

У монографії отримано ряд нових, науково обґрунтованих результатів, які мають принципове значення для розуміння механізмів удосконалення процесів управління регіональним розвитком на основі інформаційних технологій соціально-економічного моніторингу. Зокрема: досліджено місце і роль соціально-економічного моніторингу в системі регіонального управління та визначено головні аспекти вдосконалення процесів управління регіональним

розвитком інформаційними засобами соціально-економічного моніторингу; визначено основні принципи формування системи соціально-економічних показників; розроблено модель визначення інтегральних показників соціально-економічного розвитку на основі спільного використання факторного аналізу і експертного оцінювання, що підвищило надійність результатів розрахунків і забезпечило можливість проведення аналізу взаємозв'язків між показниками з точки зору їхнього впливу на загальну соціально-економічну ситуацію в регіоні; запропоновано механізм врахування диференціації регіонального розвитку в системі соціально-економічних показників конкретного регіону, що пояснює необґрунтовані диспропорції в оцінках соціально-економічного стану регіонів і підвищує надійність моніторингу, дає змогу змінювати перелік показників залежно від цілей і завдань моніторингу, тим самим змінюючи його акценти; розроблено метод автоматизованого визначення інтегральних показників соціально-економічного розвитку на основі спільного використання факторного аналізу й експертного оцінювання; здійснено його програмну реалізацію.

Монографія складається зі вступу, трьох логічно пов'язаних розділів, у яких знайшли відображення результати теоретичних досліджень, економіко-статистичного моделювання та програмної реалізації розроблених методів і моделей, підсумків, рекомендацій та літератури.

У першому розділі монографії "Соціально-економічний моніторинг в системі регіонального управління" авторами досліджено головні концептуальні положення організації соціально-економічного моніторингу. Розкрито цілі та завдання регіональ-

ного соціально-економічного моніторингу у системі регіонального управління та його три основні концепції: цільову, інструментальну, інтеграційну. Проведено дослідження методів обробки соціально-економічної інформації. Визначено принципи формування системи соціально-економічних показників, що дало змогу врахувати особливості регіонального розвитку в інформаційних системах моніторингу.

Другий розділ монографії "Моделювання процесу оцінювання рівня соціально-економічного розвитку регіонів" присвячено дослідженню методів побудови інтегральних показників, удосконаленню факторної моделі побудови інтегральних показників соціально-економічного розвитку шляхом врахування знань і досвіду експертів, розробці методу автоматизованого визначення інтегральних показників соціально-економічного розвитку на основі спільного використання методів факторного аналізу й експертного оцінювання, що підвищило надійність результатів розрахунків і забезпечило можливість проведення аналізу взаємозв'язків між показниками з точки зору їхнього впливу на загальну соціально-економічну ситуацію в регіоні. Представлено результати моделювання процесу оцінювання соціально-економічного розвитку регіону.

У третьому розділі "Інформаційна технологія оцінювання соціально-економічного розвитку регіонів" авторами запропоновано механізм урахування в інформаційній технології соціально-економічного моніторингу особливостей регіонального розвитку через систему соціально-економічних показників конкретного регіону, що пояснює необґрунтовані диспропорції в оцінках соціально-економічного стану регіонів

і підвищує надійність моніторингу, розглянуто концепцію формування інформаційної системи соціально-економічного моніторингу, розроблено інформаційно-логічну модель інформаційно-аналітичної системи моніторингу показників соціально-економічного розвитку регіонів, здійснено програмну реалізацію розробленого методу визначення інтегральних показників соціально-економічного розвитку у вигляді інформаційно-аналітичної вебсистеми моніторингу показників соціально-економічного розвитку регіонів України та розроблено технологію її використання.

Підсумки і рекомендації містять ключові висновки стосовно проведеного авторами наукового дослідження і рекомендації щодо використання отриманих результатів у системі управління регіональним розвитком.

Враховуючи викладене, можна констатувати, що завдяки обраному авторським колективом підходу, здійснено комплексну розробку моделей, методів та інформаційної технології моніторингу соціально-економічних показників з метою підвищення ефективності управління регіональним розвитком, а теоретичні обґрунтування, висновки і пропозиції становлять значний інтерес як для науки, так і для управлінської практики.

Зауваження до цієї праці пов'язані з відсутністю загальної концептуальної бази з впровадження механізмів управління регіональним розвитком на основі сучасних інформаційних технологій, що лише підтверджує потребу у подальших наукових дослідженнях з цього напрямку. На наш погляд, варто було приділити більш детальну увагу аналізу інших методів визначення інтегральних показників, з

точки зору висвітлення їхніх переваг і недоліків.

У той же час, роботу можна вважати важливим внеском у вирішення проблеми підвищення ефективності системи управління соціально-економічним розвитком регіонів, а появу монографії "Моніторинг соціально-економічного розвитку регіону" своєчасною і доцільною, оскільки подібні праці популяризують наукові здобутки серед представників органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських організацій, а також допомагають студентам і аспірантам закладів вищої освіти отримувати фундаментальні й якісні знання, що сприяє формуванню майбутніх науковців. Теоретико-практична спрямованість монографії обумовлює її актуальність для забезпечення механізмів оперативного та ефективного управління соціально-економічним розвитком регіонів України. Практичне значення монографії полягає у тому, що отримані наукові результати можуть бути використані в процесі формування стратегії соціально-економічного розвитку України та її регіонів, вдосконалення соціальної політики держави, розроблення стратегії випереджувального розвитку людського потенціалу. Усе це дає підстави для високої позитивної оцінки результатів наукової праці авторів і рекомендації монографії до публікації.

*Пирожков Сергій Іванович,
д. е. н., професор, завідувач кафедри
статистики та економетрії
Київського національного
торговельно-економічного університету,
академік Національної академії
наук України*